NÁVRAT DO STAROVEKU

PO STOPÁCH VLASTNÝCH KNÍH

Vojtech Zamarovský

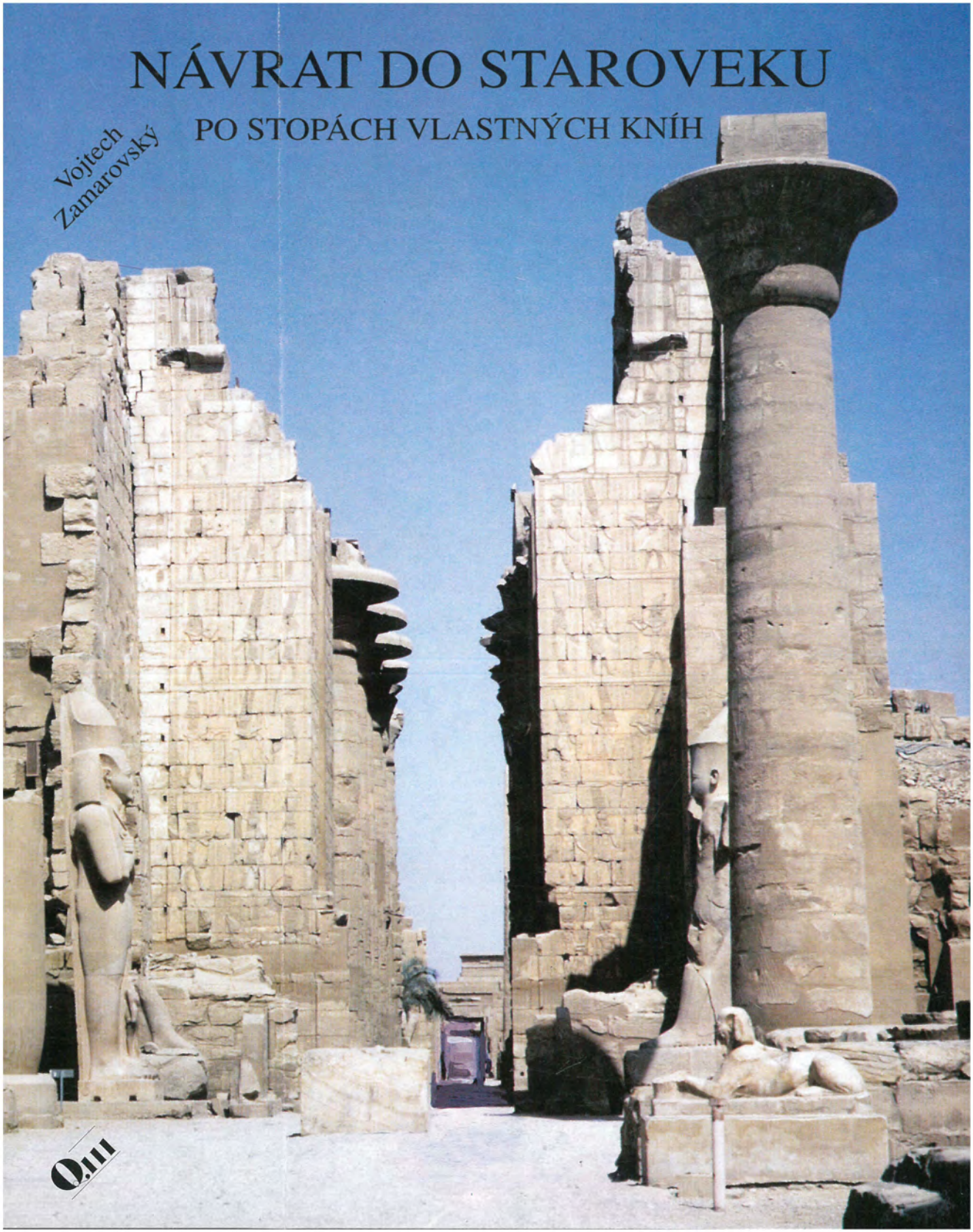

Vojtech Zamarovský:

Návrat do staroveku

Po stopách vlastných kníh

Autor desiatich vynikajúcich kníh literatúry faktu, ktoré boli preložené do mnohých jazykov, veľa ráz prešiel krajiny, kde kvitli staroveké civilizácie. Na svojich cestách nielen pozoroval, študoval, ale i fotografoval. Pri nakrúcaní 13-dielneho filmu s V. Zamarovským o starovekých kultúrach (nakrútilo ho Štúdio krátkeho filmu Bratislava-Koliba) vznikli ďalšie prekrásne fotografie.

Na základe toho sa vo vydavateľstve Q 111 zrodila myšlienka urobiť obrazovo-textovú knižku – krásnu i obsažnú – na stránkach ktorej by defilovali najvýznamnejšie pamiatky kultúr, o ktorých V. Zamarovský po celý život písal a ktoré by v knihe komentoval, uvažoval o nich. Návrat do staroveku je realizáciou tejto myšlienky.

Vojtech Zamarovský

NÁVRAT DO STAROVEKU

PO STOPÁCH VLASTNÝCH KNÍH

© Vydavateľstvo Q 111
Photos © Vojtech Zamarovský, Juraj Galvánek, Peter Zamarovský, Juraj Bartoš

ISBN 80-85401-11-8

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

NÁVRAT DO STAROVEKU

PO STOPÁCH VLASTNÝCH KNÍH

Q111

Ako to bolo

Podnetom pre vznik tejto knihy bola myšlienka vydavateľstva Q 111 urobiť na základe televízneho seriálu o starovekých civilizáciách textovo-obrazovú publikáciu. Pritom nemalo ísť o scenár doplnený fotografiami, ani o reportáž z nakrúcania, ani o akýsi cestovný denník. Malo ísť skôr o to, aby sa využila jedna veľká prednosť knihy pred obrazovkou: možnosť na tom či onom mieste sa zastaviť a lepšie zažiť čítané i videné, možnosť vrátiť sa k zaujímavým partiám a zamyslieť sa nad nimi, možnosť mať knihu, na rozdiel od filmu, ustavične po ruke.

Kniha vznikla až po dokončení seriálu, teda takpovediac dodatočne. Keby som bol býval predpokladal, že bude záujem o knižné spracovanie danej tematiky, vyzerala by asi trochu inakšie. Predovšetkým by bola systematickejšia – po textovej i obrazovej stránke. Oproti seriálu som v nej všeličo úmyselne vynechal a iné zas pridal. V prvom prípade sa to týka všeobecne známych faktov, v druhom, naopak, faktov menej známych, ale zaujímavých. Ak sa niekde v texte opakujú myšlienky, s ktorými sa čitateľ už stretol v niektorej z mojich starších kníh, je to preto, že som nemal dôvod meniť ich.

Hlavnú myšlienku má však kniha i seriál spoločnú: ukázať šírku i hĺbku starovekých základov dnešnej európskej kultúry a civilizácie. To znamená kultúry a civilizácie ľudí žijúcich v spoločnom európskom dome, nech sa v ňom zariadili hocako, ako aj civilizácie a kultúry, ktorou ľudia z Európy oplodnili iné svetadiely.

Čitateľa bude možno zaujímať, ako vznikol projekt nakrúcania filmového seriálu. Nuž keď sa blížila moja sedemdesiatka, chcel som zavŕšiť doterajšiu prácu knihou, ktorá by podávala súhrnný prehľad dejín starovekého sveta počínajúc Sumerom a Egyptom a končiac pádom Rímskej ríše. Už som mal vymyslený aj jej pracovný názov – Dejiny sveta do roku nula. Vtedy ku mne prišiel režisér Karel Kopš, ktorý v tom čase pracoval v Nemecku, a povedal mi, že desať kníh, čo som napísal, je dosť a že bude lepšie, ak tento nápad spracujeme vo forme televízneho seriálu. Samozrejme, podľa môjho scenára a za mojej prítomnosti pri nakrúcaní. To, okrem iného, mohlo pre mňa znamenať, že by som na staré kolená opäť navštívil miesta, po ktorých som chodil ešte ako chlap so železným zdravím. Zapáčilo sa mi to, veď som s Kopšom už urobil niekoľko dokumentárnych filmov (o Hérodotových cestách po Blízkom východe, o Aeneovi a založení Ríma, aj iné). Financovať film však mala (západo)nemecká spoločnosť, pravdaže, jej mal byť aj copyright. Nemám nič proti medzinárodnej spolupráci, ale mal som takú ambíciu, aby sme film nakrútili pod našou firmou a za naše prostriedky. Keď som o tom hovoril s Milanom Varsikom z bratislavskej televízie, povedal mi, že aj on mal podobnú myšlienku a ubezpečil ma, že ak sa na filmovaní osobne zúčastním, peniaze sa nájdu aj u nás.

Napokon sa vďaka vtedajšiemu ministrovi kultúry naozaj našli. Nakrúcaním filmu poverili Štúdio krátkeho filmu Bratislava-Koliba. Režisérom sa stal Dr. Igor Dobiš, kameramanom Juraj Galvánek, zvukárom a zároveň šoférom osobitne prispôsobeného mikrobusu Ivan Havrila. Pod vedením Ing. Pavla Gupču sme sa potom na jeseň 1986 vydali na cestu.

Prešli sme Taliansko, Grécko, Turecko, Egypt, Irak, ďalej múzeá v Londýne, Paríži, Zágrebe, vo Viedni a v niekdajšom Leningrade. Žiaľ, museli sme pri tom prekonávať najrozmanitejšie prekážky. Napríklad talianske veľvyslanectvo nás nechalo čakať na víza od jari do neskorej jesene, keď v Taliansku už pršalo a obloha nebola belasá, ale olovená. Do Grécka sme sa dostali preto ešte neskôr, až dakedy v decembri, takže sme sa museli obmedziť na nakrúcanie v múzeách. A aby sme ukázali aj slnečnú Helladu, bolo treba sa ta ešte raz vrátiť. Do Egypta nás zasa vyslali v čase najväčších horúčav, keď ta ani len prospekty cestovných kancelárií nepozývajú turistov. V Iraku sme boli v čase vojny s Iránom, keď sa tam občas strieľalo a tu a tam padla nejaká raketa. Horšie však bolo, že v Bagdade sa vzhľadom na vojnový stav filmovať nesmelo a Irácke múzeum bolo pre verejnosť zatvorené.

Nejednu prekážku nám kládli aj vtedajšie naše predpisy a príkazy, ktoré nám však nikto nedal písomne. Nemali sme napríklad fotografovať chrámy. Na moju námietku, že teda vôbec nemusíme nikam ísť, veď priniesť film o Athénach bez Parthenónu je nezmysel, bolo nám vysvetlené, že sa to týka len kresťanských chrámov, a nie pohanských a moslimských. Výslovne nám tiež zakázali ísť do Vatikánskych múzeí. Osobitne nás mrzí, že sme nemohli priniesť dosť snímok dokladajúcich počiatky kresťanstva, bez ktorých si základy našej kultúry a civilizácie nemožno predstaviť. Vtedajší minister kultúry nám síce povolil odísť do Izraela, aj tam nám dovolili filmovať, no nejaká "vyššia moc" cestu zakázala. Bez problémov sme vlastne mohli pracovať len v Grécku a v európskych múzeách.

Verím však, že napriek všetkým nedostatkom a medzerám táto knižka nebude pre čitateľa nezaujímavá. Veď nie je iba spomienkou na televízny seriál. Aj keď chce poskytovať potešenie z fotografií, zväčša u nás uverejnených po prvý raz, iste tiež podnieti čitateľa k tomu, aby sa zamyslel a lepšie si uvedomil, za čo všetko vďačíme našim dávnym predkom rozličných národov a rás, ale i to, čo človek vo svojej histórii dokázal vytvoriť, no aj zničiť.

Vojtech Zamarovský

1. SVETOVLÁDNY RÍM

"Rím je najslávnejšie a najpamätnejšie mesto v Európe," napísal pred mnohými rokmi Ján Kollár. Dodajme, že je to zároveň jedno z najkrajších a najpôvabnejších miest na svete. Zdobia ho paláce a chrámy z minulých storočí a je ich v ňom viac ako inde; moderné stavby sú s nimi v súlade. Vystupujú v ňom z hlbín trosky antických budov, ktoré sú rozľahlejšie než v Athénach, a vo svojich múzeách ukrýva umelecké poklady, akými sa nemôžu pochváliť Paríž, Londýn a New York. Veľkoleposťou námestí a parkov stalo sa vzorom iným mestám, triumfálnymi oblúkmi a stĺpmi takisto. Pritom je to mesto, ktorému vďačí najvyspelejšia časť ľudstva za základy svojej civilizácie a kultúry.

Hovorí sa, že sú tri Rímy nad sebou: moderný, renesančno-barokový a antický. V skutočnosti existujú vedľa seba a tvoria harmonický celok.

Dejiny Ríma pútajú pozornosť už vyše dve tisícročia. Je to pochopiteľné, Rím bol po stáročia vládcom takmer celého vtedy známeho sveta. Hranice jeho ríše siahali od Perzského zálivu po Severné more, od Horného Nílu po Dunaj a Rýn, od predhorí Kaukazu po pohoria Atlasu.

Ako Rím vytvoril túto ríšu? Aké pamiatky architektúry, sochárstva a maliarstva, litera-

Vittoriano. Pomník Viktora Emanuela z konca minulého storočia na oslavu zjednotenia Talianska. Uprostred Oltár vlasti

túry a poézie po sebe zanechal? Aké mal politické inštitúcie, aké spoločenské zriadenie, aké bolo jeho hospodárstvo, jeho právo?

Hľadanie odpovedí na tieto otázky nepochybne dostatočne zdôvodňuje neutíchajúci záujem o starý Rím.

A čo nás zaujíma najviac?

Výnimočný význam rímskeho dedičstva. Veď bez antického Ríma, bez jeho výtvorov a bez toho, čo prevzal od Grékov a rozšíril silou svojich zbraní, by nebolo modernej Európy. Ani toho, čo potom Európania vytvorili na iných svetadieloch.

Prejdime sa po Ríme trochu ináč ako bežní turisti: proti smeru dejín, od dnešného k včerajšiemu a tak ďalej až k najstaršiemu.

Začnime pri pomníku kráľa Viktora Emanuela, postaveného na oslavu zjednotenia Talianska. Pred ním je slávne Benátske námestie – Piazza Venezia. Námestie Republiky krášlia fontány – tunajšie najády sú však pomerne mladé. To Berniniho slávna Fontána štyroch riek pochádza z polovice 17. storočia. Najslávnejšiu z rímskych fontán di Trevi napája voda, čo zásobovala verejné kúpele, ktoré dal pred dvetisíc rokmi postaviť Augustov vojvodca Agrippa.

Starovekými akvaduktmi prúdilo do mesta viac vody, ako mohol Rím spotrebovať. Na vodovody si Rimania vôbec potrpeli. Nikdy nezaložili mesto, v ktorom by boli dodatočne zistili, že má nedostatok vody. Ináč vodu privádzali akvaduktmi do niektorých miest až zo vzdialenosti desiatok kilometrov.

Pantheón – Chrám všetkých bohov – bol pôvodne súčasťou komplexu Agrippových kúpeľov. Je to jedna z najimpozantnejších pamiatok antického Ríma, národná pamiatka číslo jeden.

Námestie pred Pantheónom, takisto ako aj iné námestia, krášlia obelisky dovezené cisármi z Egypta. Najznámejší z týchto obeliskov stojí na chrbte štyroch bronzových slonov na námestí pred bazilikou svätého Petra. Uprostred Piazza del Popolo – Ľudo-

Koloseum. Amfiteáter Flaviovcov z rokov 72 - 80 n. l. Najväčšia antická stavba v Európe

Rímsky Kapitol. Palác senátu zo 16. storočia postavený na starovekých základoch. Pred ním bronzová jazdecká socha cisára Marca Aurelia

Rímska vlčica. Etruská bronzová socha zo začiatku 5. storočia pred n. l. Postavy Romula a Rema sú už renesančné doplnky

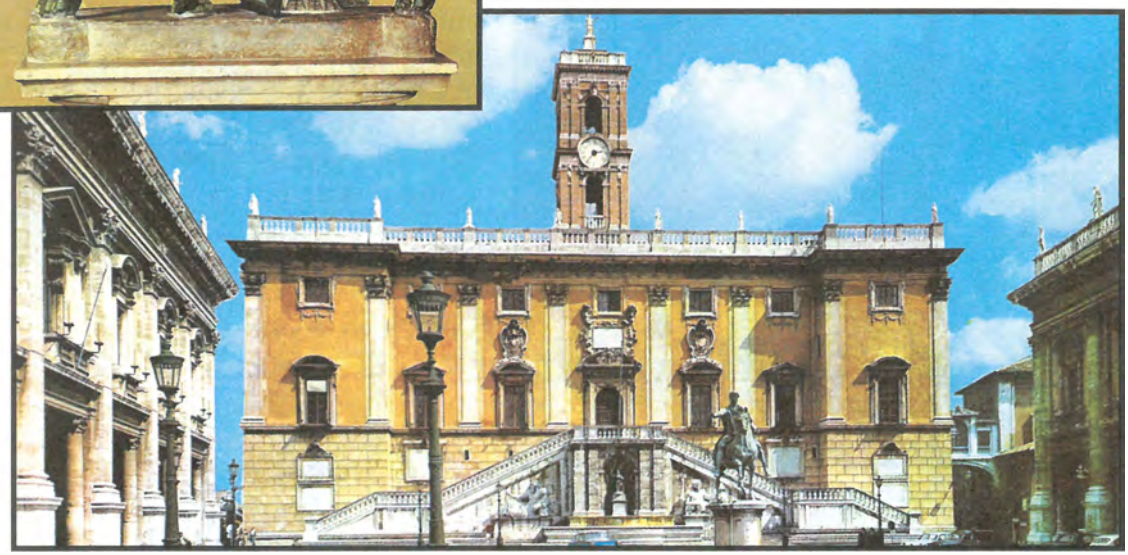

tá dei Monti. Keby tam bolo o dvetisíc rokov prv, bolo by viedlo do prepychových záhrad rímskych boháčov na vrchu Pincium.

Lateránsky chrám, bazilika svätého Pavla... Vráťme sa však do antického Ríma.

Napodiv najzachovanejšou stavbou je tu Cestiova pyramída, náhrobok bývalého rímskeho prétora v Egypte. Pochádza z roku 12 pred n. l. Hoci táto stavba prevyšuje veže

vého námestia – stojí najstarší rímsky obelisk. Pochádza z 13. storočia pred n. l. z egyptského Onu, čiže Héliopole, a do Ríma ho dal doviezť cisár Augustus.

Rím je samozrejme mesto chrámov.

Stopäťdesiat rokov aj s prestávkami trvala výstavba baziliky svätého Petra, najväčšieho chrámu kresťanov: Berniniho kolonáda, Madernovo priečelie, Michelangellova kopula...

Chrám Santa Maria Maggiore stojí na mieste, kde v občianskych vojnách Sulla porazil Mariove vojská a nastolil svoju diktatúru.

Slávne Španielske schodisko zo začiatku 18. storočia vedie k chrámu a kláštoru Trinina opevnenej bráne svätého Pavla, v porovnaní so svojimi družkami v Egypte je iba minipyramídou.

Forum Romanum... V staroveku politický stred Ríma, dnes archeologický park. A nádherný.

Trosky sú tu len na pohľad neprehľadné. V skutočnosti vieme o každom stĺpe a každej podmurovke, čoho je pozostatkom. Ba vieme to aj obrazovo zrekonštruovať.

Vpravo od vstupu na toto Forum stoja múry a klenby najmladšej tunajšej verejnej stavby – baziliky cisára Maxentia. V roku 312 ho porazil Konštantín Veľký, ktorý neskôr preniesol cisárske sídlo z Ríma do Byzantie, čiže Konstantinopola, dnešného Is-

Forum Romanum. Staroveký stred Ríma a sveta

tanbulu. Na malej vyvýšenine proti tejto bazilike svieti belosťou známy Titov oblúk. Postavili ho na oslavu dobytia Jeruzalema cisármi Vaspasianom a Titom v roku 70. Reliéf na vnútornej strane zobrazuje odvážanie koristi, medzi iným aj sedemramenného svietnika zo Šalamúnovho chrámu. Oblúk je z pentelského mramoru – ako athénsky Parthenón.

Tri vysoké mramorové stĺpy so zvyškom architrávu pochádzajú z chrámu Dioskúrov, synov najvyššieho boha Grékov a Rimanov; tí si tu po bitke, v ktorej pomáhali Rimanom, napojili kone. Pri Svätej ceste je obnovený bazén z príbytku Vestálok, kňažiek poverených udržiavať oheň v štátnom krbe. Vestálky vyberali z najlepších rodín a boli zaviazané doživotným panenstvom. Aby im ich údel uľahčili, muži do ich príbytku nemali prístup.

Forum je popri athénskej Akropole najpodrobnejšie preskúmaný kus zeme na zemeguli. Napriek tomu tu archeológovia stále pracujú, a nie bez nádeje.

Pracuje sa nepretržite aj na údržbe starovekých pamiatok. Mnohé sú skryté za lešením s hustou sieťou, takže napríklad z víťazného oblúka Septimia Severa vidieť dnu len polovicu. A z Konštantínovho oblúka medzi Forom a Koloseom nevidno ani tú. Nevidno ani Lapis niger – Čierny kameň – iba vchod k nemu, kde bol podľa povesti pochovaný jeden zo zakladateľov Ríma Romulus. Podľa inej, rovnako hodnovernej povesti vzal ho však jeho otec, boh vojny Mars, zaživa do neba. Vraj na ohnivom voze.

Nápadne triezva a medzi honosnými budovami na Fore celkom jednoduchá stavba bola rímskou Kúriou. Tu sídlil Senát, jeden z najvyšších štátnych orgánov Ríma. Kúria si zachovala podobu z čias cisára Diokletiana, kedy bola obnovená. Za Kúriou sa rozkladajú trosky Aemiliánskej baziliky. Bazilika bola pôvodne verejnou budovou a slúžila hlavne ako tržnica a miestnosť, kde sa konali súdy. Chrámom sa stala až za kresťanskej éry.

Všimnime si ešte jeden chrám na Svätej ceste. Je kresťanský, ale ako hlása veľký nápis na priečelí, pôvodne bol zasvätený cisárovi Antoninovi Piovi a jeho manželke Faustine.

Keď skončíme prechádzku po Fore, okolo pozostatkov chrámu Venuše a Romy, najväčšieho v starom Ríme, dostaneme sa ku Koloseu, ako sa pre kolosálne rozmery vraví amfiteátru Flaviovcov.

Pôvodne bolo obložené mramorom a ozdobené stovkami sôch, zmestilo sa doň

päťdesiattisíc divákov a každý z nich mohol pohodlne sedieť. Ako stavebné dielo Koloseum obdivujeme, keď si však spomenieme, čo sa tu odohrávalo, padne na nás tieseň. Hlavným programom hier, tak ako v iných amfiteátroch, boli zápasy gladiátorov. Bojovali jednak medzi sebou a jednak proti dravým zvieratám. Občas, na spestrenie, predhodili levom vypusteným z podzemných kójí kresťanov. A rímsky ľud sa bavil... Vyše pol tisícročia.

Dlho by sme museli chodiť po Ríme, ak by sme chceli navštíviť čo len najvýznamnejšie pozostatky stavieb z čias cisárstva. Ešte dlhšie by sme museli rozprávať, keby sme chceli povedať len to najhlavnejšie o tom, ako súvisia tieto pozostatky s rímskymi dejinami a naopak. Zájdime však v duchu aspoň na Palatin, niekdajšie sídlo rímskych cisárov. Stál tu palác vedľa paláca (mimochodom, slovo palác pochádza od názvu Palatina), pričom najskromnejší bol Augustov. V mnohých palácoch sa zachovala aj výzdoba interiérov, napríklad štuky a mozaiky. V Rímskom národnom múzeu môžeme dodnes obdivovať nástenné maľby z domu Augustovej manželky Lívie.

Pod Palatinom sa zachovali pozostatky Veľkého cirkusu, ktorý podľa tradície založil Romulus. Jeho kapacita po zväčšení Caesa-

"Svätá cesta" na rímskom Fore. Vľavo pozostatky Maxentiovej baziliky, vpravo bazén z niekdajšieho domu vestálok

Titov oblúk na vyvýšenine Veliu nad Forom postavený na pamiatku dobytia Jeruzalema roku 70 n. l.

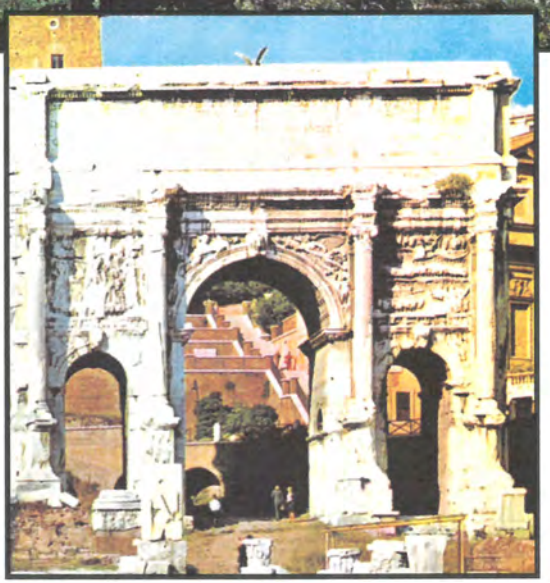

Oblúk Septimia Severa na Fore Romane. V pozadí palác rímskeho senátu

rom dosiahla stotisíc miest a po ďalšom zväčšení za Traiana dokonca stosedemdesiatpäťtisíc. Toľko divákov sa nezmestí ani na jeden štadión v Európe.

Opodiaľ sú zrúcaniny Caracallových kúpeľov, ktorých trosky vynikajú mohutnosťou. V cisárskom Ríme bolo veľkých

verejných kúpeľov dovedna dvanásť, menšie ťažko porátať. Možno rovnako veľké ako Caracallove boli aj kúpele pri dnešnom námestí Republiky, v ktorých je Rímske národné múzeum, bazilika Santa Maria de Angeli a múzeum voskových figúr slávnych štátnikov a zločincov. Rimania boli milovníci kúpeľov a stavali ich všade, kde sa usadili. Skôr sa vraj nájde v Taliansku dedina bez kostola ako v Rímskej ríši mesto bez verejných kúpeľov. Označujeme ich radšej podľa latinčiny či gréčtiny slovom thermy, lebo boli celkom iné, ako si predstavujeme kúpele my. Okrem bazénov a kúpeľní boli v nich spoločenské miestnosti, čitárne, knižnice, prednáškové sály, telocvične, ihriská, dvory s kolonádami, odpočívárne. Boli vybudované tak, že v potrubí pod nimi prúdil teplý vzduch. Tí, čo mali času nadostač (vstupné bolo zanedbateľné), trávili v nich celé

Anjelský hrad. Pôvodne mauzóleum cisára Hadriana postavené podľa jeho vlastných plánov. Meno má podľa sochy archanjela Michala postavenej na hornej plošine

Traianovo forum. Stĺp zdobí špirálový reliéf s viac ako 2500 postavami. Od renesancie je na vrcholku namiesto cisárovej sochy socha sv. Petra.

Fontána di Trevi. Prameň, ktorý ju napája, zásoboval v staroveku vodou Agrippove thermy

Caracallove thermy v Ríme. Meno nesú sčasti neprávom: založil ich Caracallov predchodca Septimius Severus a dokončiť ich dali až jeho dvaja či traja nástupcovia

dni. V tom, čomu Taliani hovoria dolce far niente – v sladkom ničnerobení.

Cisársky Rím však robili cisárskym Rímom jeho cisárske námestia. Dnes ich pretína a sčasti prekrýva rušná Via dei Fori Imperiali, ktorá narušila ich previazanosť.

Najstaršie z týchto for bolo Juliovo, založené Caesarom po víťazstve v občianskych vojnách, ktoré dlhých sto rokov sužovali Rím. Na protiľahlej strane bolo Forum Traianovo s bazilikou, gréckou a latinskou knižnicou a obchodnými budovami, ďalej smerom ku Koloseu Forum Augustovo, Nervovo a Vespasianovo, nazývané aj Forum Pacis – Námestie Mieru. Všetky tieto námestia sú urbanistickými a architektonickými veľdielami. Dnes z nich zostali len nepatrné zvyšky, a to ešte hlboko pod úrovňou pulzujúceho života, lebo mesto rastie stáročiami do výšky. Sochy budovateľov týchto námestí sú novoveké kópie starovekých originálov: Caesar, Nerva, Traianus, Augustus.

"...prevzal som mesto z tehál a zanechal z mramoru," vyhlásil o sebe cisár Augustus v životopise na bronzových doskách pripevnených na jeho mauzóleu.

Nie je to celkom pravda, hoci za svojej dlhej, takmer štyridsaťročnej vlády dal po-

staviť veľa verejných budov. No neskorší cisári skrášlili Rím ešte viac ako on.

Rím teda nebol postavený za jeden deň, ako hovorí príslovie, ani počas jednej vlády. Podobne to bolo s Rímskou ríšou. Augustus ju prevzal obrovskú a ďalej ju rozšíril, ale najväčšiu rozlohu dosiahla až o sto rokov neskôr – za cisára Traiana.

"To najlepšie, čo sa môže z archeologického hľadiska mestu prihodiť, je výbuch vhodnej, po ruke ležiacej sopky, čo ho znenazdajky zavalí lávou a zasype popolom, a tak ho konzervuje," povedal sir Leonard Woolley, slávny kopáč z Mezopotámie. "Dobytie mesta nepriateľom už nepokladám za také výhodné, lebo pri tom sa mnoho vecí zničí a odvlečie."

Ako vieme, 24. augusta 79 Vezuv ožil. Bol to najväčší zaznamenaný výbuch tejto sopky. V lavíne žeravej lávy, v daždi sopečných kameňov a v smrtiacich mračnách sírových výparov zahynulo prekvitajúce mesto Pompeje. V s ním aj ďalšie dve – Herkulaneum a Stabiae.

Vykopávky v Pompejach sa začali roku 1708, vedecký výskum až roku 1860. Boli odkryté námestia, celé bloky domov, široké i úzke ulice, kasárne gladiátorov a rozličné iné stavby, vrátane chrámov a – krčiem. Nálezy z nich poskytli jedinečný obraz o každodennom živote Rimanov tých čias – doslova ilustrácie ku knihám historikov. Priniesli nám aj jedinečné doklady o úrovni rímskeho sochárstva a maliarstva. Desať sál

Národného múzea v Neapoli zapĺňajú pompejské maľby. Odborníci rozlišujú medzi nimi dokonca štyri štýly. Poväčšine ide o repliky gréckych maliarov, o ktorých ináč vieme len z písomných správ. Pritom nezabúdajme, že tu nejde o nijaký vrchol rímskeho maliarstva a sochárstva, lebo Pompeje boli len provinčným mestom.

Z mnohých oblastí rímskeho umenia cisárskych čias nemožno predviesť obrazové ukážky. Ide o diela z prchavých slov a rytmu, o ktorých jeden z ich tvorcov povedal, že sú nad kameň a kov trvanlivejšie: básne Vergiliove, Ovidiove, Horatiove a iných poetov. Tieto diela mali nesmierny vplyv na celú neskoršiu európsku kultúru.

V tom však nie je jediná zásluha cisárskeho Ríma. Najcennejšie je to, že sa zaslúžil o rozšírenie vymožeností gréckej kultúry, ktoré prevzal. Pravda, rozniesol ju na kopijach svojich vojakov, čo nie je práve najžiadúcejší spôsob šírenia kultúry, ale Francúzi, Španieli aj iné národy dnes neľutujú, že sa tak stalo.

A my pripojíme: škoda, že naša krajina bola až za tým, čo sa volalo limes Romanus –Rímska hranica.

Via Appia. Spájala Rím s Brindisi. Postavená bola pred tridsiatimitromi storočiami a pokrytá asfaltom na viacerých úsekoch slúži dodnes. Ktorá z našich ciest bude cestou ešte roku 5300?

2. RÍM A STAROVEKÁ ITÁLIA

Historici rozdeľujú dejiny staroveké Ríma na tri veľké obdobia: kráľovské, republikánske a cisárske. Cisárskym sme začali nielen preto, že v ňom Rím dosiahol najväčšiu slávu a moc, ale hlavne preto, že je nám geograficky a historicky najbližší a jeho dedičstvo je pre nás najživšie.

Pol tisícročia trvalo cisárske obdobie, pol tisícročia republikánske, štvrť tisícročia kráľovské, a je samozrejmé, že čím väčšmi zostupujeme do hlbín dejín, tým sú pamiatky z nich vzácnejšie. Najmä architektonické.

Z republikánskeho Ríma sa zachovalo veľmi málo stavieb. Strácali sa v prestavbách za cisárstva, zub času ich zožieral po zániku Rímskej ríše, mizli pod výstavbou Ríma v minulých storočiach.

Najstaršia chrámová stavba z čias republiky sa našla v roku 1926 v samom strede Ríma pri stavebných prácach na Argentínskom námestí. Pochádza zo 4. storočia pred n. l. Komu bol tento chrám zasvätený, nevieme, rovnako ako to nie je známe o troch ďalších chrámoch stojacich obďaleč.

Nevieme ani, komu bol zasvätený kruhový chrám na Fore Boariu z druhej polovice 1. storočia pred n. l. – konvenčne sa označuje ako Vestin chrám. Z jeho pôvodných dvadsiatich korintských stĺpov chýba len jediný. Iný chrám z konca republiky stojí neďaleko. Bol pravdepodobne zasvätený ochrancovi prístavov bohu Portunuovi.

Z konca 4. storočia pochádza Fabriciov most, neskôr spevnený, ktorý vedie na Isolu Tiberinu – Tiberský ostrov, kde je od tých čias nepretržite nemocnica. Kedysi Aeskulapova, dnes svätého Bartolomeja.

Cloaca Maxima – Veľká stoka. Vyústenie mestskej kanalizácie pochádza dokonca už z čias rímskeho kráľovstva. Aj táto kanalizácia, neskôr rozšírená, slúži sčasti dodnes.

Palác rímskeho senátu stojí na základoch hádam zo začiatku republiky, samotná budova však pochádza až zo 16. storočia. Pri jednom z jej vchodov je stĺp s kópiou sochy Rímskej vlčice, čo podľa mýtov odchovala zakladateľov Ríma Romula a Rema. Originál tejto sochy je v neďalekom Kapitolskom múzeu.

Pahorok Kapitol, na ktorom je tento palác dominantou, bol posvätným miestom starých Rimanov. Stál tu chrám najvyššieho boha Jova a zároveň i Junony a Marta, no takmer nič sa z neho nezachovalo. Na Kapitole dostávali mladíci v deň dosiahnutia dospelosti tógu, tu sa tiež končil triumf – slávnostný sprievod rímskeho vojvodcu po významnej víťaznej vojne. Po obidvoch stranách Kapitolského námestia sú paláce s muzeálnymi zbierkami. Sú to najstaršie múzeá na svete, založené ešte pred objavením Ameriky. Toto námestie s prekrásnou mramorovou dlažbou nie je dielom nikoho menšieho ako Michelangela. Uprostred stojí jazdecká socha cisára Marca Aurelia, jediná socha (antická) v Ríme, na ktorú nikdy neprestalo svietiť slnko. Pôvodne stála pred Lateránom a kresťania ju nezničili, lebo ju omylom považovali za sochu Konštantína Veľkého. Výstup na námestie strážia sochy

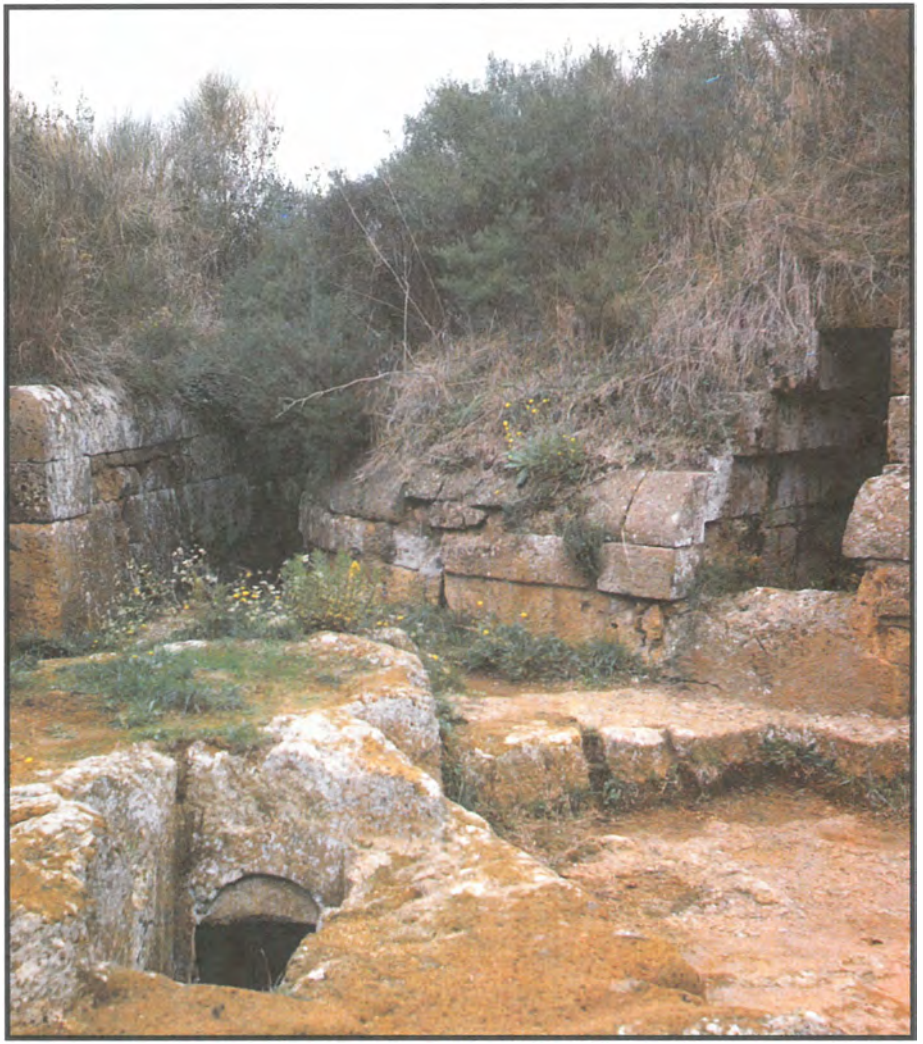

Etruské hrobky v Cerveteri, v starovekom Caere. Z ich nástenných malieb sa dozvedáme najviac podrobností o živote Etruskov, lebo ich jazyku ešte stále nerozumieme

božskej dvojice ochrancov – Dioskúrov – z konca cisárstva, ktoré sa našli v rímskom gete.

Dve iné sochy Dioskúrov stoja pred Quirinálskym palácom, sídlom prezidenta Talianskej republiky. Nápisom na podstavcoch, podľa ktorých jednu z nich vyhotovil grécky sochár Práxitelés a druhú Feidiás, radšej neverme.

Opusťme však už Rím. Beztak nemôžeme navštíviť všetky pamätné miesta jeho dejín. Via Appia z konca 4. storočia pred n. l., ktorá dodnes ešte sčasti slúži ako cesta, nás privedie na juh do Kapuy. V roku 70 pred n. l. tu v gladiátorskej škole vypuklo povstanie, ktoré ohrozilo rímsky štát väčšmi ako jeden a pol storočia predtým kartaginské vojská pod vedením Hannibala. Vodca tohto povstania Spartacus presvedčil svojich druhov, že je lepšie riskovať život za slobodu ako pre potešenie publika v amfiteátri, a asi so sedemdesiatimi gladiátormi ušiel. Získal podporu zbehnutých otrokov i mestskej a vidieckej chudoby, až napokon počet je-

Paestum, takzvaný Athénin chrám, najmladší z tamojšej trojice chrámov

Paestum. Dva chrámy bohyne Héry z archaických čias, v popredí pôvodná rímska cesta

ho prívržencov dosiahol asi stopäťdesiattisíc, z toho hádam až deväťdesiattisíc mužov bolo ozbrojených. Bezmála tri roky rímskemu štátu trvalo, kým toto povstanie potlačil. Spartacus padol v poslednej bitke. Tých, čo prežili, dal ich premožiteľ Crassus popribíjať na kríže.

Na sever od Ríma mali svoje sídla Etruskovia. Záhadný národ: od staroveku sa vedú spory, odkiaľ pochádza. Dnes prevláda názor, že z Malej Ázie, ale nechýbajú ani hlasy, že spoza Álp. Záhadný je iste aj preto, že jeho reči nerozumieme – výnimočne len tu a tam slovo. Čítať sa jeho písomné pamiatky dajú, lebo jeho písmo sa vyvinulo z archaickej gréckej alfabety, lenže... Rozumieme egyptským textom písaným hieroglyfmi pred piatimi tisícročiami, rozumieme ešte starším sumerským textom písaným klinovým písmom, ale etruským pamiatkam,

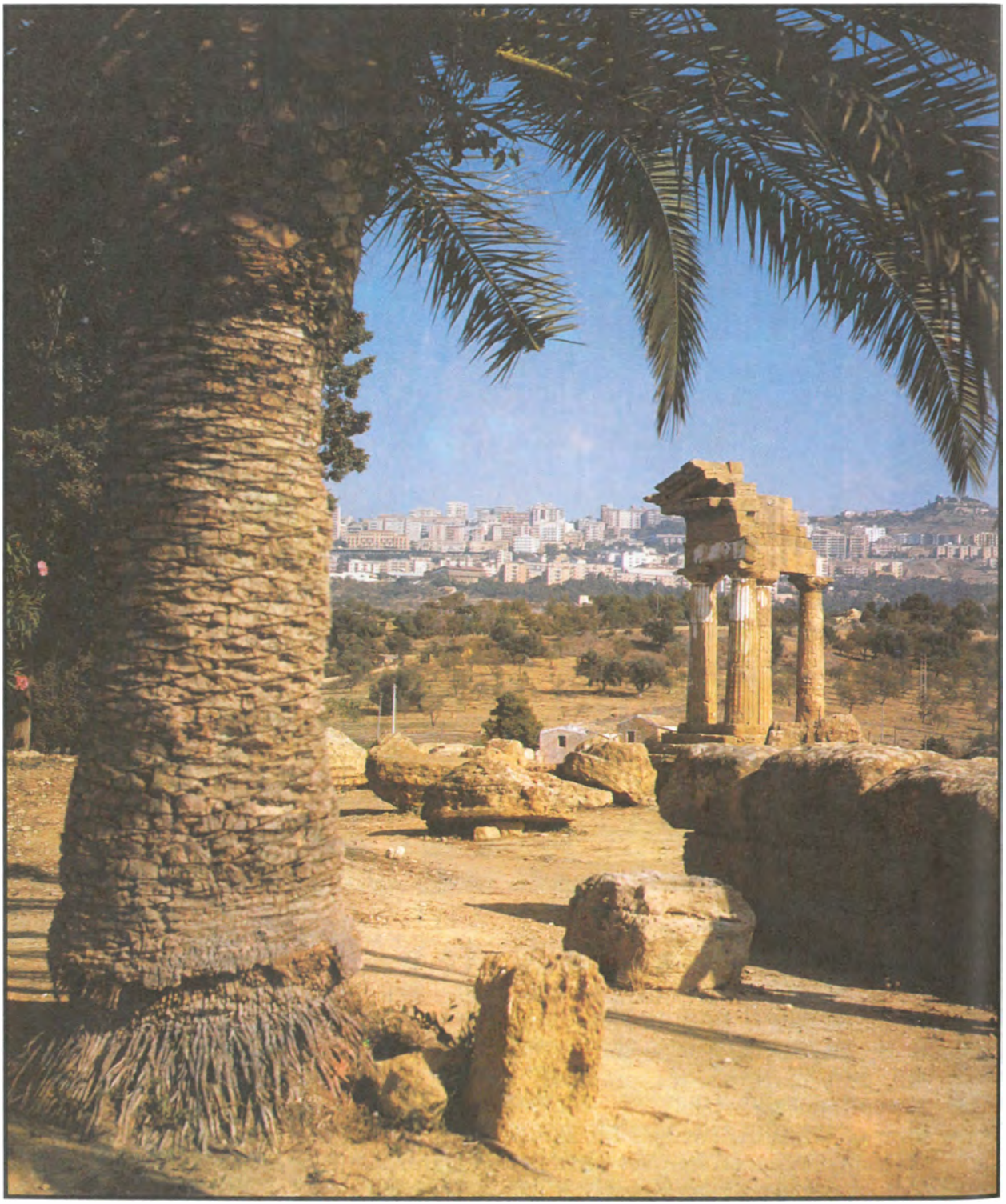

Agrigento na Sicílii, grécky Akragás. V popredí chrám Dioskúrov z konca 6. storočia pred n. l.

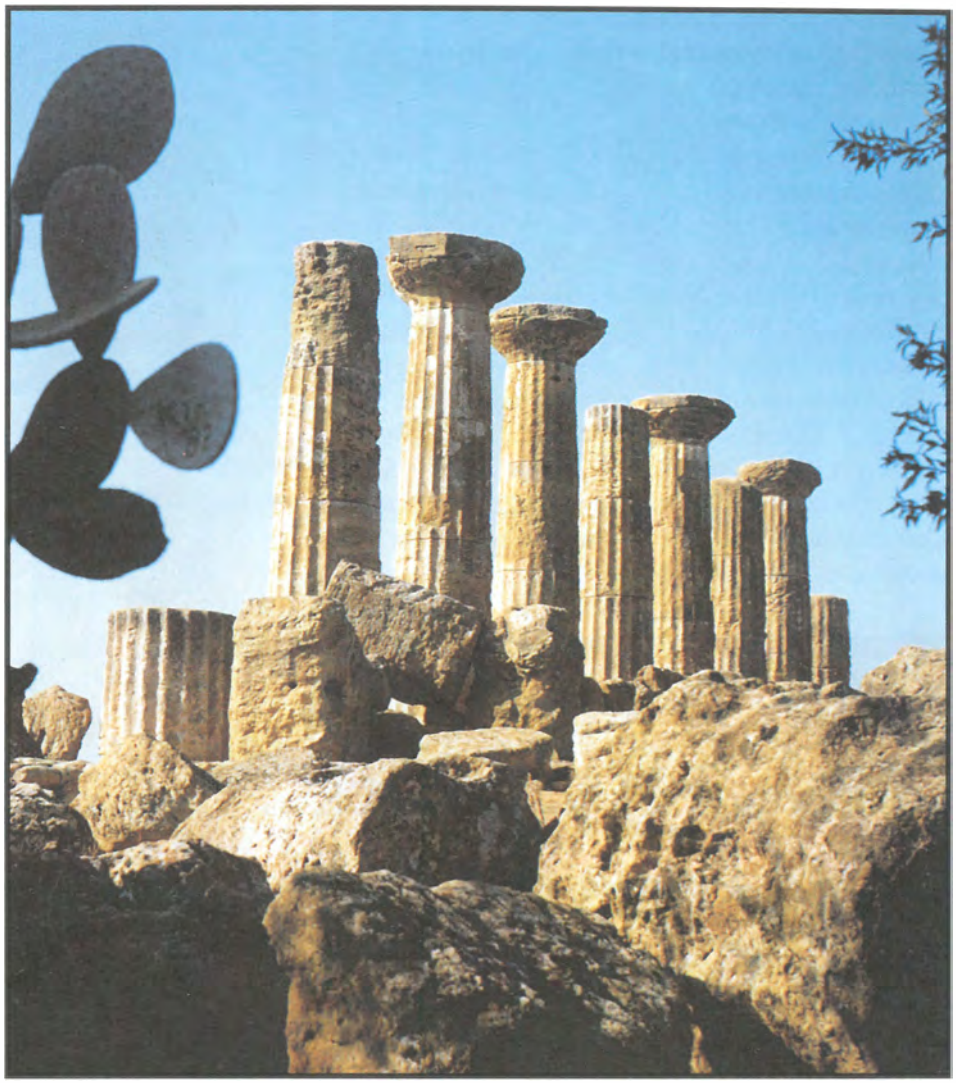

Héraklov chrám v Agrigente, najstarší z ôsmich tamojších chrámov, ktoré stoja na návrší pri meste

bohužiaľ, nie. Pritom je to jazyk zo samého srdca Itálie, ktorý bol živý ešte v prvých storočiach nášho letopočtu. Hovoril ním vraj aj cisár Claudius, etruského pôvodu bol známy podporovateľ umenia Maecenas i rímsky senátor Caecina, ktorého rod vymrel až roku 1765, teda za Márie Terézie. Hlavný problém spočíva v tom, že sa nenašiel dostatočne dlhý dvojjazyčný nápis v etruštine a latinčine, alebo v etruštine a gréčtine. Nepomohol ani najdlhší text v etruštine zvaný Plátenná kniha, ktorá obsahuje okolo 1300 slov a je uložená v Archeologickom múzeu v chorvátskom Zagrebe.

O Etruskoch vieme však napriek neznalosti ich jazyka pomerne dosť. Hlavne od gréckych a rímskych autorov, a potom od nich samých: z malieb v ich hrobkách.

Etruské mestá boli samostatné štáty na čele s volenými kráľmi. Symbolom moci ich vládcov boli zväzky prútov so sekerami,

po latinsky zvané fasces, ďalej žezlo, lemovaná tóga a ozdobné kreslo. Sú to tie isté symboly, ktorých zavedenie pripisuje rímska tradícia Romulovi.

Sochy, maľby a šperky Etruskov dokumentujú umelecký cit a technickú zručnosť. Vynikajúce sú najmä etruské bronzy: slávna Chiméra z Arezza aj známa Kapitolská vlčica sú etruského pôvodu, takisto aj veľký terakotový Apollón z Vejí a bronzový Mars z Todi.

Etruskovia sa radi zabávali. Vieme to hlavne z ich nástenných malieb a zo správ gréckych historikov, ktorí velebili krásu ich žien, no odsudzovali ich prílišnú voľnosť. Ako krásne a realisticky sú zobrazení mŕtvi na sarkofágoch! Hovejú si tam v pohode,

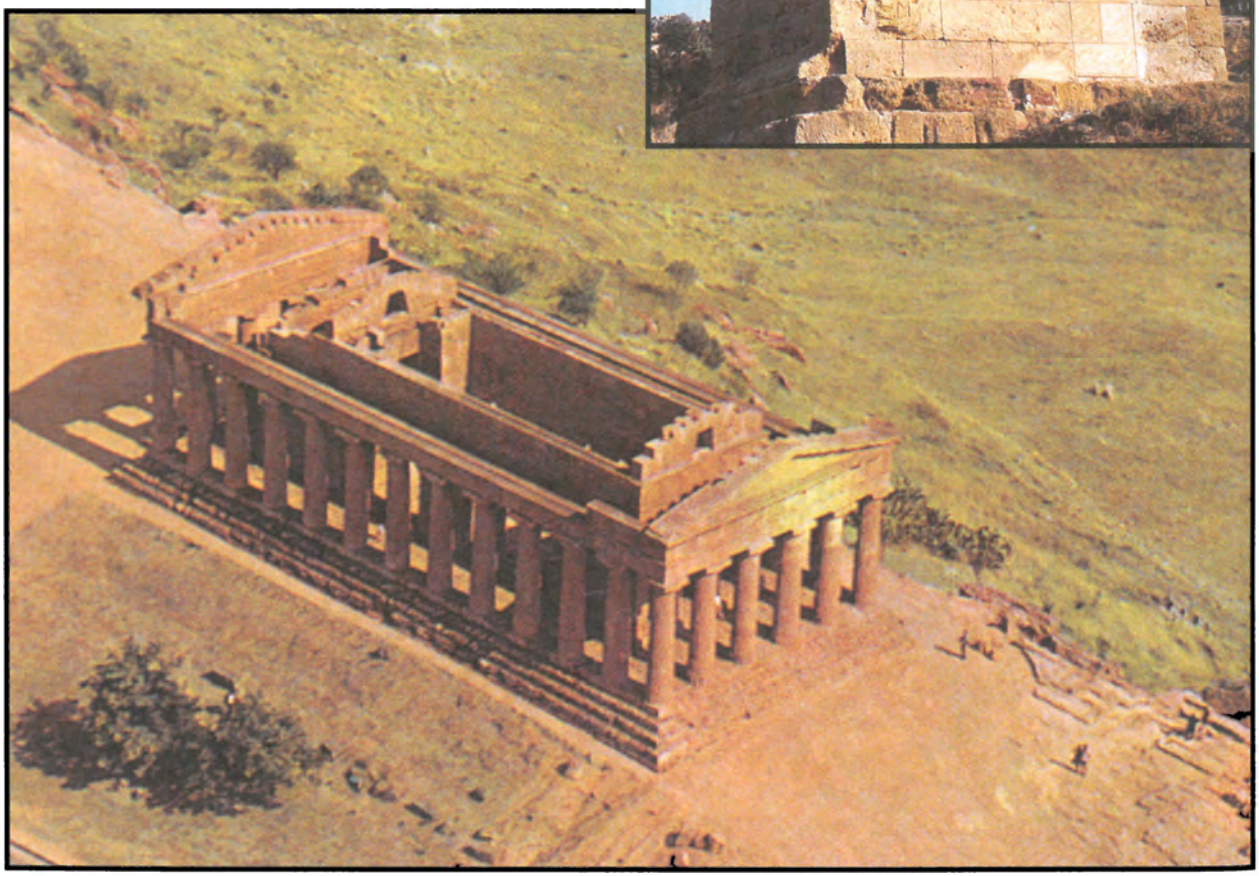

Hrobka Thérona, víťaza nad Kartaginčanmi v bitke pri Himere roku 480 pred n. l.

Agrigento, chrám označovaný menom Concordie. Pochádza z druhej polovice 5. storočia pred n. l. a za to, že je v pomerne dobrom stave, vďačí najmä tomu, že donedávna bol kresťanským chrámom

Chrám v Segeste na Sicílii opustený staviteľmi i bohmi. Stojí takto nedokončený už dvadsaťpäť storočí

Rímska agora v Athénach založná cisárom Hadrianom

akoby vraveli: "Život neberme príliš vážne, beztak z neho nevyviazneme živí."

Možno ešte väčšmi ako Etruskovia ovplyvnili Rimanov (a napokon i samotných Etruskov) ich južní susedia Gréci.

Neapol, ako už z mena vidíme, je gréckeho pôvodu. Neapolis (Nové mesto) založili okolo roku 680 pred n. l. Gréci z neďalekých Kúm, najstaršej gréckej osady v južnej Itálii. Obidve tieto mestá boli vernými spojencami Rimanov, čo nikomu zo zúčastnených nebolo na škodu. Najmä nie Rimanom. Ich prostredníctvom prevzali grécku alfabetu, ktorú si prispôsobili a vytvorili z nej abecedu. Už to by nebolo málo. Prevzali však celý rad iných vymožeností vedy a umenia, dokonca aj svojich bohov nechali splynúť s gréckymi.

Rimania dlho pestovali hlavne jedno umenie, a to umenie vojnové. Organizačnou jednotkou ich vojska bola légia, ktorá vynikala tvrdou disciplínou vojakov a vysokou úrovňou veliteľských kádrov. Jej zbrane umožnili ubrániť sa Rímu pred nepriateľmi z okolia, keď bol ešte iba malou osadou. Rimania neskôr odrážali útoky nepriateľov, ktorí boli oveľa nebezpečnejší, a to tak dlho, až ovládli celú Itáliu a všetky brehy Stredozemného mora.

Príslušníci légií mali skvelú bojovú morálku, ktorej základom bol záujem na víťazstve a pocit nadradenosti voči nepriateľovi. V starších časoch im šlo buď o obranu rodného mesta, alebo o získanie pôdy, neskôr o korisť, na ktorej boli bezprostredne zainteresovaní podielom i dodatočnými odmenami. Legionári boli hrdí na svoju príslušnosť k Rímu a na svoje občianske práva.

Hadrianov chrám v Efeze, hlavnom meste rímskej provincie Ázia

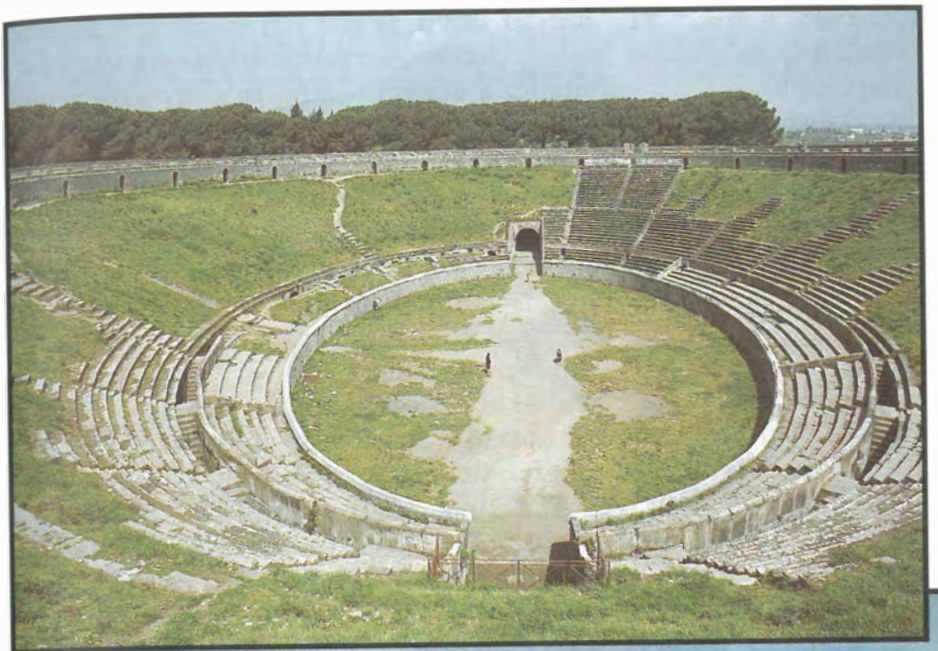

Pompeje. Hlavné námestie a amfiteáter. Archeológovia už vyše dvesto rokov odkrývajú to, čo za dva dni v auguste roku 79 n. l. zakryl Vezuv popolom a lávou

Vojenská prísaha sa považovala v Ríme za nezrušiteľnú a vojnové hrdinstvo sa oceňovalo zo všetkých zásluh najväčšmi.

No Rimania boli nielen dobrí vojaci, ale rovnako obratní diplomati. Podľa hesla: Rozdeľuj a panuj! vedeli zabrániť spojeniu nepriateľov a stretli sa s každým z nich jednotlivo. Inou ich zásadou, ktorá im kliesnila cestu k svetovláde, bolo, že mier sa uzatvára iba v prípade víťazstva. Tak bolo aspoň do čias, keď vedúcou silou Rímskej ríše bol Rím. Presídlenie cisára z Ríma nieslo už v sebe príznaky pádu Rímskej ríše.

Inter arma silent Musae – keď hovoria zbrane, mlčia múzy. Nie je to vlastne rímske príslovie, hoci sa zaň všeobecne považuje, a hlavne to nie je pravda.

Rím bol za republiky ustavične vo vojne, neustále rinčali zbrane, ale umelci a učenci si brali slovo, aj keď ich vojaci k nemu často nepúšťali. A zrejme to robili vždy – tí umelci a učenci – lebo ináč by svet poznal len dejiny vojen, a nie dejiny kultúry.

Ako sme videli, v Ríme sa za republiky rozvíjali všetky druhy umenia. Za cisárstva aj všetky vedné odbory. Vyrastali z domácich zdrojov obohatených gréckymi. Gréci síce boli pre Rimanov nedosiahnuteľným vzorom, no pritom sa Rimania neobmedzovali len na obdiv k ich výtvorom, ale k nim pridali nemálo zo svojho. Z tohto dôvodu sa od posledných storočí pred naším letopočtom hovorí o grécko-rímskej kultúre.

Ako sme videli, republika zanechala za sebou veľké dedičstvo; takisto aj cisárstvo. Nie je v ňom všetko rovnako cenné. To najcennejšie je však jedným zo základov našej spoločnej európskej kultúry a civilizácie.

3. KRÉTA – OSTROV ZÁHAD

"Báječná Kréta! Uprostred tmavého mora a v objatí vôd, krásna a úrodná," spieva o nej Homér. "Nesmierne množstvo ľudí tu býva a miest je tu deväťkrát desať."

Tu vznikli najstaršie grécke báje. Tu sa podľa nich narodil Zeus, najvyšší boh starovekých Grékov. Tu bol kedysi labyrint, v ktorom žil Mínótauros, obludný býk s ľudskou hlavou, kým ho nezabil athénsky hrdina Théseus. Tu po prvý raz vzlietli Daidalos a Íkaros do výšin na krídlach, ktoré si sami zhotovili. Sem uniesol Zeus, premenený na býka, svoju milenku Európu, podľa ktorej dostala meno naša pevnina.

Nech sa vyberieme na Kréte hocakým smerom, vždy dôjdeme k niečomu, čo je najstaršie v Európe.

Východiskom takéhoto putovania je tradične Iraklion, prístav uprostred jej severného

Knóssos. Nádvorie kráľovského paláca, Evansova čiastočná rekonštrukcia podľa stavu zo 16. storočia pred n. l.

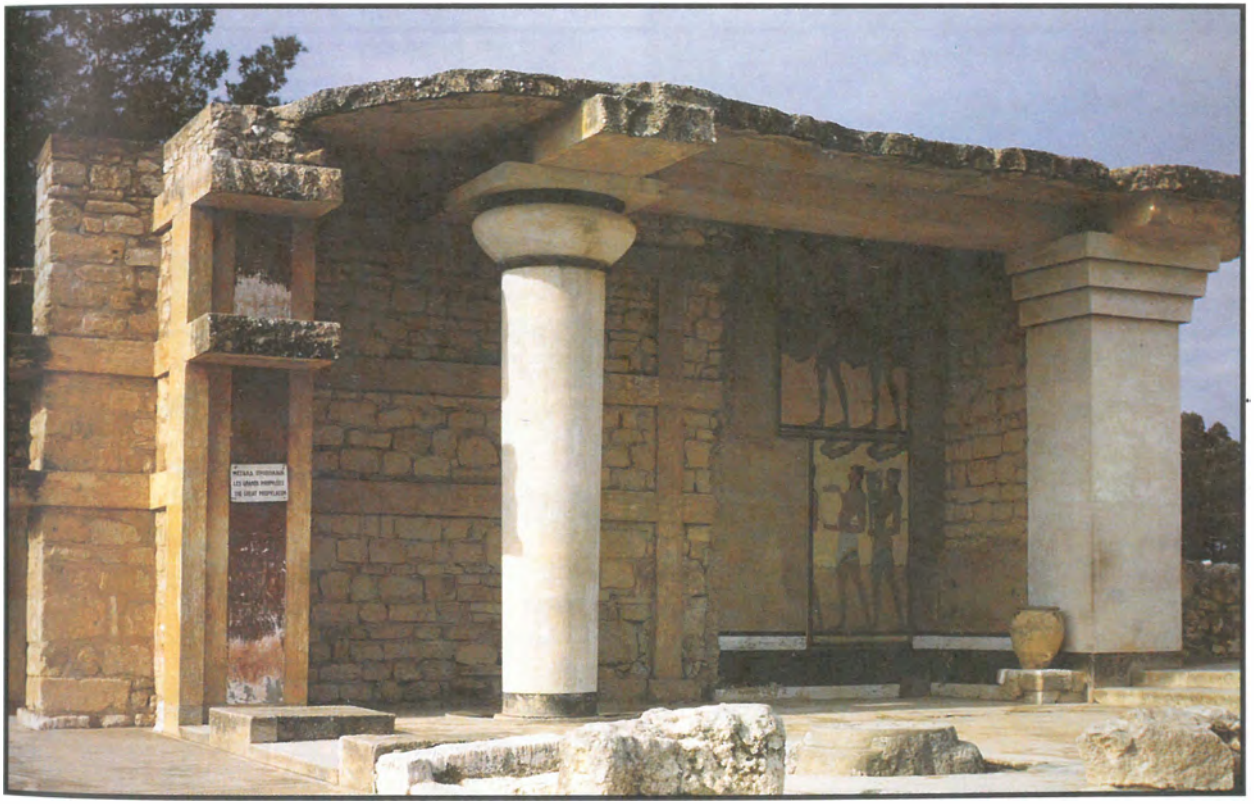

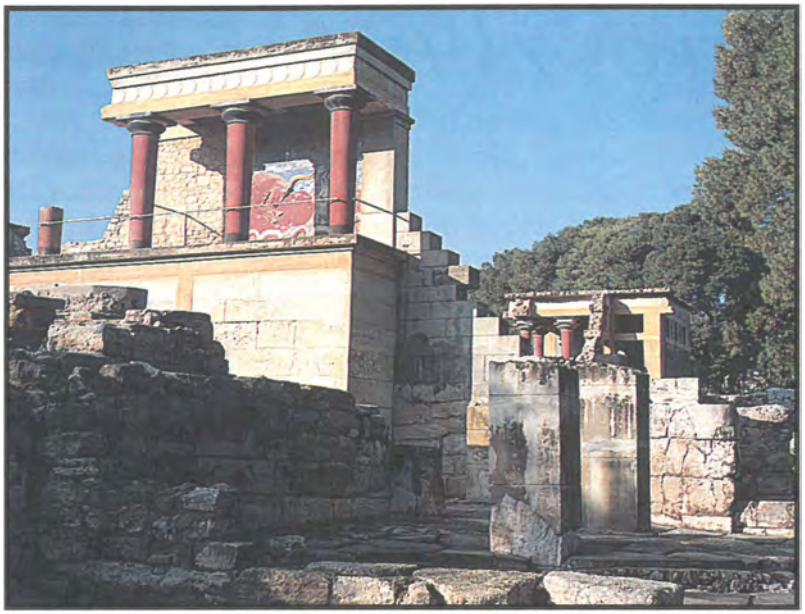

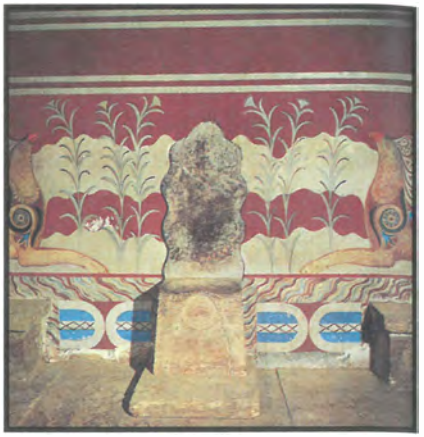

Mínóov trón. Najstarší kráľovský trón na svete. Stojí na pôvodnom mieste

Galéria na juhovýchodnom nádvorí v Mínóovom paláci v Knósse

Faistos. Nádvorie paláca z dvoch stavebných etáp — 20. a 18. storočia pred n. l.

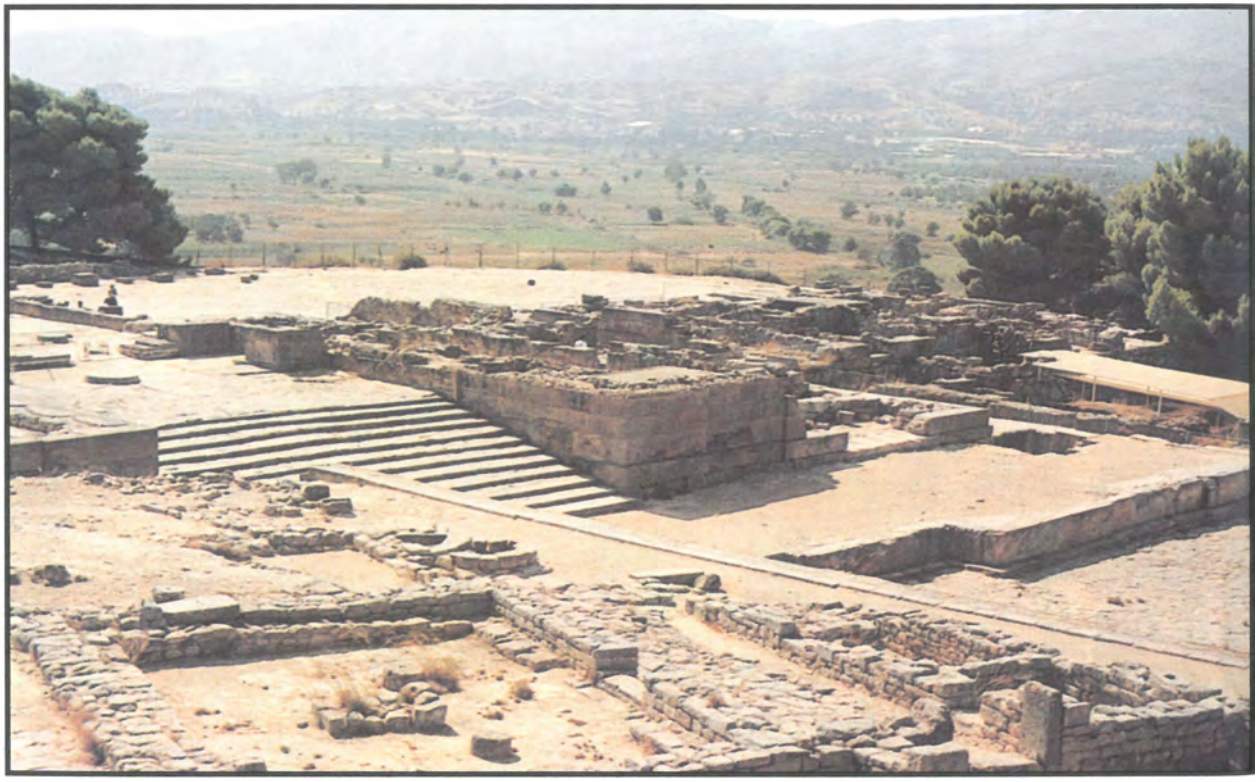

pobrežia. Nič tu nepripomína, že v stredoveku bol základňou arabských pirátov, ani to, že vyše štvrť tisícročia tu sídlili tureckí pašovia. Podnes tu však stoja benátske hradby s pevnosťou nad prístavom. Za nimi sa mesto držalo neuveriteľných dvadsaťjeden rokov proti tureckej blokáde. Napokon sa ho roku 1669 Turci zmocnili, no stálo ich to stotisíc životov.

To najslávnejšie, čo na Kréte nachádzame, je hneď za južným predmestím Iraklia. Je to Knóssos, sídlo mýtického kráľa Mínóa, mesto spomínané už Homérom, ale existujúce najmenej tisíc rokov predtým. Za jeho dnešnú podobu vďačíme Arthurovi Evansovi, britskému archeológovi, ktorý ho za tridsať rokov vykopal a sčasti zrekonštruoval.

Palác mal dovedna 1300 až 1500 miestností, viac ako ktorýkoľvek palác ktoréhokoľvek novovekého panovníka. Stredobodom bola trónna sála na západnej strane ústredného nádvoria. Podnes v nej stojí alabastrový Mínóov trón. Je to najstarší trón na svete, a nijaká tabuľka nezakazuje si naň sadnúť.

Plocha paláca meria šestnásťtisíc štvorcových metrov. Svojrázne stĺpy, ktoré sa nadol zužujú, nesú strechu. Steny zdobia majstrovské fresky, ktoré osvetľujú osobitné svetelné šachty.

"Býčie hry" na Kréte. Freska z Mínóovho paláca asi zo 16. — 15. storočia pred n. l. v Iraklijskom múzeu

Ženy prizerajúce sa hrám. Freska z Mínóovho paláca z rovnakých čias

Bežec. Freska z Mínóovho paláca

Originály malieb vytvorené v časoch, keď do začiatku nášho letopočtu chýbalo pätnásť až šestnásť storočí, dal Evans starostlivo zo stien odsekať a preniesť do Iraklijského múzea. Nevieme, čie ruky vytvorili tieto diela, poznáme iba ich námety – nosiči váz, muži na prechádzke, ženy prizerajúce sa hrám.

Rovnako silným inšpiračným zdrojom bola aj očarujúca krétska príroda: ľalie, tŕstie, vodné rastliny, sépie, delfíny, skutočné i mýtické zvieratá. Na naše potešenie nikde nenájdeme

bojové scény. Nikto tu nezabíja vojnových zajatcov, nenapichuje vojakov na koly, nezapaľuje domy...

Je to palác takpovediac európskeho typu. S neveľkými obytnými miestnosťami, kúpeľňami s vaňami a s klimatizáciou. Keby sa tu zaviedlo elektrické osvetlenie, dalo by sa tu bývať na úrovni dnešných požiadaviek.

V Knósse ako aj v ďalších mínójskych palácoch nachádzame množstvo dokladov o kulte býka. Toto zviera očividne symbolizovalo silu a plodnosť. Možno aj neskrotnosť, a tak nečudo, že víťazstvo nad ním budilo obdiv. Pritom "býčie hry" na Kréte sa zásadne odlišovali od španielskych: nikdy pri nich nešlo o smrť zvieraťa, ale o odvahu a obratnosť človeka - "akrobata", ktorý mal chytiť rútiaceho sa býka za rohy, urobiť nad ním premet a zoskočiť na zem.

"No es posibile," – "Nie je to možné," vyslovil sa najslávnejší španielsky toreador, keď mu Evans poslal kópiu tohto obrazu. A predsa takýchto výjavov poznáme z krétskych obrazov a sôch pomerne mnoho.

A propos šport. Na Kréte sa našiel rhytón (hore široká a nadol sa zužujúca váza), na ktorom sú v troch registroch vyobrazení boxeri a zápasníci. Boxeri majú chrániče hlavy, aké sa u nás nedávno zaviedli pri tréningu. Na inej váze z tmavého steatitu sú vyobrazení ženci vracajúci sa z poľa. Zreteľne vidieť, že spievajú. Je to prvé vyobrazenie ľudského spevu v dejinách umenia.

V Iraklijskom múzeu je množstvo hlinených sarkofágov s prekvapujúco pestrofarebnou výzdobou. Sú na nich rovnaké motívy ako na umeleckých dielach, ktoré sprevádzali každodenný život Kréťanov. Pomerne často sa vyskytuje aj štylizovaný obraz dvojitej sekery zvanej labrys. Mimochodom, slová labrys a labyrint majú spoločný koreň a obe sú úzko späté práve s Krétou.

Dvojité sekery poznáme vo viacerých po-

Kňažka (alebo bohyňa) s hadmi. Terakotová soška vysoká asi 40 cm zo 16. — 15. storočia pred n. l.

dobách. Od skutočnej zbrane nasadenej na dlhom porisku, až po zlaté šperky. A jedno je zaujímavé: nikde nenájdeme doklady o ich skutočnom použití v boji.

Čo sa v obrovskom Mínóovom paláci a okolo neho nenašlo? Hradby, opevnenie... Proti útoku od mora chránilo Krétu mocné loďstvo, v nej samotnej panoval Pax Minoica – mínójsky mier.

Bohatstvo krétskych vládcov bolo legendárne. Z čoho pramenilo? Zdá sa, že predovšetkým z výroby a vývozu oleja, obilia a vlny. Na tienistej strane paláca sú hlinené nádoby vysoké ako dospelý muž (mimochodom, väčšie sa nikde nenašli), v ktorých držali olivový olej. Evans vypočítal, že sa

tu mohlo naraz uskladniť vyše 75 000 litrov.

Mnohé z týchto hlinených nádob sú roztrúsené po európskych a amerických múzeách. Najviac je ich v Iraklijskom múzeu – od najstarších, s jednoduchou plastickou výzdobou, po neobyčajne zložité v štýle zvanom kamarský, od pithoi – veľkých hlinených sudov – po drobné vázičky, možno na voňavky.

Ako zapôsobila Kréta na Achájcov, keď sa s ňou dakedy začiatkom 16. storočia pred n. l., alebo možno aj skôr, po prvý raz zoznámili? Veď my žasneme nad kanalizačným systémom v krétskych palácoch, nad tamojším klimatizačným zariadením, nad odpružením stavieb pre prípad zemetrasenia! Ako zapôsobila na Achájcov znalosť písma? Veď na Kréte vzniklo prvé písmo v Európe!

Už vtedy, keď do začiatku nášho letopočtu chýbalo toľko storočí, koľko ich od neho podnes uplynulo, vedeli Kréťania písať. A my to dnes nevieme bezo zvyšku prečítať... Ale o tom bude ešte reč.

Napriek všetkým pokrokom archeológov, filológov a ostatných bádateľov je Kréta ešte stále ostrovom neobjasnených otázok.

Akého pôvodu bol jej ľud? Ako bola organizovaná jej správa? Kam až siahala moc jej panovníkov?

Odpoveď na tieto otázky nám nepriniesli ani vykopávky mnohých ďalších palácov a miest na Kréte. O deväťdesiatich mestách na Kréte hovorí Homér, no dnes ich poznáme stodvadsať. Pravda, nie sú to vždy mestá v našom slova zmysle, ale paláce – paláce o rozlohe mesta.

Druhý najväčší mínójský palác na Kréte leží južne od Knóssu a volá sa Faistos. Archeológovia zistili, že tu ide vlastne o dva paláce, ktoré sa sčasti prekrývajú. Starší možno datovať do 20. – 18. storočia pred n. l. Stal sa zrejme obeťou zemetrasenia, na Kréte rovnako častého ako nevítaného. Asi o tristo rokov na troskách tohto paláca vyrástol nový, ktorý neskôr takisto rozrumilo ničivé

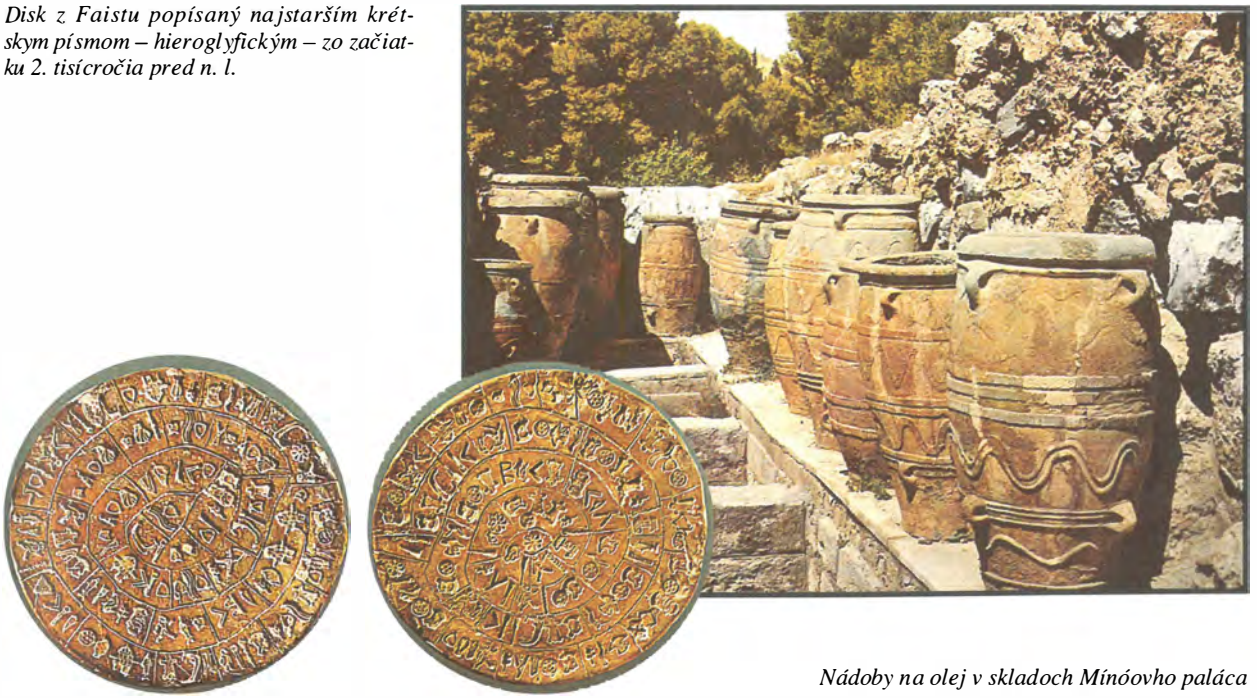

Disk z Faistu popísaný najstarším krétskym písmom – hieroglyfickým – zo začiatku 2. tisícročia pred n. l.

Nádoby na olej v skladoch Mínóovho paláca

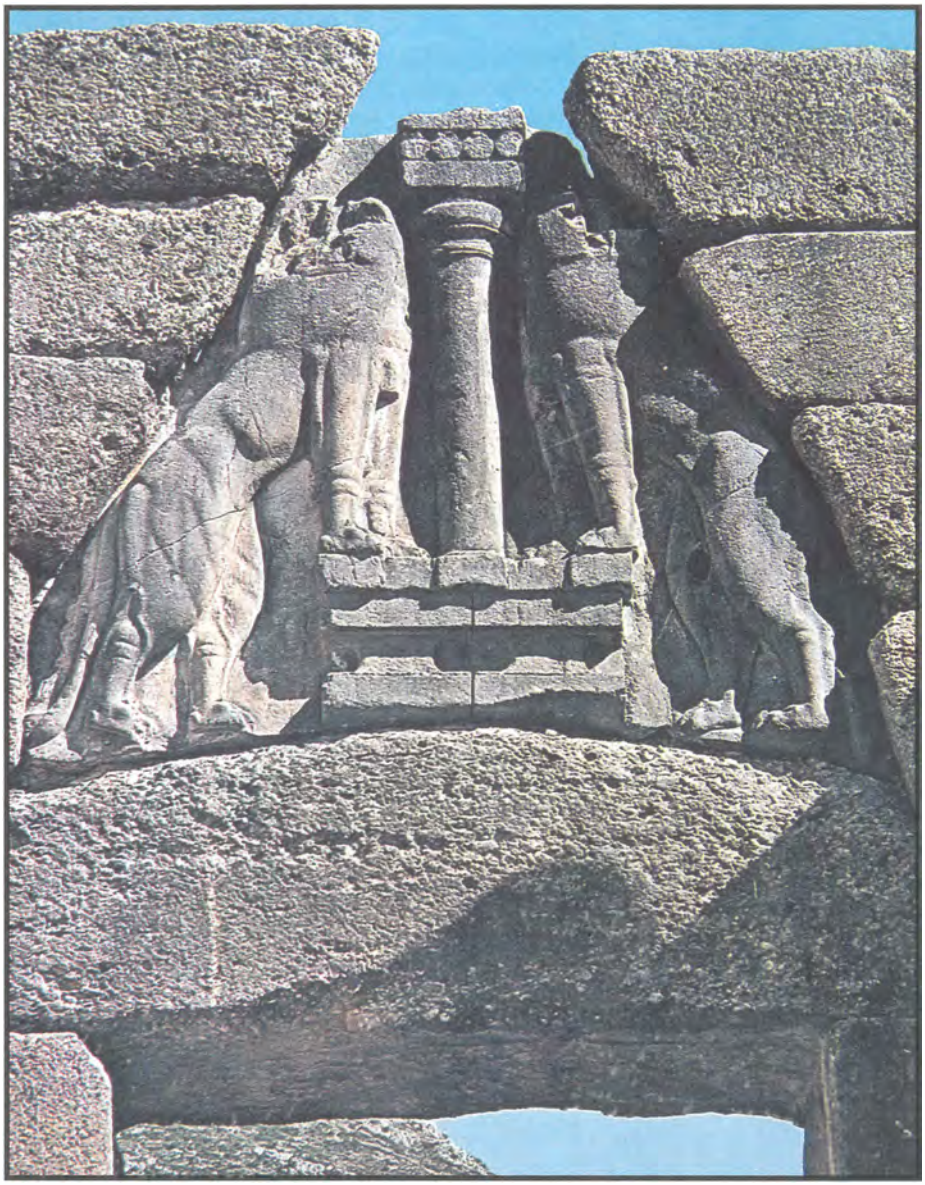

Mykény – "Levia brána". Medzi dvoma levicami je stĺp krétskeho typu. Je to najstarší monumentálny reliéf na pôde Európy

"Maska" kráľa Agamemnona, hlavného veliteľa spojených gréckych vojsk vo vojne proti Tróji. Tak ju aspoň nazval jej objaviteľ H. Schliemann

Mykénske zbrane s umeleckými intarziami. Pochádzajú asi zo 16. – 15. storočia pred n. l., čiže z dávnejších čias, ako bola podľa mýtov trójska vojna

zemetrasenie. Podobný osud stihol aj ostatné mínójske paláce.

Podľa Homéra Faistos založil sám Mínós. Z návejov tisícročí ho vykopali talianski archeológovia. Na rozdiel od Knóssu tu však nie sú efektné rekonštrukcie, čo odborníkovi nechýba, ale turista to ľutuje.

Už pred 1. svetovou vojnou začali talianski archeológovia kopať v troskách neveľkého mínójskeho paláca na vyvýšenine Aja Triada. Spočiatku ho pokladali za letnú rezidenciu panovníka z Faistu. Až ďalší výskum ukázal, že to bol palác jedného z krétskych vládcov, ibaže menší.

Pavučinou záhad je opradená dnešná Gurnia nad zálivom Mirabello, jedným z najkraj-

ších zálivov na svete. Veď nevieme, ako sa pôvodne volala! Je to jeden z najmenších palácov, rozlohou asi desatina knósskeho, ale je to jediný príklad celého odkrytého mesta s dobre zachovaným pôdorysom. Na začiatku nášho storočia ho vykopala americká archeologička Hariet Boydová-Hawsová, ktorá v spleti uličiek, schodov a obytných domov identifikovala aj viacero remeselníckych dielní, medziiným kováčskych a garbiarskych.

Nálezy nám umožňujú len máličko nazrieť do sveta krétskych náboženských obradov. Je pozoruhodné, že svojim bohom, ktorých dozaista mali, nestavali chrámy. O pôvabných terakotových soškách z Knóssu nevieme, či zobrazujú bohyne, alebo kňažky s hadmi. Niektorí bádatelia dokonca tvrdia, že to, čo držia, nie sú hady, ale pradená vlny. Ani o pohrebných obradoch na Kréte mnoho nevieme. Nepomáha nám pri tom ani unikátny kamenný sarkofág s výjavmi z týchto obradov, nájdený v Aja Triade.

Ostrovom záhad nazval Krétu pred sto rokmi umelecký historik Ernst Curtius. A platí to do veľkej miery dodnes. Jej dejiny sa musíme pokúšať vyčítať z kameňa, zo štýlu stavieb, ničených a obnovovaných, z malieb a šperkov, z hospodárskych záznamov. Už Evans sa pokúsil načrtnúť rámec krétskych dejín. Začiatok raného mínójskeho obdobia položil do roku 2800, stredného do roku 1200, samozrejme, pred n. l. Poznáme aj periodizácie iných bádateľov, všeobecne sa však ujala Evansova, znížená asi o sto rokov.

Kréta je záhadná, a pritom poznáme tisíce (!) písomných pamiatok z Kréty, dokonca v dvoch druhoch lineárneho písma. Staršie, označované ako A, sa dodnes nepodarilo rozlúštiť. Lineárne písmo B vieme čítať od roku 1952, a to vďaka anglickým bádateľom Ventrisovi a Chadwikovi. Jazykom textov v tomto písme je archaická starogréčtina. Sú to však iba hospodárske záznamy, poväčšine inventáre skladov, ktoré majú síce veľkú informačnú hodnotu, ale dejiny sa

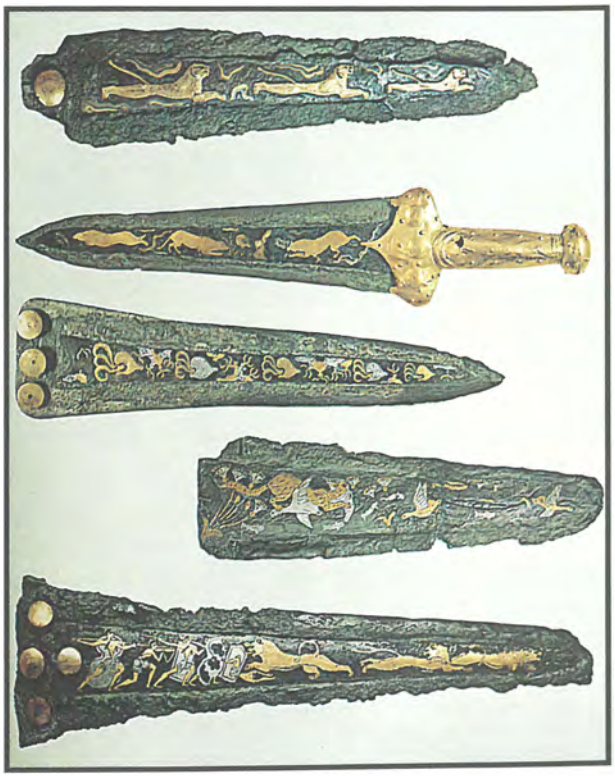

z nich poznať nedajú. Najmä nie politické.

A zachovali sa texty v ešte staršom písme – hieroglyfickom. Najznámejší príklad je na Disku z Faistu so špirálovito usporiadanými znakmi. Pochádza asi zo 16. storočia pred n. l. , ale najstaršie tabuľky s hieroglyfickými nápismi sú ešte o štyri až päť storočí staršie.

Texty v lineárnom písme B sa našli aj v mykénskych palácoch na pevnine. A tak sa historici spytovali: Boli azda pevninské Mykény oporným bodom Kréťanov, ako sa domnieval Evans? Krétske vplyvy sú tu nesporné.

Už vstupnú bránu na mykénsky hrad zdobí reliéf – najstarší monumentálny reliéf na pôde Európy – s dvoma levmi či levicami a s typickým krétskym stĺpom. Stopy krétskych vplyvov sú roztrúsené po celom Grécku. Nájdu sa stovky kilometrov na sever od Mykén, v boiótskom Orchomene, ba dokonca v Thébach. Tamojšie sakrofágy sú ozdobené akrobatmi skáčúcimi cez býka. Pochádzajú z čias, keď od zániku mínójskej Kréty ubehlo pol tisícročia.

V Tírynthe, najopevnenejšom hrade vtedajšieho sveta, ktorého kyklopské hradby akoby potvrdzovali, že bol hradom Héraklovým, sa našli pamiatky, ktoré prekvapili svojou jemnosťou. Tamojšie nástenné maľby by sa dali s maľbami z krétskych palácov priam

Oltár bohyne Athény v Tróji z hellénistických čias

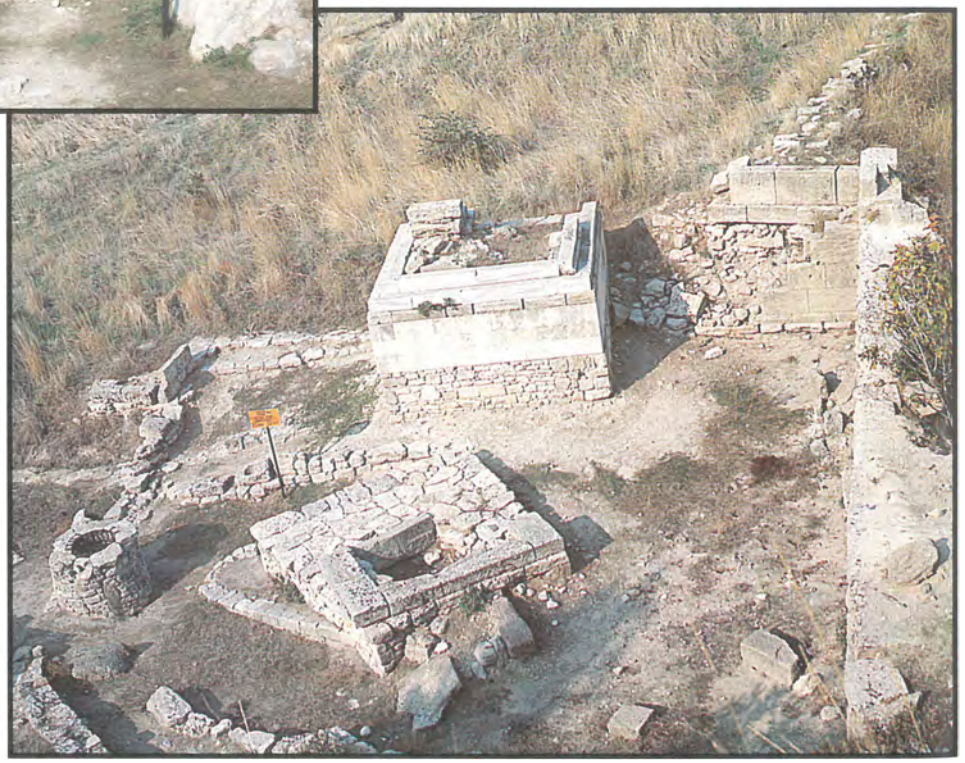

Trója. Hradby z obdobia, do ktorého kladie Homér trójsku vojnu

Mykény. Pohľad na hrad z juhu

vymeniť: tie isté motívy, ornamenty, farby, to isté umelecké poňatie, ten istý výraz.

Najviac tabuliek s lineárnym písmom B sa našlo v Pyle, sídle kráľa Nestora, a napodiv málo práve v Mykénach, v hrade kráľa Agamemnona, hlavného veliteľa achajských vojsk, čo dobyli Tróju. Aj napriek tomu sa právom hovorí o krétsko-mykénskej kultúre. Pravda, asi od polovice 15. storočia pred n. l., keď zrejme po obrovskom ničivom zemetrasení ovládli Krétu Achájci. Ako sa dnes všeobecne usudzuje, túto prírodnú katastrofu spôsobil výbuch ostrovnej sopky Théry, asi najväčší, ku ktorému došlo v egejskom svete od čias, čo tam žijú ľudia.

Vykopávky naThére, ktoré viedol profesor Marinatos z Athén, odkryli pozostatky civilizácie na netušenej úrovni. Mínójskej civilizácie, ale s osobitnými thérskymi črtami.

V athénskom Národnom archeologickom múzeu je expozícia thérskeho umenia. Na prvý pohľad sa nám zdá, že vidíme vlastne maľby z Kréty. Legendárny Mínós bol podľa správ starých gréckych historikov "skutočným pánom morí". Vybudoval mohutné loďstvo a môžeme smelo predpokladať nielen intenzívnu výmenu tovarov, ale aj ideí a umeleckých podnetov. Tvoriacu sa kultúrnu a možno aj politickú jednotu tejto časti egejského sveta neprerušili – ako sa zväčša stáva – ľudia vojnou, ale výnimočne príroda.

Na jednej z thérskych fresiek upúta pôvabný detail – dve lastovičky. Dnes na Thére lastovičky nežijú. Ani sa tam pri preletoch nezastavujú. Majú azda v sebe zakódovanú katastrofu, ktorá ich tam pred štyriapoltisícročím postihla? Nevieme...

Kiež by to bola jediná nezodpovedaná otázka z Théry a vôbec z mínójskeho a krétsko-mykénskeho sveta...

Théra. Pár lastovičiek z nástennej maľby zobrazujúcej jarnú prírodu zo 16. storočia pred n. l.

Modré opice. Freska z Théry zo 16. storočia pred n. l.

4. EGYPT – TRI TISÍCROČIA

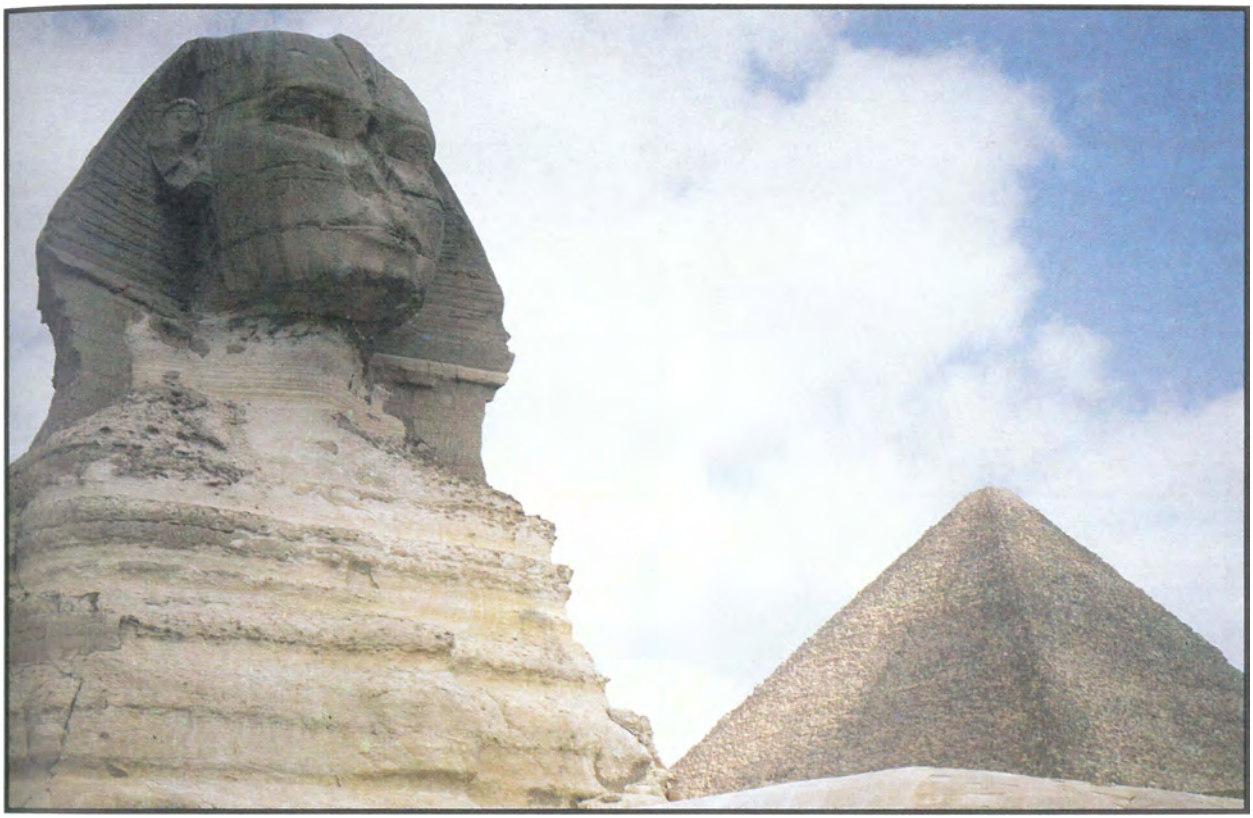

Veľká sfinga. Už vyše štyritisícpäťsto rokov stráži pohrebisko egyptských kráľov a hodnostárov pri Gíze

Vzrušujúce je stretnutie so starým Egyptom: priťahuje nás svojráznosťou aj inakosťou, strieda sa pri ňom obdiv s opakom obdivu. Nenecháva nás ľahostajných v mysli ani v srdci.

Na rozdiel od antického Grécka a Ríma je starý Egypt pre nás mŕtvy a jeho kultúru a civilizáciu nepociťujeme ako súčasť živého dedičstva. Zahynul zhruba pred dvoma tisíc rokmi; pri stretnutí s pokročilejším grécko-rímskym zriadením sa zrútil pod kamennou ťarchou svojej trojtisícročnej histórie. Jeho trosky prekryl arabský svet. Do nášho povedomia sa vrátil pred necelými dvoma storočiami po Napoleonovej egyptskej expedícii roku 1798, a najmä po tom, čo Champollion v roku 1822 rozlúštil egyptské hieroglyfy.

Už sama krajina, ktorá bola javiskom nesmierne dlhých egyptských dejín, je nepodobná iným: kontrastom medzi sýtou zeleňou nílskeho údolia a striebristou hnedou

nedohľadnej púšte, medzi kypiacim životom na brehoch rieky a ríšou smrti za posledným jarkom zavodňovacích kanálov, medzi vysokým modrým nebom a nízkym obzorom, lemovaným vejármi paliem a hrotmi minaretov. Nepodobá sa iným ani silou a prežívaním tradícií, spôsobom výroby a života, z ktorých mnohé majú korene ešte v dobách faraónov. Čím sa však od iných krajín odlišuje úplne, sú jej pamiatky: megalitické pomníky kultu kolosálnosti, stavby z nedozernej minulosti a pre večnosť.

Sedemdesiat až osemdesiat pyramíd si tam dali postaviť dávni králi Egypta. Chufevova, čiže Cheopsova pyramída pri Gíze z čias pred 4500 rokmi je dodnes, čo sa týka hmotnosti, najväčšou stavbou na svete, Džoserova pyramída pri Sakkáre z čias pred 4600 rokmi je zase najstaršou monumentálnou kamennou stavbou na svete.

Stopäťdesiat až dvesto chrámov a kaplniek dali postaviť králi sebe a svojim bohom. Chrám boha Amona v Karnaku s desiatimi pylónmi a stĺpmi vysokými až dvadsaťtri metrov je i v troskách najväčším chrámom, ktorý nesie Zem na svojom chrbte. Ramessov chrám v Abú Simbele, ktorý vznikol vytesaním vyše tridsiatich tisícov ton kameňa zo skalného útesu, je najväčší chrám pod povrchom Zeme. Egyptskí sochári vytvorili najviac najväčších sôch. Kolosy Amenhotepa III. sú vysoké takmer osemnásť metrov, kolosy Ramessa II. majú hmotnosť päťdesiat až sto ton, cestu medzi dnešným Karnakom a Luksorom lemovalo vyše tisíc sfíng. Steny hrobiek, napríklad Cujovej alebo Ptahhotepovej, egyptskí maliari pokryli stovkami výjavov a tisíckami postáv. Majstri reliéfov vyzdobili pylóny luksorského chrámu scénou z bitky, na ktorej pred egyptským kráľom uteká desaťtisíc nepriateľov. Množstvo monumentálnych nápisov zodpovedá týmto meradlám.

Chafreova pyramída. Je len o niekoľko metrov nižšia ako Chufevova. V popredí vzostupná cesta

Pyramídy pri Gíze. V popredí Menkaureova pyramída, posledná z nich, na obrázku najmenšia, je práve Veľká pyramída

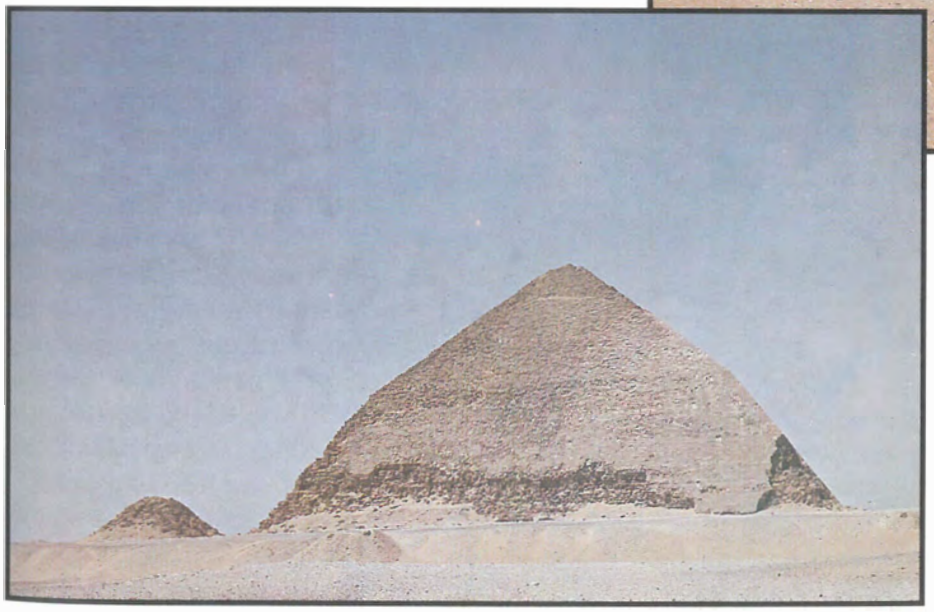

Veľká pyramída kráľa Chufeva (Cheopsa). Starovek ju pokladal za div sveta a divom sveta je dodnes

Pyramída kráľa Snofreva so zalomenými stenami. Zdá sa, že bola posledným vývinovým stupňom od stupňovitej pyramídy po pyramídu v podobe geometricky pravidelného ihlana

Džoserova stupňovitá pyramída, najstaršia v Egypte. Je zároveň najstaršou monumentálnou stavbou z kameňa na svete

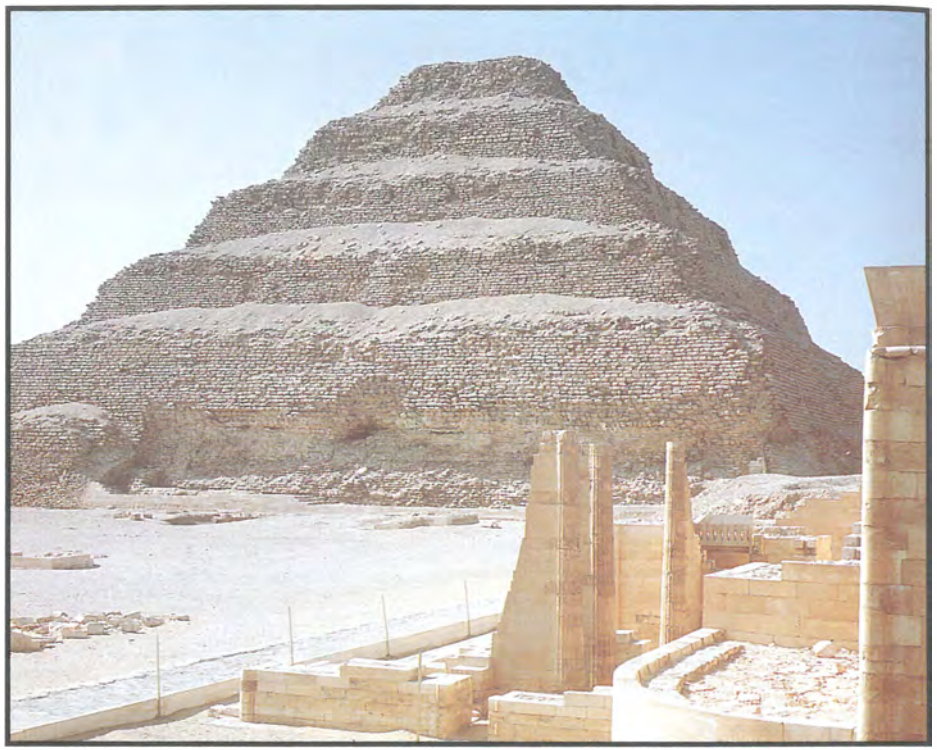

Balzamovací stôl v Mennofere (Memfide). Je z alabastru a podľa rozmerov možno súdiť, že slúžil na balzamovanie posvätných býkov

Kto by si chcel odpísať nápisy vytesané na múroch a stenách Horovho chrámu v Edfú, potreboval by na to približne dvadsaťpäť rokov...

To sú, pravda, len najznámejšie pamiatky Egypta, ktoré vidieť na jeho pôde. V ich vypočítavaní možno dlho pokračovať. Ak máme spomenúť už len jednu so svetovým prvenstvom, uveďme Veľkú sfingu pri Gíze, čo je najväčšia a najstaršia kolosálna socha na našej planéte.

Mnoho rovnako známych a slávnych výtvorov však už v Egypte nemožno uvidieť. Hérodotos videl ešte v 5. storočí pred n. l. pri Fajjumskej oáze "labyrint", ktorý pokladal za obdivuhodnejšiu stavbu než pyramídy. Podľa jeho opisu mala 1500 podzemných a 1500 nadzemných miestností. Nič sa však z nej nezachovalo. Hlavné mesto Strednej ríše Ictovej (Akanthos) zmizlo so všetkými palácmi a chrámami tak, že dnes už ani bezpečne nevieme, kde stálo. Z prvého hlavného mesta Mennoferu čiže Memfidy, ktoré existovalo tritisíc rokov a bolo jedným z najväčších na svete, ostal len palmový háj s troskami niekoľkých múrov a torzami niekoľkých sôch pri dedine Mitrahíne. Ale aj mnohé pamiatky, čo sa zachovali, už v Egypte nenájdeme. Kto ich

chce vidieť, musí zájsť do Britského múzea v Londýne, do parížskeho Louvru, do zbierok v Berlíne, Ríme, New Yorku, Moskve, Petrohrade, Turíne, Oxforde, Baltimore... Stretnutie s výtvormi starých Egypťanov v mestách pod celkom iným nebom však pôsobí zväčša rovnako hlbokým dojmom ako dotyk s nimi v krajine ich pôvodu.

Stavby v meradle obrov, skvelé sochy a tisícročné maľby s dodnes sviežimi farbami, neobyčajne vkusné šperky nevyčísliteľnej hodnoty, jednoduché roľnícke nástroje a zlatom intarzované zbrane, alabastrové a porfýrové vázy – to všetko môžeme vnímať priamo. Existujú však staroegyptské pamiatky, kde potrebujeme k ich pochopeniu a oceneniu sprostredkovateľov. S výnimkou asi pol tucta ľudí stoja všetci návštevníci Egypta z našej krajiny pred nápismi na tamojších chrámoch ako negramotní. Vo väčšine iných krajín je pomer medzi tými, čo vedia a čo nevedia čítať hieroglyfy, ešte nepriaznivejší. Keď sa však oboznámime s tým, čo egyptológovia preložili z jazyka staviteľov pyramíd, žasneme azda väčšmi ako zoči-voči vrchom faraónov. Medzi nespočetnými písomnými pamiatkami na zvitkoch papyrusu i vytesanými do kameňa sú diela, čo majú miesto na prvých stránkach dejín svetovej literatúry. A to nielen pre časovú prioritu. Patria medzi ne predovšetkým "ponaučenia", ktoré básnickou formou podávajú rady do života a dokumentujú múdrosť dávnych predkov. Patria medzi ne životopisy kráľov a hodnostárov, spísané podľa umeleckých zásad a obsahujúce citáty z úradných dokumentov i básnické vložky. Patria medzi ne hymny na oslavu Nílu aj slnka nad Nílom, ľúbostné básne, rozprávky, cestopisy. A patria medzi ne okrem odborných a fantastických magických spisov najmä poetické modlitby a piesne na počesť bohov a kráľov.

Písomné pamiatky starých Egypťanov potvrdzujú, čo tušíme pri pohľade na pyramídy Gízy a Sakkáre, na kolosy v Karnaku

Ptašepsesova hrobka pri Abúsíre, pracovisko Československého egyptologického ústavu. V pozadí pyramída kráľa Sahurea z 5. dynastie

Bohyňa Eset, známejšia u nás pod gréckym menom Isis

Posvätná volavka, po egyptsky Boinu. Symbol obnovy života. Gréci ju nazývali Foinix, Rimania Fénix

Boh Hor v podobe sokola

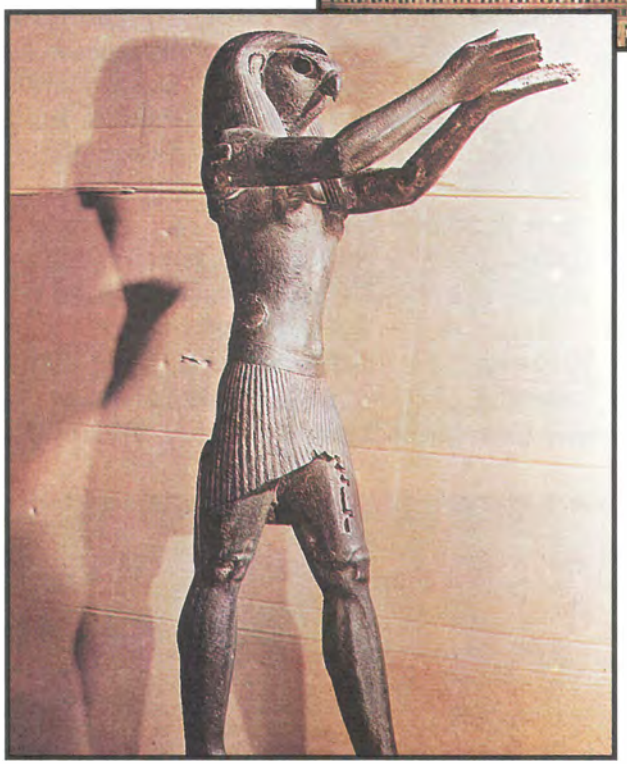

bolo štátnym zákonom a náboženským príkazom. No rovnako ako bol kráľ väčšmi kráľom, aj poddaný bol väčšmi poddaným a otrok väčšmi otrokom. Dokonca najvyšší hodnostári pokladali za privilégium, keď smeli pri audiencii pobozkať kráľove nohy, a nielen zem pred nimi. Všemohúcnosti kráľov zodpovedala moc zverená úradníkom. Jej protipólom bola, pravda, úplná politická bezprávnosť obyčajných ľudí. Za týchto okolností, pri pevnej štátnej organizácii a bohatých ľudských i materiálových zdrojoch,

a Luksore, na neuveriteľné hrobky s pokladmi takých nevýznamných panovníkov, ako boli Tutanchamon a Pasbachaenniut. "Kto je kráľ Horného a Dolného Egypta?" čítame na nich v mnohých verziách... "Je to boh, ktorého pôsobením môžu ľudia žiť, je otcom i matkou všetkých, pochádza sám zo seba a nemá sebe rovného."

Kráľ bol teda v Egypte väčším kráľom ako hocikde inde. Bol nielen absolútnym vládcom, ale aj stelesneným bohom. Jeho slovo

Pylón Amonovho chrámu v Luksore. V popredí obelisk a tri sochy kráľa Ramessa II. Druhý z tamojších obeliskov dnes zdobí Place de la Concorde v Paríži

Pisár. Jedna z desiatok sôch takto označovaných vysokých hodnostárov

mohli vzniknúť v Egypte diela, čo nemali a sčasti dodnes nemajú obdobu. Či už ich nazveme podľa Plinia Staršieho "pomníkmi faraónskej spupnosti", alebo podľa kopáča Champolliona "pamätníkmi hodnými vznešenosti egyptských bohov a obdivu všetkých storočí".

Spomínali sme už Chufevovu pyramídu, ktorú rozoznali vraj aj astronauti z vesmíru. Jej základňa meria 230 x 230 m, vysoká je 137,3 m (pôvodne bola asi o desať metrov vyššia) a jej objem je okolo 2,5 milióna m^3. Na jej základňu by sa vošlo asi tisíc trojizbových bytov, jej výšku prekonala až v minulom storočí Eiffelova veža. Keby sa kameň, z ktorého je postavená, naštiepal na dlažobné kocky, stačili by na chodník široký meter od severného pólu na južný a späť. Starovek považoval Chufevovu pyramídu za div sveta a divom sveta je dodnes.

Druhá pyramída pri Gíze, Chafréova čiže Chefrénova, je len o niekoľko metrov nižšia a o niekoľko desaťročí mladšia: pritom to nie sú najstaršie pyramídy. Pochádzajú až z čias štvrtej dynastie egyptských kráľov a majú "iba" okolo 4500 rokov.

V Egypte sú teda aj staršie pyramídy. Najstaršia z nich je pri Sakkáre. Je to stupňovitá pyramída kráľa Džosera z čias okolo roku 2700 pred n. l.

Písalo sa o pyramídach, že sú to trezory na poklady faraónov, zátarasy pred púšťovým pieskom, predpotopné archívy vedomostí egyptských kňazov, že sú to sýpky na obilie postavené biblickým Jozefom či skrýše na pohanské výstrednosti. Dokonca aj to, že sú dielom akýchsi mimozemšťanov. Avšak už prvá správa, ktorú priniesol do Európy pred dvetisícpäťsto rokmi otec histórie Hérodotos, hovorila jednoznačne: sú

to hrobky či náhrobky dávnych egyptských kráľov. Pravda, boli v nich aj poklady: zlato, šperky a iné drahocenné predmety z výbavy, ktorú dostal kráľ pre posmrtný život. Zatúžili po nich už starovekí lupiči, ale aj stredovekí panovníci, napríklad bagdadský kalif Al-Mamún. To on má na svedomí obrovskú dieru na severnej strane Chufevovej pyramídy.

Dnes sa do tejto pyramídy vstupuje tunelom, ktorý do nej vytesali starovekí lupiči, a to až po tzv. Veľkú galériu. Tá už vedie do vlastnej hrobovej komory. Je pomerne malá a obložená je vyhladenými žulovými kvádrami, ktoré k sebe priliehajú s takou presnosťou, že do škár medzi nimi nemožno strčiť ani žiletku. Tu, uprostred masy kameňov, vo výške 42 m nad základňou, stojí vo svetle neónov Chufevov sarkofág. Po kráľovi, čo tu mal nájsť večný odpočinok, neostal ani prach.

Pyramída bola vždy ústrednou stavbou v kráľovskom pohrebisku. K Nílu od nej viedla dláždená cesta postavená len preto, aby po nej priviezli zomretého kráľa. Na jej dolnom konci býval údolný chrám pre pohrebný kult a obetné dary.

Pri veľkých kráľovských pyramídach bývali aj menšie – pre kráľovské manželky. Pri Chufevovej tri, pri Chafreovej jedna, pri oveľa neskoršej Samvorsetovej dokonca desať.

Vzostupná cesta k Chafreovej pyramíde je obnovená, takisto aj k Venisovej. Tá je dokonca sčasti zastrešená a na jej bočných stenách sa zachovalo niekoľko reliéfov. Po neobnovenej vzostupnej ceste k Sahureovej pyramíde z 5. dynastie sme prechádzali gazíkom k nášmu pracovisku v Ptahšepsesovej hrobke, najväčšej nekráľovskej hrobke v Egypte.

Pohrebisko kráľov 4. dynastie, ich manželiek a hodnostárov stráži Veľká sfinga. Je dlhá vyše päťdesiatsedem metrov a vysoká dvadsať metrov. Má tvar ležiaceho leva s tvárou kráľa Chafrea. Svoje štyritisíce šesťsté narodeniny dožíva v dosť úbohom stave. Púšťový piesok ju ohlodal a niekoľkoráz až po-

Ramesseum. Pozostatky zádušného chrámu Ramessa II. pri Šéch Abd el-Kurne

Karnak, veľký Amonov chrám. V jeho stĺpovej sieni si pripadáme ako v kamennom lese dákych obrov

Tutanchamonova socha v Amonovom chráme v Karnaku

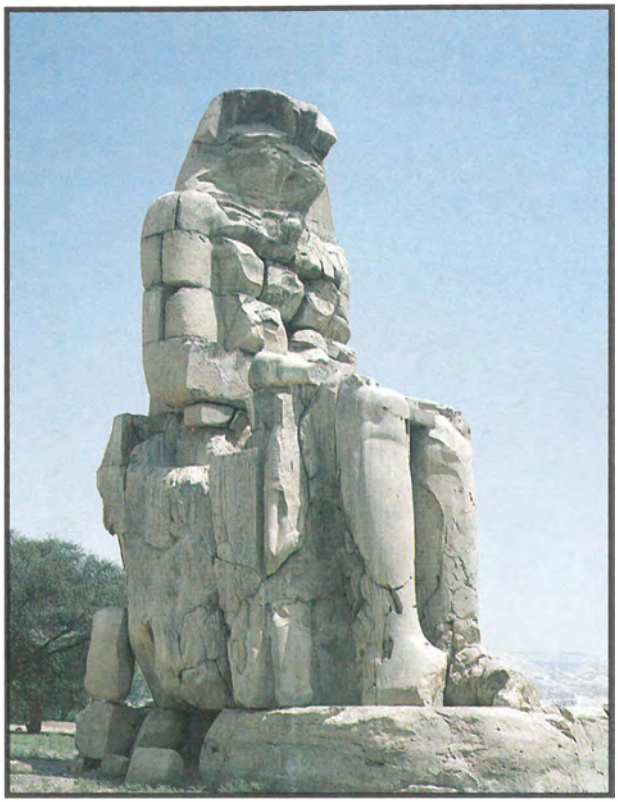

vyše uší zavial a dajaký zbožný šejk ju dal zohaviť dlátom, lebo Korán zakazuje zobrazovať ľudskú tvár. A hlavne Mameluci používali jej hlavu ako terč pre svoje delostrelectvo, čiže je najzničenejšia.

"Starí Egypťania stavali v meradle ľudí vysokých sto stôp," povedal Champollion," a mysleli v meradle tisícročí." Zišlo nám to na um pri pohľade na pyramídy.

Pyramídy však neboli jediné kolosálne stavby v Egypte. Konkurovali im stavby chrámov, čo v sebe zhmotňovali možno ešte väčšie množstvo ľudskej práce a vynikali nad nimi ako umelecké diela, ako majstrovské diela architektúry. Chrám v Karnaku, zasvätený hlavnému bohu hlavného mesta Vesetu čiže Théb, mal ohradný múr dlhý bezmála dva a pol kilometra. Prvý z jeho desiatich pylónov bol (aj je) 113 m široký a 43 m vysoký. Jeho dvoranu zdobilo sto tridsaťštyri kolosálnych stĺpov, dvanásť ústredných dosahovalo výšku 23 metrov. Na ploche tejto dvorany by mohlo zaparkovať deväťsto automobilov, nápisy na jej stĺpoch a stenách tvorí vyše štvrť milióna umelecky vytesaných hieroglyfov. Výstavba tohto chrámu trvala dve tisícročia.

Chrám v Luksore, s podobne kolosálnymi rozmermi, slúžil iba jednému účelu: novoročným oslavám, ktoré však trvali v Egypte päť dní. Nápisy hovoria o stavebníkoch týchto chrámov; najčastejšie sa tam vyskytuje meno Ramessa Veľkého, lebo tento kráľ ho dal vytesať aj na stĺpy, ktoré postavili už jeho predchodcovia, najmä Amenhotep III. Meno kráľa poznáme veľmi ľahko: pred ním je vždy obrázok trstia a včely, potom hus a krúžok. To prvé sa po egyptsky čítalo Nisut-bitej a uvádzalo meno kráľa ako vládcu Horného a Dolného Egypta. To druhé sa čítalo Sa-re a značilo Syn boha Slnka.

Na reliéfoch je tu najčastejšie vyobrazený boh Amon s vysokou perovou korunou. Spolu s manželkou Mutou a synom Moncevom tvorili vesetskú božskú trojicu.

Človek tu naozaj nie je mierou vecí: všetko je tu také obrovské, také nadľudské, že je to až naozaj – neľudské. Napríklad Sväté jazero na obradné účely, ktoré je popri chrámoch ako taký menší bazén, má rozmery futbalového ihriska. A socha neveľkého chrobáčika skarabea, ktorého Egypťania uctievali v spojení s kultom Slnka, váži aj s podstavcom dobrých päť ton. Obelisk kráľovnej Hatšepsovety sa týči do výšky 30 m a je zo všetkých obeliskov na svete najvyšší.

Egypťania stavali chrámy jednak svojim panovníkom pre ich zádušný kult, a jednak svojim bohom. A tých bohov mali neprehľadné množstvo – takmer dvestisíc päťsto, pričom niekoľko z nich bolo hlavných či najvyšších. Bývali to bohovia uctievaní v hlavnom meste ríše, ktoré sa občas menilo a keď raz už

Jeden z Memnonových kolosov, trónnych sôch Amenhotepa III. Stojí na západnom brehu Nílu oproti Luksoru a meria osemnásť metrov

Údolie kráľov. V popredí vchod do Tutanchamonovej hrobky

boh mal titul najvyššieho boha, ostalo mu aj potom, keď hlavné mesto preniesli inam.

Bohom a vládcom podsvetia bol Usire, známejší dnes pod gréckym menom Osiris. Bohyňa Eset, po grécky Isis, bola jeho sestrou a manželkou. Ich synom bol Hor, zobra-

Pylón Horovho chrámu v Edfú. Z nápisov vieme, že chrám bol založený 23. augusta roku 237 pred n. l.

Palác Ramessa III. v Medimet Habú. Spolu so zádušným chrámom predstavoval pevnosť, čo svedčí o náhlom úpadku moci egyptských panovníkov po smrti Ramessa II. Veľkého

Dvojchrám v Kóm Ombe zasvätený bohom Horovi a Sobekovi. Jeho bohatá reliéfová výzdoba pochádza až z čias rímskych cisárov

zovaný v podobe sokola alebo človeka so sokoľou hlavou. Podobne aj boha mumifikácie a strážcu pohrebísk Anupa zobrazovali ako letiaceho šakala alebo muža so šakaľou hlavou. Boh a ochranca pisárov Thovt mal podobu paviána a ibisa. Nebeskou kravou, čo znie našim ušiam dosť čudne, nazývali Egypťania bohyňu lásky Hathoru. Vo svätej stajni chrámu boha Ptaha v Mennofere žil boh v podobe býka Hapiho. Z charakteru jeho dupania a fučania kňazi veštili. Pravda, za dobrovoľný poplatok.

"Život Egypťana spočíval v putovaní k smrti," povedal staroveký grécky autor.

Egypťanom skutočne veľmi záležalo na posmrtnom živote. Ten mohol byť dokonca

večný, a to pri splnení dvoch podmienok: ak sa zachovalo neporušené telo zomretého a ak nikto nezničil jeho hrobku. Preto Egypťania mŕtvych mumifikovali a stavali hrobky v podobe nedobytných pyramíd, ktoré hlásali: my máme čo ukrývať, dovnútra sa nikto nedostane.

Na večný život dostávali mŕtvi výbavu: jedlo aj nápoje, obľúbené predmety, šperky... Pre prípad, že by sa im zacnelo za niečím, čo im do hrobu nedali, mali všetko namaľované na stene hrobky, a stačilo to len odčarovať.

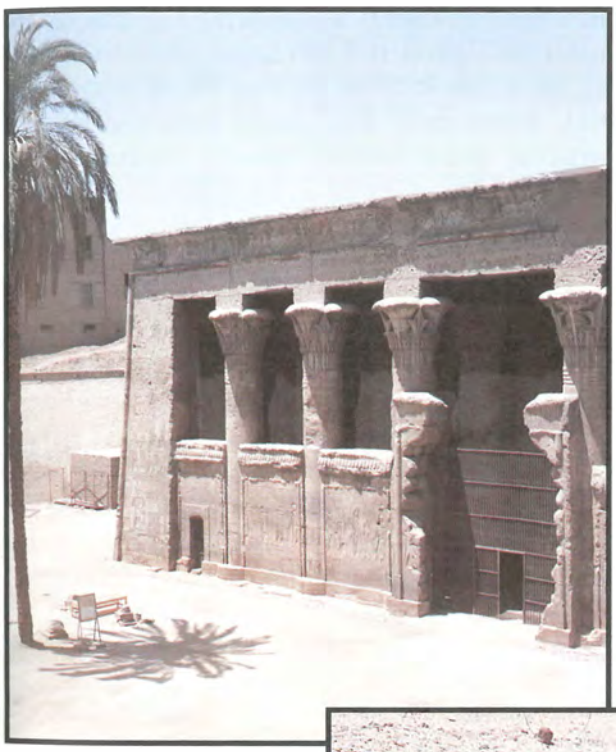

V Dolnom Egypte pochovávali panovníkov do pyramíd, ktoré sa napokon neosvedčili, lebo tak či tak do každej z nich vnikli lupiči, v Hornom Egypte pochovávali panovníkov do skalných hrobiek, pričom vchod do nich býval utajený a zamaskovaný. Niektoré z týchto hrobiek boli priam veľkolepé. Napríklad hrobka Setchiho I., otca kráľa Ramessa II., má jedenásť miestností vyzdobených skvelými, živo sfarbenými reliéfmi, ktoré miestami dosahujú jemnosť miniatúr. Nájdeme tu napríklad boha Slnka Rea až v sedemdesiatich piatich podobách, aj mnohé iné fantastické bytosti egyptského náboženstva. Daktoré z postáv sú nedokončené. Aj tie sú zaujímavé, lebo umožňujú poznať postup práce ich tvorcu. Najpozoruhodnejšou súčasťou výzdoby tejto hrobky je strop zvaný astronomický. Klenie sa nad pilierovou sálou čiže hrobovou komorou a zobrazuje hlavné súhvezdia podľa poznatkov egyptskej astronómie.

Panovníci dostávali na "tisíc rokov života" v záhrobí poklady zo zlata, striebra a drahokamov. Aké to boli poklady, môžeme posúdiť podľa Tutanchamonovej hrobky z čias Novej ríše, ktorej obsah nepadol do rúk lupičov, ale archeológov. Objavil ju koncom roku 1922 Angličan Howard Carter. Bola a je šesťdesiata druhá v Údolí kráľov v skalnatej

Nedokončená kolosálna socha Usirova v asuánskych žulových lomoch. Prečo ju jej tvorcovia opustili, nevedno

púšti na ľavom brehu Nílu oproti Karnaku. Je to jedna z najmenších hrobiek na tomto pohrebisku, tak ako bol Tutanchamon jedným z najmenších panovníkov na veľkom tróne Egypta. Nastúpil naň asi deväťročný okolo roku 1347 pred n. l., a bez toho, že by sa bol niečím preslávil, osemnásťročný zomrel.

Dovedna dvanásť miestností a spojovacích chodieb v Egyptskom múzeu v Káhire vypĺňajú predmety z Tutanchamonovej hrobky, kým dakedy stačí iba jedna miestnosť pre nálezy z niekoľkých dynastií.

Tutanchamonova mŕtvola, mumifikáciou dokonale zachovaná, spočíva v sarkofágu zo vzácneho kremenca, ktorý bol ukrytý v štyroch do seba vložených pozlátených skriniach. V sarkofágu boli tri bohato vyzdobené rakvy s verným zobrazením tváre. Len jedna z týchto rakiev, najvnútornejšia, nebola pozlátená, ale to len preto, že bola celá zo zlata: z dvadsaťdvakarátového zlata, a vážila 110,4 kg. Až v nej spočívali Tutanchamonove ostatky.

Obrovská pozlátená skriňa, ozdobená kráľovskými kobrami a strážená štyrmi bohyňami, ukrývala nádoby s Tutanchamonovými vnútornosťami vybranými z tela pri mumifikácii. Z iných zobrazení je známy aj trón s operadlom zo zlatého plechu, na ktorom je vyobrazený mladý kráľ s manželkou Anchesemamonou. Ich postavy sú zo striebra, farebného skla a keramickej glazúry. Na jednej zo skriniek je maľba Tutanchamona, ako na vojnovom voze zabíja nepriateľov. Je to anticipácia jeho budúceho hrdinstva, ku ktorému nedošlo. Pokiaľ vieme, Tutanchamon sa nezúčastnil na nijakej vojnovej výprave, nevytiahol päty z paláca...

Keď mal takúto hrobovú výzdobu taký bezvýznamný panovník ako Tutanchamon, čo mali so sebou na "desaťtisíc rokov života" králi Chufev, Chafrev či Ramesse Veľký?

Tutanchamona zaraďujeme do osemnástej dynastie egyptských kráľov – aj to len odnedávna. Jeho meno bolo totiž zo zoznamu kráľov odstránené, čo bola zvyčajná prax egyptských panovníkov, ak niektorého zo svojich predchodcov neuznávali. Jeho dynastia bola prvou od Novej ríše, čo trvala asi od roku 1580 do roku 1090 pred n. l. To už dejiny Egypta vyvrcholili, už mali za sebou obdobie Strednej ríše (asi 2070 - 1790 pred n. l.) a Starej ríše (asi 2700 - 2270 pred n.l.).

Podľa tradície dejiny Egypta sa začali zjednotením Horného a Dolného Egypta okolo roku 3000 pred n. l., čo sa pripisovalo hornoegyptskému kráľovi menom Meni alebo Menej. Tento prvý kráľ prvej dynastie založil vraj aj prvé hlavné mesto zjednoteného Egypta Mennofer, po grécky Memfis. Tu sídlili aj králi Starej ríše, teda z tretej až šiestej dynastie. Prvý z nich Džosser si tu, pri dnešnej dedine Sakkáre, dal postaviť aj prvú pyramídu. Väčšina pyramíd vznikla v Starej ríši, neskôr v Strednej ríši ich už bolo menej a hlavne menších. Po smrti Ramessa XI. z 20. dynastie nastáva "neskorá doba" egyptských dejín. Vtedy tu dočasne vládli aj libyjskí, etiópski, asýrski a perzskí panovníci. Z perzskej nadvlády, neobyčajne krutej, oslobodil Egypt Alexander Veľký, ktorého obyvateľstvo i kňazi nadšene uvítali. Po Alexandrovej smrti a jeho dvoch bezprostredných nástupcoch vládla nad Egyptom "33. dynastia" – Ptolemaiovci. Roku 30 pred n. l., po samovražde kráľovnej Kleopatry, začlenil Augustus Egypt do Rímskej ríše.

Po rozdelení Rímskej ríše roku 395 stal sa Egypt súčasťou Východorímskeho cisárstva a zostal ňou až do roku 640, keď ho dobyli Arabi.

Za to, že dnes môžeme uviesť týchto niekoľko, ale i stovky ďalších letopočtov z egyptských dejín, že dnes vieme, ktorý panovník kedy v Egypte vládol, kto a kedy si dal

Chrám v Esne, zasvätený pravdepodobne bohu Chnumovi, "stvoriteľovi človeka". Stojí uprostred mesta v hlbokej jame, ktorá vznikla odkopaním návejov piesku

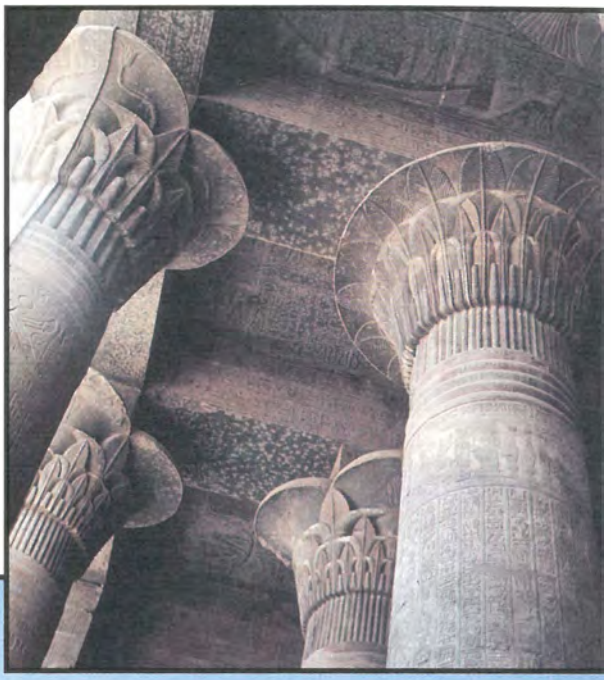

Interiér chrámu v Esne. Stáročný piesočný príkrov zachoval v bezchybnom stave reliéfy i nápisy na stĺpoch

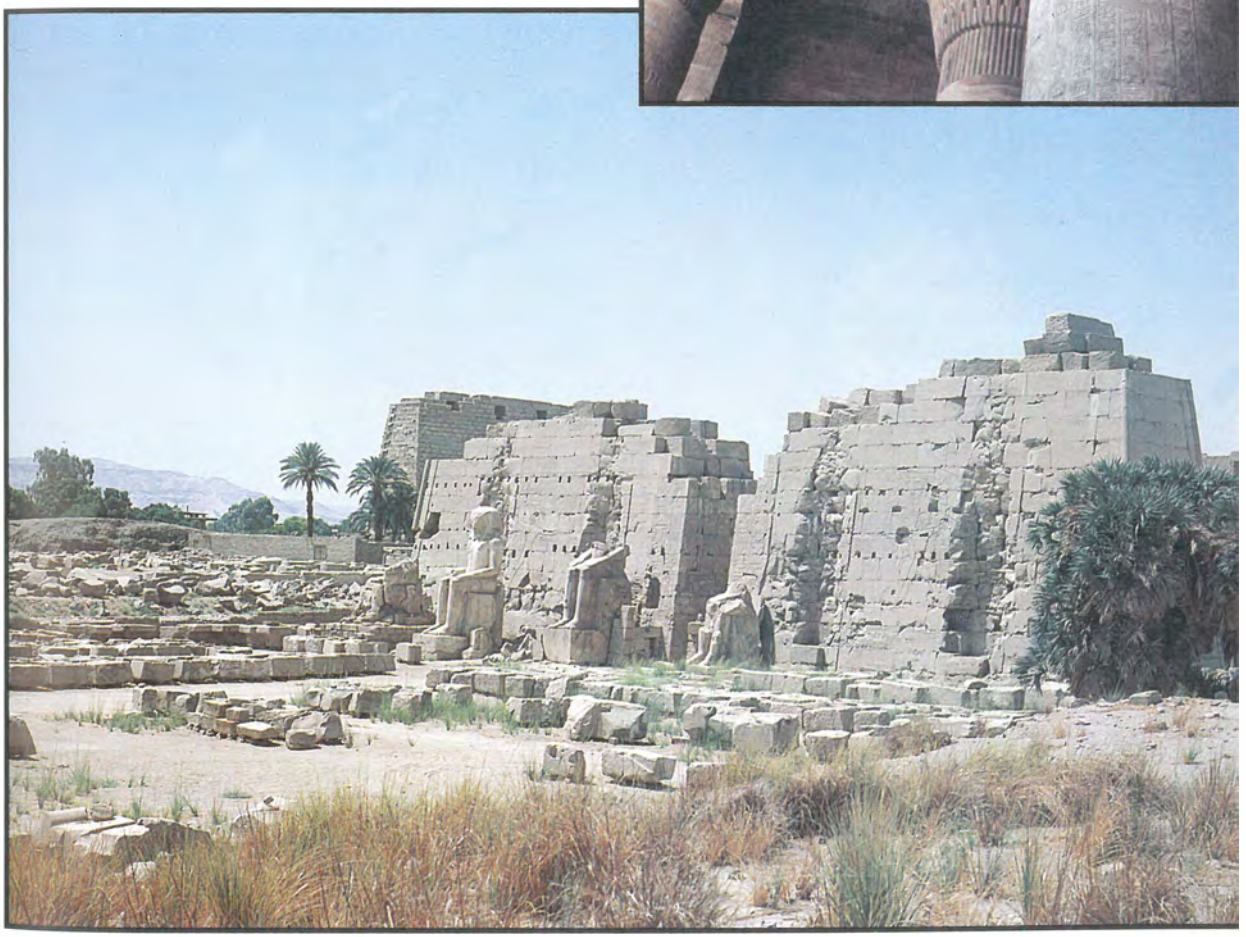

postaviť tú či onú pyramídu, kto a kedy založil (niekedy s presnosťou na deň) ten-ktorý chrám, vďačíme výsledkom úsilia veľkého medzinárodného kolektívu egyptológov, na začiatku ktorého bolo rozlúštenie egyptských hieroglyfov.

Učenci, čo sprevádzali Napoleona na jeho výprave, si mysleli, že sú na pôde Théb, hlavného mesta Egypta v Novej ríši, v skutočnosti boli na pôde Memfidy, ktorá bola hlavným mestom Egypta o 1500 rokov predtým... Hoci v Európe existovali tisíce hieroglyfických nápisov na predmetoch dovezených z Egypta, až do roku 1822 nikto nevedel, o čom hovoria. Vedci pred nimi stáli celkom bezradne a v najlepšom prípade obdivovali estetické tvary egyptského písma.

Tieto mŕtve slová vzkriesil k novému životu Jean François Champollion. Tomuto mladému francúzskemu učencovi sa po dlhých desaťročiach štúdia dosala do rúk Rosettská doska. Bola veľká ako doska písacieho stola a obsahovala nápisy v dvoch druhoch egyptského písma a v gréckej alfabete. Vykopal ju neznámy vojak pri hĺbení základov pevnosti ar-Rašíd čiže Rosette (preto Rosettská doska), a hoci si ju Angličania po Napoleonovom úteku odviezli do Londýna, Champollion dostal jej kópiu. Porovnávaním mien egyptských panovníkov, ktoré museli v gréčtine znieť podobne alebo rovnako ako v egyptčine, najmä mien Ptolemaios a Kleopatra, zistil najprv význam deviatich hlások. Ukázalo sa, že hieroglyfy nie sú vlastne obrázkové písmo, ale že majú fonetickú hodnotu, čiže znamenajú písmeno či slabiku... To bol kľúč k rozlúšteniu ostatných písmen, a to nielen hieroglyfov, ale i ďalších dvoch druhov písma starých Egypťanov: hieratického a démotického. Stačilo potom niekoľko desaťročí práce niekoľkých stovák učencov-egyptológov, aby sme mohli prečítať všetky egyptské nápisy, všetky egyptské literárne pamiatky, aby sme spoznali dejiny Egypta.

Rozsah a úroveň dnešných vedomostí o starovekom Egypte sú obdivuhodné. Dnes vieme o ňom viac ako starovekí Gréci a Rimania, ktorí boli ešte súčasníci a svedkovia posledného odlesku jeho dávnej slávy – i tieňa tejto slávy. Veda tu dobyla jednu z najnepriestupnejších hraníc v oblasti pokroku ľudského poznania. Veď o čo by sme boli bez tohto víťazstva nevedomejší a chudobnejší!

Napokon ešte jedna otázka: ako to, že starý Egypt po troch tisícročiach existencie napokon zanikol? Veď to bola bohatá krajina, úrodná, s činorodým ľudom, dobre organizovaná...

Možno aj preto, že vládnuce vrstvy najtvrdšími mocenskými aj ideologickými prostriedkami udržiavali nemennosť jeho zriadenia, že ho považovali za dokonalé a ničím nezlepšiteľné, za dielo samých bohov. To spolu s tisícročnou izoláciou od ostatného sveta malo na vývoj Egypta spomaľujúci vplyv, udržiavalo ho na dávno dosiahnutej úrovni a bolo brzdou pokroku. Historicky staršie zriadenie Egypta ostalo tak historicky zaostalejšie ako zriadenie antického Grécka a Ríma – a v konfrontácii s nimi podľahlo.

Níl pri katarakte za Asuánom. Tu bola kedysi južná hranica Egypta

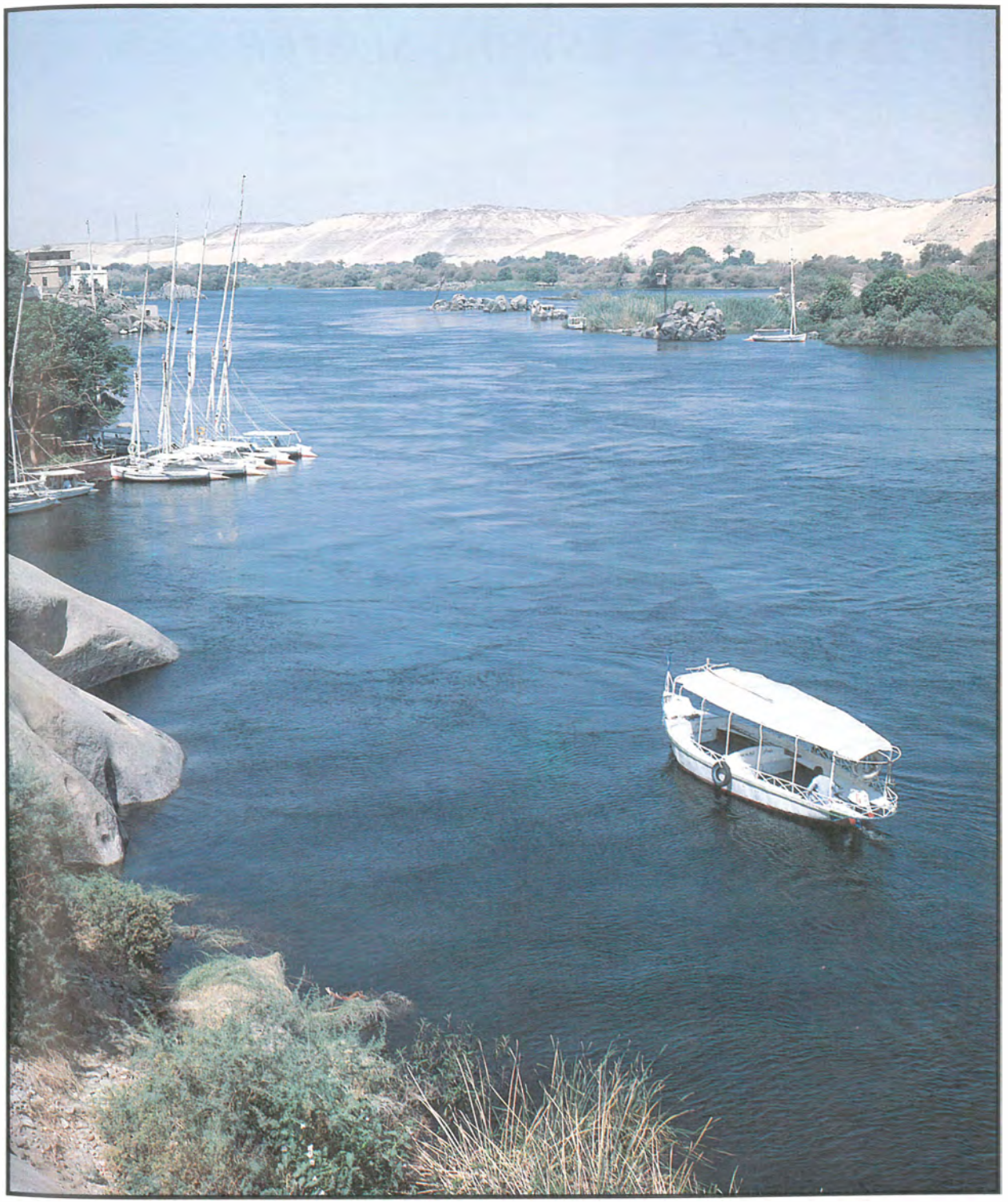

5. BABYLON, ASÝRIA, SUMER

Mnoho mien mala v histórii krajina, o ktorej budeme teraz rozprávať. Dnes sa volá Irak, trvalo je však známa pod menom Mezopotámia. Toto meno jej dali Gréci a v doslovnom preklade znamená Medziriečie, kraj medzi Eufratom a Tigrisom. Všeobecne sa považuje za kolísku ľudskej civilizácie, podľa biblie bol v nej raj.

Na juhu bolo veľké mesto Eridu, v ktorom údajne žil aj prvý človek. Na rozdiel od biblického Adama sa volal Adapa. To je, pravda, len povesť, skutočnosťou však je, že sa našli základy budovy, o ktorej archeológovia zistili, že to bol prvý chrám na svete. Dnes je na tomto mieste len návej piesku, a jedinými živými tvormi sú tu hady a škorpióny.

Opodiaľ ležalo slávne mesto Ur s jedným z najstarších "vežových chrámov" – zikkuratom. Jeho základy pochádzajú z prvých storočí tretieho tisícročia pred n. l. a za dnešný pomerne dobrý vzhľad ďakuje jednak britskému archeológovi Woolleyovi a jednak Irackej pamiatkovej správe, ktorá dokončila jeho obnovu. Oslobodený spod návejov piesku by sa bol asi rozpadol.

Iné veľké mesto bol Uruk, dnešná Varka, biblický Erech. V tomto meste vládol podľa mýtov kráľ Gilgameš, hrdina najväčšieho básnicko-filozofického eposu. Posledná verzia eposu pochádza síce až zo 7. storočia pred n. l., ale poznáme z neho úryvky až z 18. storočia pred n. l. a vieme o ňom dokonca z čias, kedy obyvatelia tejto krajiny ešte nepoznali písmo – je totiž na viacerých vyobrazeniach a pečatných valčekoch.

Uruk bol jediným mestom v Mezopotámii, v ktorom sa z piesočnej púšte dvíhali k nebu dva zikkuraty: jeden z nich zasvätený bohyni lásky Ištare a druhý, vôbec najstarší, bohovi Anuovi.

Vykopávky nemeckých archeológov vyniesli z trosiek Uruku nevídané pamiatky; stĺpy zdobené farebnou kolíkovou mozaikou z pálenej hliny a fasádu chrámu so sochami bohov vo výklenkoch. Zaujímavé je aj to, čo sa v troskách Uruku nenašlo – popol. Rozbor kuchynských pecí totiž ukázal, že sa tu kúrilo ropou, a na ten nápad sa pomaly prichádza aj dnes.

Celá spomínaná časť južnej Mezopotámie sa volala Babylonia, a to podľa jej hlavného mesta Babylonu, po babylonsky Bab-illi, čo znamená Brána božia.

Už starovekých cestovateľov udivovalo množstvo brán v hradbách tohto mesta. Podľa najnižších údajov ich tu bolo vyše dvestopäťdesiat, podľa najpravdepodobnejších dokonca tristošesťdesiat. Babylon bol totiž obrovské mesto, po obvode meral šesťdesiat až sedemdesiat kilometrov a mal okolo jedného milióna obyvateľov. To všetko v časoch, keď Athény boli len malou osadou pod Akropolou a v lesoch na mieste dnešného Ríma sa ponevierali vlci.

Na rozdiel od brán, o ktorých sme sa práve zmienili, jedna z nich stála uprostred mesta

Návej piesku nad mestom Eridu, kde podľa babylonských mýtov žil prvý človek

na Pútnickej ceste k chrámu hlavného babylonského boha Marduka. Dnes stojí v Berlíne, kam ju dal na parníku pruského kráľovského námorníctva dopraviť jej objaviteľ Robert Koldewey aj s reliéfmi z Pútnickej cesty. Najprv, pravda, očísloval všetky tehly, potom ich naložil na loď a priviezol do Nemecka.

Keď prišiel Koldewey po prvý raz roku 1887 do Babylonu, netušil, že ho tam čaká – ako sa sám vyjadril – "najgigantickejšia úloha, pred akú bol kedy archeológ postavený". Kopal tam osemnásť rokov a miestami musel preraziť až tridsaťmetrový nános hliny a piesku. Napríklad z Ištarinej brány vyčnieval len

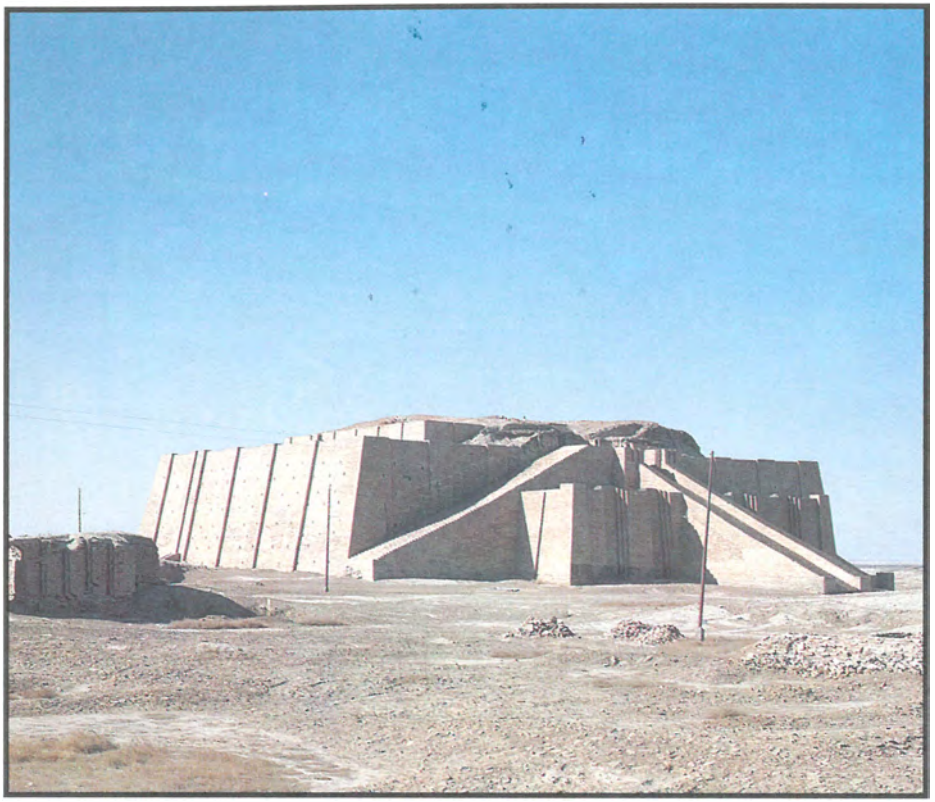

Zikkurat boha mesiaca Nannara v Ure. Jeho jadro pochádza zo začiatku tretieho tisícročia pred n. l.

Zikkurat v Ure po obnove Irackou pamiatkovou správou

vrchol Cimburia a Mardukova cesta s hrozivo kráčajúcimi levmi a drakmi z farebne glazovaných tehál sa skrývala ešte hlbšie. Pritom sú to pamiatky podľa babylonských meradiel pomerne mladé – majú len asi dvetisíc šesťsto rokov.

Začiatky Babylonu sa strácajú v šere tretieho tisícročia pred n. l. Založili ho Sumeri, najstarší historicky známy národ na našej planéte, a dali mu meno Ka-Dingir-Ra, čo po babylonsky bolo Bab-illi. Významným mestom sa stal Babylon až v druhej polovici druhého tisícročia pred n. l., keď v ňom vládla dynastia kráľa Chammurapiho. Po jej páde, keď Babylon dobyli maloázijskí Chetiti a neskôr ovládli Kassiti, vedúcu úlohu v Mezopotámii získala na severe ležiaca Asýria.

Nový rozkvet zaznamenal Babylon v prvej polovici 7. storočia pred n. l. za vlády kráľa Nabukadnesara. Z mora trosiek zaviatych pieskom dodnes vyčnievajú bloky stavby, o ktorej sa predpokladá, že bola časťou jeho paláca. Tu vraj roku 323 pred n. l. zomrel Alexander Veľký. Už predtým, roku 539 pred n. l., obsadil mesto s pomocou miestnej "piatej kolóny" perzský kráľ Kýros. Babylon padol, hoci ho chránili tri pásy mohutných hradieb. Niet predsa opevnenia, ktoré by ochránilo mesto či štát, keď sa ho skupina zradcov rozhodne vydať bez boja a obyvateľstvo nepovažuje jeho obranu za svoju vec.

Na naše prekvapenie stojí veľká časť hradieb a palácových sienî. Nie sú, pravda, z Nabukadnesarových, a tobôž nie z Chammurapiho čias, ale zo súčasnosti, keď ich veľkoryso dala znovu postaviť – a to napriek zaneprázdneniu vojnou s Iránom – iracká vláda.

Preto aj reliéfy levov a drakov tu vyzerajú

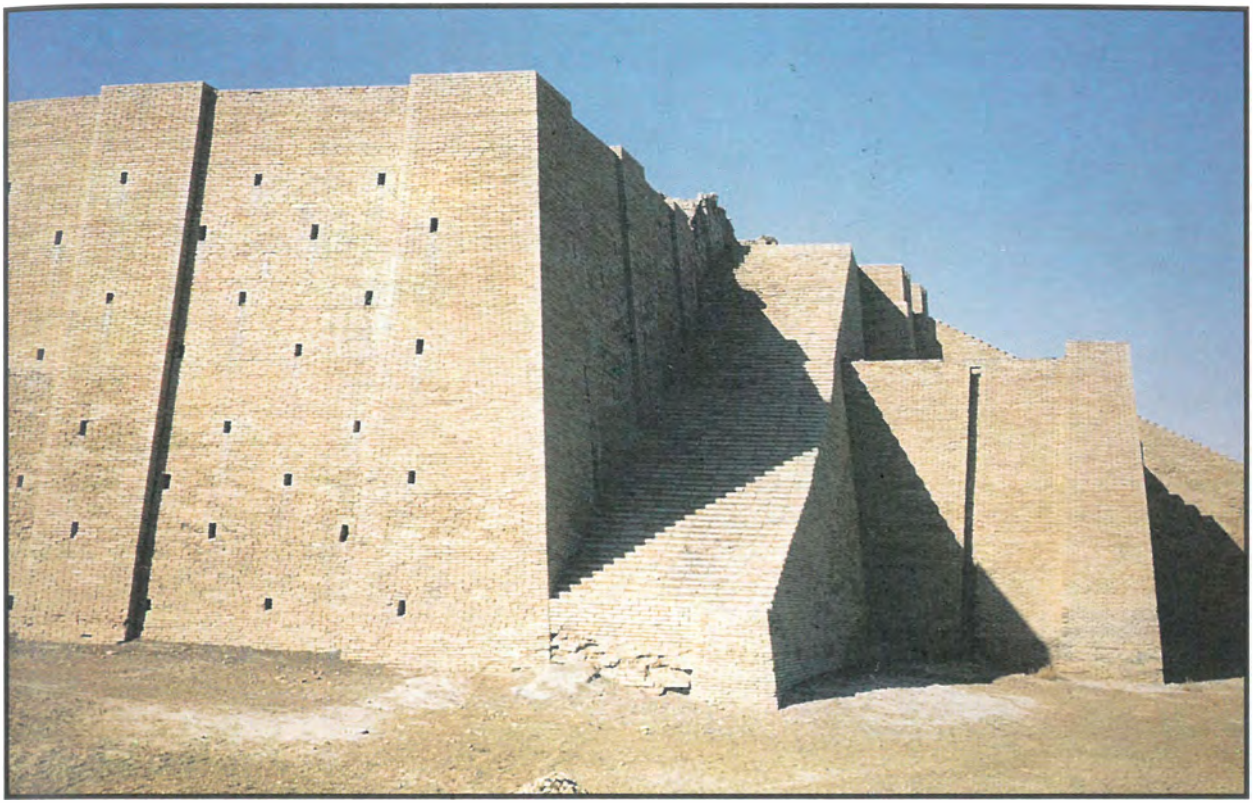

akési nové – to sa však za takých dvestotristo rokov upraví. A paradoxné je, že tu, na pôvodnej Mardukovej ceste, zhotovujú kópie podľa originálov odvezených do Berlína. Pôvodné však sú nápisy a tehly zamurované do hradieb. A asfalt, ktorý dlaždice Mardukovej cesty po tisícročia spája a pokrýva, sa nerozteká ani pri tunajších horúčavách.

Jednou z najvýznamnejších pamiatok na Chammurapiho vládu je jeho zákonník z prvej polovice 18. storočia pred n. l. Predstavuje najväčšiu kodifikáciu starovekého práva. V jeho ustanoveniach, spísaných klinovým písmom, sa uplatňuje princíp odvety. Čítame tu známe: oko za oko, zub za zub. Niečo je však na ňom celkom moderné. Na rozdiel od predchádzajúcich čias trest už nevykonáva poškodený, ale štátny orgán v mene panovníka.

Zikkurat Etemenanki, známy ako Babylonská veža, deväťstupňový vežový chrám, ktorého vrchol sa mal "nebies dotýkať", bol v časoch, keď ho videl otec histórie Hérodotos, vysoký deväťdesiat metrov. Predtým bol najmenej päťkrát zničený dobyvateľmi, no vždy ho nanovo postavili. Množstvo zajatcov rozličných národností, ktorých na stavbu nahnali, dalo pravdepodobne podnet k biblickej zmienke o zmätení jazykov. Žiaľ, spodné vody neďalekého Eufratu vytrvalo podomieľajú úbohé zvyšky stavby, ktorá po stáročia fascinovala myseľ ľudí. Stráca sa nám doslova pred očami, a nie je ďaleko deň, keď zmizne z povrchu Zeme celkom.

Oblasť na sever od dnešného Bagdadu sa volala Asýria, a to podľa jej hlavného mesta a boha Aššura. Jej posledným hlavným mestom bolo legendárne Ninive, ktoré sa kedysi

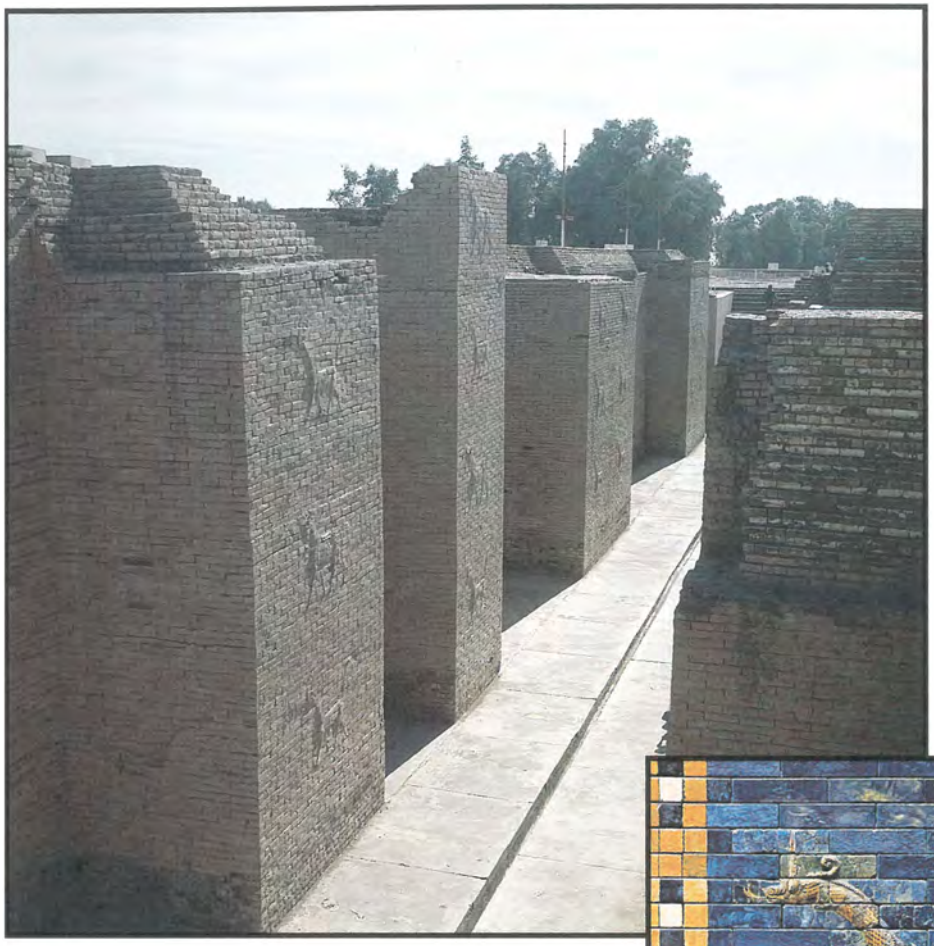

Babylon. Pútnická cesta boha Marduka

Babylonský drak siruš. Spolu s levmi bol na reliéfoch z glazovaných tehál, ktoré zdobili Mardukovu pútnickú cestu

tak prepadlo do bezdejinnosti, že už grécky cetosvateľ Strabón, ktorý tadiaľ putoval okolo roku nula, sa nevedel dopátrať, či ležalo na pravom, alebo ľavom brehu Tigrisu. Jeho pozostatky sú súčasťou dnešného Mosulu a podobne ako v Babylone aj jeho hradby sú veľkoryso obnovené.

Prvé archeologické nálezy, ktoré stadiaľ v polovici minulého storočia dopravili do Európy Francúz Botta a Angličan Layard, vzbudili nesmierne prekvapenie. Ukázalo sa, že Asýrčania rovnako majstrovsky ako meč ovládali sochárske dláto. Brána paláca v Balavate dokazuje, že vynikali aj ako kovolejári.

S údivom a obdivom hľadeli ľudia v Európe na obrovské sochy lamašov – okrídlených býkov s ľudskou hlavou a piatimi nohami, ktorí strážili palácové brány. Býčie telo symbolizovalo silu, krídla všadeprítomnosť, ľudská hlava múdrosť. Piata noha mala u okoloidúcich vzbudiť dojem, že tento strážca brány nestojí, ale kráča. To isté platí o reliéfoch

Ninive. Nedávno obnovená časť mestských hradieb

Akarkuf. Stredoveký minaret, ktorý starší cestovatelia pokladali za Babylonskú vežu

fantastických bytostí – ľudí s vtáčími hlavami a krídlami či okrídlených bradatých mužov v dlhých rúchach, cez ktoré sa ťahali nekonečné klinopisné nápisy.

Koho znázorňovali tieto postavy a o čom hovorili tieto texty? Aké posolstvo skrývali nápisy na palácoch a hlinených tabuľkách? Odpovede dal postupne celý rad vedcov, od Angličana Rawlinsona a Íra Hinksa po Francúza Talbota, Francúza nemeckého pôvodu Opperta a ďalších, ktorí rozlúštili sýrsko-babylonské písmo – zložitejšie ako egyptské hieroglyfy. Vďaka nim sa z hĺbok minulosti vynorili nielen predmety, ale aj dejiny. Dejiny neobyčajne dramatické, v ktorých raz zvíťazil sever, to znamená Asýria, a po druhý raz juh, čiže Babylonia. Až sa napokon uvíťazili a zmizli v prepadlisku dejín.

Z Ninive pochádza jeden z najvýznamnejších nálezov mezopotámskej archeológie: knižnica kráľa Aššurbanipala. Je to vyše dvadsaťtisíc hlinených tabuliek popísaných klinovým písmom, medzi nimi aj Epos o Gilgamešovi, uruckom kráľovi, ktorý bol z dvoch tretín boh a z jednej tretiny človek, a teda bol smrteľný. On sa však chcel stať nesmrteľným. Prekonal mnohé nástrahy, dokázal veľké činy, až napokon získal bylinu, čo mu mala zabezpečiť nesmrteľnosť. Lenže zjedol mu ju had! Napriek tomu jeho meno dodnes žije. Vybudoval totiž okolo Uruku obrovskú hradbu, ktorá mala mesto navždy ochrániť pred nepriateľským vojskom i lupičmi z púšte. Kto sa zaslúži o zábezpeku och-

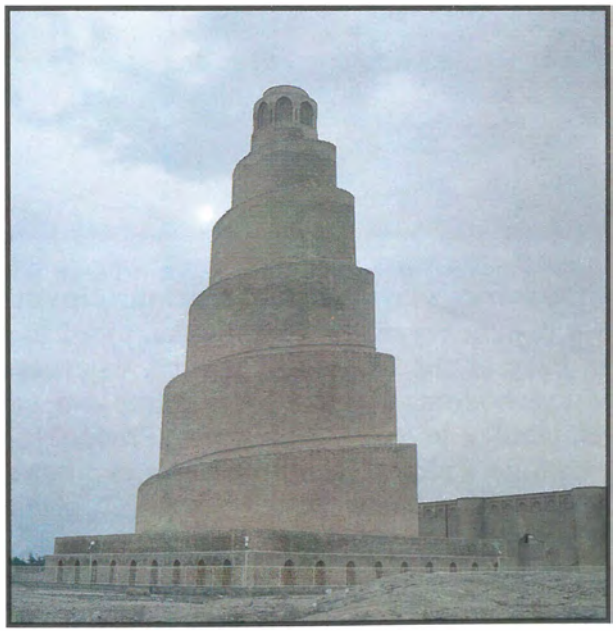

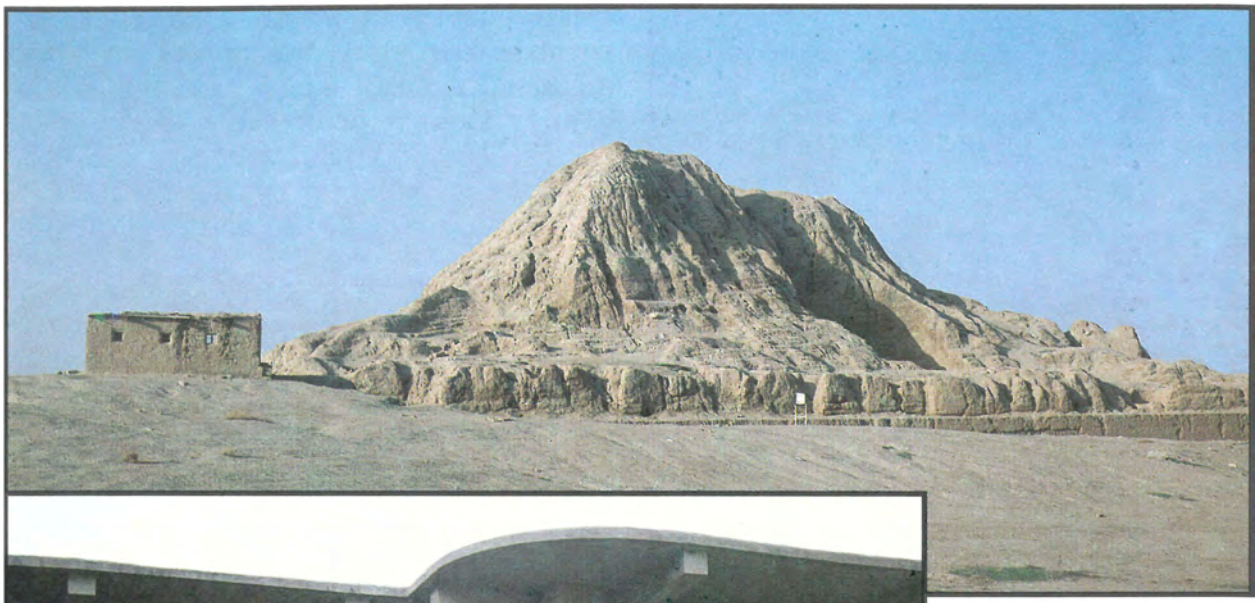

Zikkurat v Kalchu, jednom z hlavných miest Asýrie, ktoré je považované za sídlo Nimroda, "silného lovca pred Hospodinom"

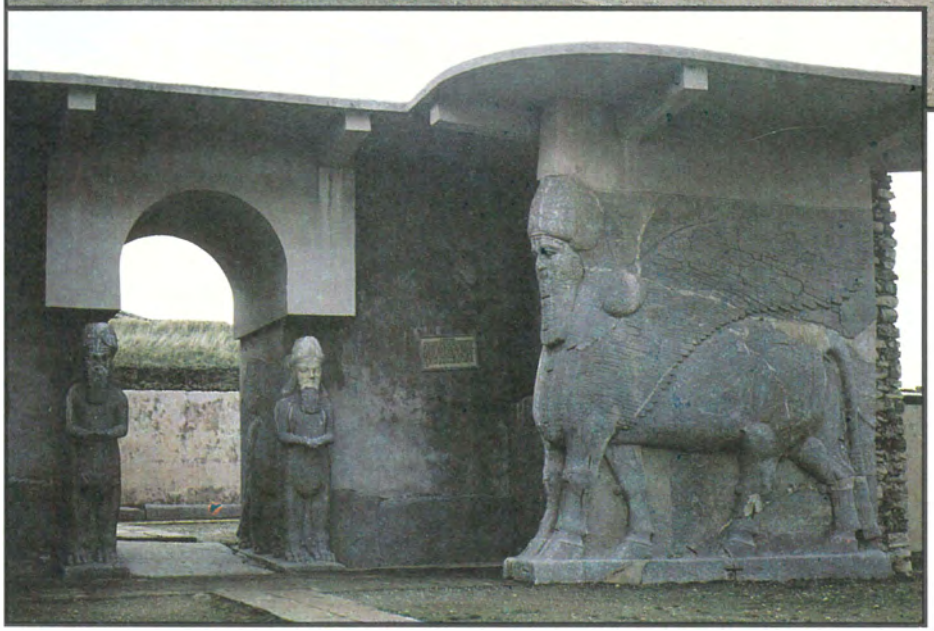

Sochy okrídlených strážnych býkov v Kalchu. Jediné, čo zostali na mieste nálezu, ostatné putovali do múzeí v Európe a Amerike

rany svojej vlasti, stáva sa nesmrteľným. Nie je to bezvýznamná myšlienka, tobôž nie na časy spred štyroch či piatich tisícročí. Mimochodom, v Epose o Gilgamešovi na XI. tabuľke je opis potopy sveta. Predpokladá sa, že Židia sa s rozprávaním o potope zoznámili za "babylonského zajatia", a tak sa dostala aj do biblie.

A propos biblia. Je v nej niekoľko zmienok o Nimródovi, "rýchlom lovcovi pred Hospodinom". Zhoda tohto mena s názvom pahorku z náveje nad starovekým mestom, čo sa volalo Nimrud, podnietila Layarda, aby tam začal kopať. A ukázalo sa, že vládcovia tohto mesta boli naozaj vášniví nimródi.

Vyše sto rokov tu trvali britské vykopávky a ich výsledkom bolo objavenie Kalchu, jedného z hlavných miesta Asýrie. Keďže britskí archeológovia všetko neodviezli, môžeme v Nimrude, ako na jedinom mieste v Mezopo-

Kráľovná Šubad. Hlava je rekonštrukcia, ale šperky sú pravé

Dáma z Varky. Pochádza z prelomu 4. a 3. tisícročia pred n. l. Je to jedinečný nález tohto druhu v celej Mezopotámii

támii, obdivovať reliéfy a sochy okrídlených býkov v pôvodnom stave na mieste, kde ich našli. Len pre zaujímavosť: posledným vedúcim tamojších vykopávok bol Max Mallowan, manžel slávnej autorky detektívok Agathy Christie...

Vo svetových múzeách, najmä v Londýne a Paríži, je množstvo sôch a reliéfov, ktoré zobrazujú asýrskych panovníkov. Z nápisov ich poznáme aj podľa mena: Assarhadon, Aššurubalit, Tigletpilesar atď. Väčšinou vystupujú ako úspešní vojvodcovia a – poľovníci.

V Irackom múzeu v Bagdade, ktoré je na mezopotámske pamiatky najbohatšie, je bronzová maska, o ktorej sa predpokladá, že zobrazuje Sargona I., zakladateľa akkadskej ríše. Tento kráľ v druhej polovici tretieho tisícročia spojil Asýriu, Babyloniu a Sumer do jedinej ríše a prenikol až do dnešného Turecka a Iránu. Z jeho nástupcov sa preslávil predovšetkým Maništusu, ktorý dal vyhotoviť obelisk s prvým záznamom o pozemkovej reforme.

Predposledným kráľom Sargonovej dynastie bol Naramsin. Jeho víťaznú stélu, podobne ako Chammurapiho zákonník, objavili pri vykopávkach v iránskych Súzach francúzski archeológovia. Naramsinovu prilbu zdobia rohy, znak božskej hodnosti.

Sargon Akkadský zjednotil Mezopotámiu silou zbraní. Stalo sa to tradíciou. Kedykoľvek neskôr došlo k zjednoteniu severu a juhu tejto krajiny, bol to výsledok násilia. Víťazstvá jednej či druhej strany zvečňovali panovníci na nápisoch, kde sa stereotypne opakuje: Zničil som, vyraboval som, spálil som...

Čo zostalo zo slávy asýrskych a babylonských vojvodcov? Čo z ich víťazstiev získaných za cenu nesmiernych ukrutností a obetí? To, čo pretrvalo, sú diela anonymných umelcov – sochárov a básnikov.

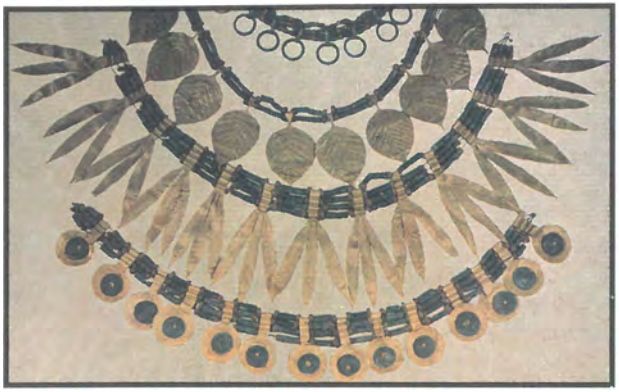

Špeky z kráľovského pohrebiska v Ure. Pochádzajú z druhej štvrtiny 3. tisícročia pred n. l.

Jeden z najvzácnejších nálezov pochádza zo 4. a 3. tisícročia pred n. l. z Uruku. Je to jemne modelovaná hlava z mramoru nazývaná Dáma z Varky. V skutočnosti vyzerá lepšie ako na fotografii. Krásne ženy nebývajú vždy fotogenické.

A čo šperky sumerskej kráľovnej Šubady, ktoré Woolley vykopal na kráľovskom pohrebisku v Ure? Pochádzajú z čias, keď urský zikkurat ešte svietil novotou, a nadšene by sa nimi okrášlila aj dnešná žena.

Majstrovským dielom je aj vyše polmetrová socha capa či barana na kríčku alebo poetickejšie na strome života. Zlatá prilba kráľa Meskalamduka je vypracovaná tak jemne, že na nej rozoznáme každý vlas. Pri pohľade na zlaté lístky z topoľov a osík nám príde na um aforizmus Oscara Wildea o prírode, čo napodobňuje umenie.

V Britskom múzeu v Londýne je mozaiková štandarda z Uru, ktorú Parrot označil ako "prvý animovaný obraz na svete". Skutočne: ako vo filme sa pred nami odvíja obraz vojnovej výpravy. Druhá strana tohto ojedinelého diela zobrazuje sprievod s korisťou a oslavu víťazstva.

V parížskom Louvri sú zas nálezy zo sumerského mesta Lagaše. Jeho najväčší rozkvet spadal do čias ensiho (kňažského kráľa) Gudeu z 21. storočia pred n. l.

"Ako krava na teliatko, tak s láskou hľadí na plán chrámu, čo založil," hlása sumerské klinové písmo na jednej z jeho sôch.

V Louvri je aj Gilgameš s levíčaťom. Je to päťmetrový reliéf z paláca asýrskeho kráľa Sargona II.

Až v minulom storočí sme sa dozvedeli, že po takých veľkých ríšach, ako bola Sýria a Babylonia, ostalo viac ako dym z tábora beduínov odviaty do púšte. Že prispeli do pokladnice svetovej kultúry a civilizácie obrovským prínosom. Pritom zväčša pôvodným.

V južnej Babylonii – v Sumere – sa zrodilo prvé známe písmo, a ľudstvo tak preskočilo prah medzi gramotnosťou a negramotnosťou. Tu vznikli prvé štáty s prvými písanými zákonmi, s prvými záznamami súdnych rozsudkov, s daňovými úradmi i bezpečnostným aparátom. Odtiaľ dokonca poznáme najstaršie ekologické nariadenie: Kanály treba udržiavať čisté!

A hádam ešte niečo. Sumeri prišli na nápad, ktorý taliansky vynálezca Gugliemo Marconi nazval jediným skutočným vynálezom neodpozorovaným od prírody, lebo ostatné sú len jej rozvinutím a využitím – vynález kolesa.

6. Za tajomstvom reči Chetitov

Chetiti sú pre nás zaujímaví najmä z dvoch dôvodov.

Po prvé preto, že boli jedným z najzáhadnejších a najmenej známych národov staroveku. Pritom pred štyrmi tisícročiami vytvorili mocnú ríšu, "tretiu veľmoc medzi Egyptom a Babyloniou", a zároveň veľkolepú kultúru. Dejiny však na nich akosi zabudli: nič o nich nezaznamenali už ani starovekí Gréci a Rimania.

Po druhé z toho dôvodu, že na ich návrate do povedomia ľudstva má leví podiel práve naša veda. Bol to profesor Bedřich Hrozný, vtedy vojak v rakúskej uniforme, čo rozlúštil ich jazyk. Mŕtvy jazyk, ale nie iba ako staroveká gréčtina alebo latinčina: jazyk vonkoncom zabudnutý!

O Chetitoch sa, pravda, vedelo, a to z biblie. O ríši Chetitov sme sa však dozvedeli až v polovici minulého storočia po rozlúštení egyptských hieroglyfov a po prečítaní nápisov na stavbách Ramessa II. A z babylonských prameňov sme sa dozvedeli, že Chetiti koncom 16. storočia pred n. l. dobyli Babylon.

Drsná a nehostinná je krajina, ktorú si vybrali za svoju vlasť Chetiti. Horské hrebene ju oddeľujú od Stredozemného i Čierneho mora, riek je tu málo, letné horúčavy vysúšajú pôdu, na jar a na jeseň ju zas zmývajú lejaky, zima tu býva krutá. Ničím sa táto krajina nepodobá "daru Nílu" – Egyptu – ani "raju na zemi", ktorým bola Mezopotámia.

Hlavným mestom ríše Chetitov bola Chattušaš, asi 50 km na východ od dnešnej tureckej Ankary. Dedinka Boghazköy pri jej troskách vyzerá, akoby ležala na samom konci sveta.

Prvý Európan, ktorý prišiel do rozvalín Chattuše, bol roku 1834 Francúz Texier.

"Mesto ako Athény v čase najväčšieho rozkvetu," zvolal pri pohľade na jej zvyšky.

Rovné ulice sa tu pretínali v pravom uhle, podmurovky budov tvorili pravidelné geometrické obrazce, stáli tam veľké mramorové obdĺžnikové budovy so zvyškami stĺpov.

"Je to výraz európskeho inžinierskeho génia," hodnotil Texier.

Medzi troskami vyčnievali brány z elipsovito pritesaných monolitov, ktoré zdobili či strážili levy a levice a kde-tu aj akísi bojovníci či bohovia v prilbách a so sekerou v ruke.

Texier ako prvý priniesol do Európy aj správu o skalnej svätyni Yazilikaya – "Popísanej (či skôr Hovoriacej) skale". Meravo a dôstojne tu kráčali azda dva tucty mužov v prepásaných tunikách a s vysokými zahrotenými čiapkami. Na pleciach mali čosi ako meče alebo barly.

Na inom mieste boli iné postavy, ináč oblečené. Niektoré stáli na chrbtoch zvierat, iné na hlavách ľudí. Okolo postáv boli krátke texty napísané písmom, ktoré sa na pohľad

podobalo egyptským hieroglyfom. Lenže pri bližšom skúmaní sa ukázalo, že je celkom odlišné.

Krátko po Texierovi objavil Angličan Hamilton pri neďalekej dedine Alača Hüyuk podobné zrúcaniny. Navyše tu bolo veľa miestností bez dverí – ľudia sa zrejme dostávali do nich zhora po rebríkoch.

Muselo však uplynúť až trištvrte storočia, kým sme sa dozvedeli, o aké mesto ide. Prezradili to tabuľky s klinovým písmom v babylonskej reči, ktoré pochádzali z kráľovského archívu chattušskej akropoly Büyükkale, kde ich objavila nemecká archeologická expedícia na čele s Hugom Wincklerom.

Zhrňme výsledky neskoršieho bádania o ceste Chetitov dejinami. Predovšetkým: boli to Indoeurópania, príslušníci tej rodiny národov, ku ktorej patríme aj my, a ako prví jej členovia vstúpili na scénu dejín. Do svojej vlasti, o ktorej tu hovoríme, prišli na prelome 3. a 2. tisícročia pred n. l. Skadiaľ, to bezpečne nevieme; možno z Balkánu cez Bospor, alebo zo severného Čiernomoria cez Kaukaz.

Okolo roku 1800 pred n. l. dobyl chetitský kráľ Anittaš stredisko ich predchodcov Chattijcov Chattušu a povýšil ju na svoje sídlo. Jeho zástupcovia prijali titul veľkokráľa a rozšírili svoju moc až po južné more, to znamená po východnú časť Stredozemného mora, a do Sýrie. Okolo roku 1600 pred n. l. zosilneli Chetiti natoľko, že sa odvážili zaútočiť na Babylon. Dobyli ho, čím spôsobili pád slávnej Chammurapiho dynastie.

Bolo však nad sily Chetitov Babylon si udržať. Opustili ho, pravda, nie bez koristi.

Dodnes stojí v Babylone na pôvodnom mieste socha chetitského leva, ktorý gniavi premoženého Babylončana. Je to jediné sochárske dielo, čo sa v Babylone našlo.

Čoskoro nato sa dostali Chetiti do konfliktu s Egypťanmi v Sýrii. Keď dobyli egyptskú pevnosť Kadeš (pri dnešnom Homse), vypravil sa proti nim sám Ramesse II. Zrazil sa s nimi v bitke, v ktorej takmer padol do zajatia, ale zachránil sa a od Kadeše odtiahol. Napriek tomu sa vyhlásil za víťaza. Pravda, až v Egypte, kam správy o výsledku bitky nedošli, prípadne došli v tej verzii, ktorú si Ramesse II. želal. A tak napríklad na pylóne svojho zádušného chrámu sa dal zobraziť, ako sám vo svojom vojnovom voze obracia na útek Chetitov – rovných desaťtisíc!

No ani víťazstvo chetitského kráľa Chattušila nebolo také jednoznačné. Našla sa totiž mierová zmluva, ktorú Ramesse II. uzavrel s Chattušilom. Z jej ustanovení je zrejmý nielen nerozhodný výsledok, ale aj rovnováha síl, ktorá je najlepšou zábezpekou mieru. Táto zmluva sa z hlbín času a piesku vynorila najprv v egyptskej verzii, a čo je priam neuveriteľné, o sto rokov neskôr a o tisíc kilometrov ďalej sa našla aj chetitiská verzia. Texty týchto zmlúv sú rovnaké – až na preambulu, kde sú mierne odchýlky, lebo každá z obidvoch strán sa prehlasovala za víťaza.

Tabuľku so zmluvou objavil nemecký archeológ Hugo Winckler. Na deň, kedy sa to stalo, spomína:

"Dňa 20. augusta (1905) dosiahla priekopa jeden z prvých múrov. Pod ním sa našla pekne zachovaná tabuľka, ktorá už svojím vzhľadom veľa sľubovala. Jediný pohľad na ňu, a všetky moje životné skúsenosti sa prepadli do prázdna. Tu stálo, čo ináč mohol človek vysloviť len žartom: Ramesse Veľký píše Chattušilovi o vzájomnej zmluve... Tu sa ukázalo, že slávna zmluva, ktorú sme poznali z hieroglyfického záznamu na chrámovej stene v Karnaku, má byť osvetlená aj z druhej strany. Boli to zvláštne pocity... Čo som kedysi objavil pri prvom vstupe na orien-

tálnu pôdu v Egypte, našiel som teraz potvrdené v srdci Malej Ázie. Takéto stretnutie bolo ako zázrak. Ako rozprávkový príbeh z Tisíc a jednej noci."

Nečudujem sa Wincklerovi, že mal takéto pocity. Napokon, ani nás nenecháva táto zmluva ľahostajnými. Veď pochádza spred tridsiatich troch storočí a je to zmluva o mieri a mierovom spolunažívaní medzi dvoma vtedajšími superveľmocami! A to nie je všetko. Nebola nikdy porušená!

Treba poznamenať, že chetitská verzia tejto zmluvy bola napísaná v babylončine, diplomatickej reči tých čias, nie v chetitčine. Tej vtedy Winckler ani nikto iný nerozumel. Historická úloha urobiť ju zrozumiteľnou pripadla Bedřichovi Hroznému. Ale prv ešte niekoľko slov o dejinách Chetitov.

Ich ríša padla pod náporom pestrej zmesi kmeňov, ktoré súhrnne označujeme ako morské národy. Stalo sa tak okolo roku 1200 pred n. l., keď dobyli Chattušu. Menšie chetitské štáty sa udržali ešte niekoľko storočí, no postupne podľahli Asýrčanom. Kráľ Sargon II. roku 717 pred n. l. dobyl poslednú chetitskú pevnosť Karchemiš.

Aj keď Chetiti zmizli zo zoznamu existujúcich národov, nezanikli bez stopy. S pozostatkami ich miest sme sa už napokon zoznámili. Sčasti aj s ukážkami ich výtvarného umenia.

Vynikali predovšetkým ako majstri reliéfov. Pritom väčšina diel, čo poznáme, pochádza až z neskorších čias a z provinčných sídel, teda nie z vrcholného obdobia rozkvetu

Krajina Chetitov. Koľko tisícročí majú tieto stopy po vozoch pri hlavnom meste Chatuši?

Hlavné mesto chetitskej ríše Chattušaš - "Levia brána"

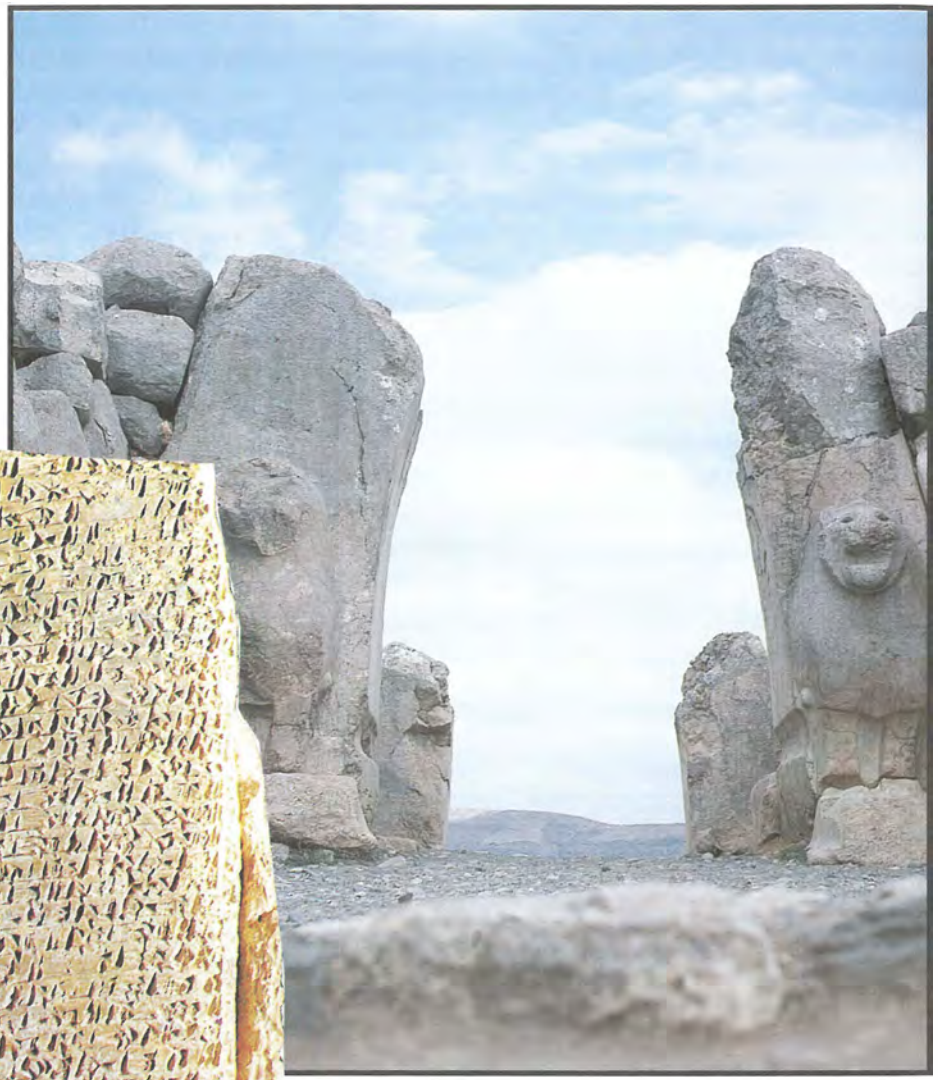

Klinopisná tabuľka so zvyškom hlinenej obálky

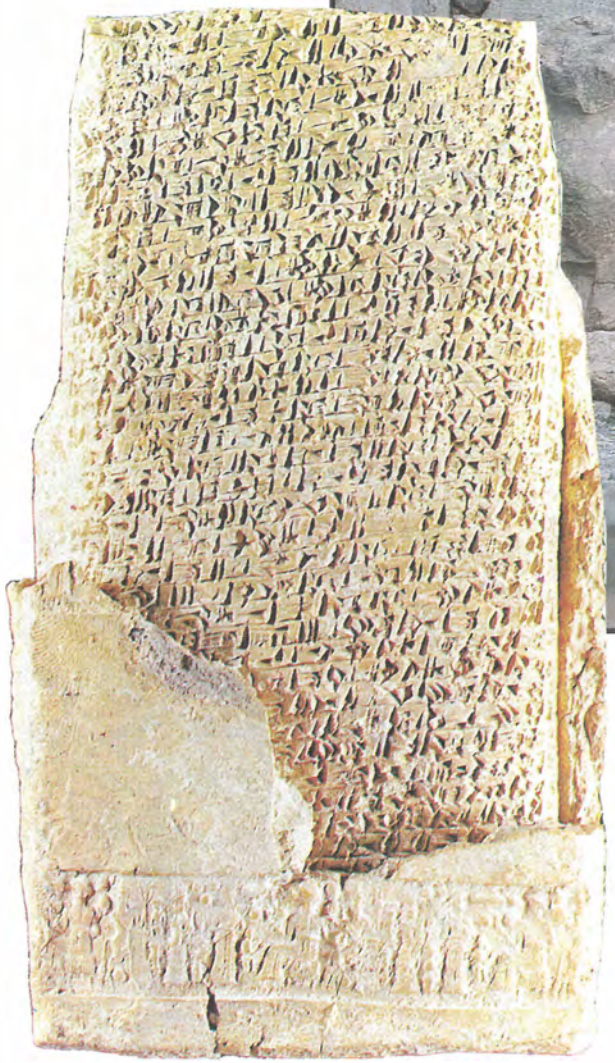

Chattuše. Zobrazujú predovšetkým bojovníkov: pochodujúcich vojakov so štítmi a kopijami, útočnú vozbu s lukostrelcami a vozatajmi. Stretávame sa tu tiež s božskými a mytologickými postavami, veď "tisíc bohov mali Chetiti".

Z mnohých scén vyžaruje pohoda. Možno preto, že zobrazujú predovšetkým ženy. Je tu matka s dieťaťom, žena s pradenom, kráľovná pri hostine, hudobníčky a tanečnice.

Chetitská keramika dokazuje vycibrený

Reliéf s chetitskými hieroglyfmi na hornom okraji. Velebí obratnosť lovca, ktorý smrtiacim šípom zasiahol leva

vkus a technickú zručnosť jej tvorcov. Eleganciou vynikajú dokonca aj obyčajné nádoby na vodu. Ešte väčšmi to platí o zlatých vázach a miskách, ale napríklad aj o ceremoniálnych zbraniach.

To všetko je len nepatrný zlomok výpovedí o Chetitoch. To najdôležitejšie sa dozvedáme z písomných pamiatok.

Muž, ktorý vzkriesil mŕtvu a zabudnutú reč Chetitov, sa narodil na evanjelickej fare v Lysej nad Labem neďaleko Prahy. Orientalistiku študoval vo Viedni, kde roku 1901 ako dvadsaťdvaročný promoval. Keď zomrel profesor Winckler, ponúkla mu Nemecká orientálna spoločnosť, aby sa ujal spracovania tabuliek, čo Winckler vykopal v Chattuši.

V decembri roku 1915 ohlásil Hrozný svoj lúštiteľský úspech. Vtedy bol práve poddôstojníkom rakúskej armády, no navzdory tomu si našiel čas, aby spracúval texty tabuliek, ktoré si predtým odpísal v Carihrade. Po roku 1918 prešiel z Viedne do Prahy, kde sa stal profesorom na Karlovej univerzite. Podnikol niekoľko archeologických výprav, kopal v sýrskom Šéch Saade neďaleko Damasku aTell Erfáde pri Aleppe. V strednom Turecku v Kültepe objavil archív asýrskej obchodnej osady. Aby tam mohol pracovať, kúpil v mene našej republiky lúku, o ktorej správne predpokladal, že je "zlatou baňou na klinopisné tabuľky".

Treba zdôrazniť, že Hrozný nerozlúštil chetitské písmo, hoci sa to tvrdí v rozličných (i serióznych) publikáciách. Písmo tabuliek poznal. Bolo to klinové písmo, ktoré používali aj Babylončania, Asýrčania, Peržania a iné staroveké národy Blízkeho východu vrátane Chetitov. Rozlúštil však chetitský jazyk. Na rozdiel od Champolliona, rozlúštiteľa egyptských hieroglyfov, nemal k dispozícii bilingvu, čiže dvojjazyčný text. Musel preto lúštiť chetitčinu z nej samej. Pomohla mu v tom znalosť ideogramov, čiže klinopisných znakov, ktoré sa napriek rozdielnej výslovnosti písali vo všetkých spomínaných jazykoch rovnako. Bolo to dačo podobné ako naše číslice. Píšu sa rovnako

Bedřich Hrozný v čase, keď rozlúštil chetitský jazyk

aj bez ohľadu o to, či ide o ten či onen jazyk aj bez ohľadu na výslovnosť.

Keď Hrozný študoval tabuľky, utkvel mu zrak na znaku, ktorý znel: NINDA a znamenal v babylončine a sýrčine chlieb. O kúštik ďalej prečítal slovo WADAR. Pripomenulo mu to anglické water a nemecké Wasser.

Prichodilo mu to síce čudné, lebo to boli slová indoeurópskych jazykov a veda vtedy všeobecne predpokladala, že Chetiti patrili do skupiny semitských národov. No on dosadil tieto slová, kam patrili. Rovnako postupoval aj pri ďalších slovách a vetách.

NU NINDA-AN EZATENI, WADARMA EKUTENI preložil takto: Teraz chlieb budete jesť, vodu potom budete piť. Bola to prvá veta, ktorou sa ozval človeku nášho storočia tritisíc rokov mŕtvy Chetit.

Bol to jeden z veľkých triumfov vedy. Svetová tlač prirovnávala Hrozného k Champollionovi, k Rawlinsonovi, Oppertovi...

Hrozného však ako učenca ďalej znepokojoval najmä jeden problém: Chetiti používali okrem klinového písma i písmo hieroglyfické, a to zatiaľ vzdorovalo všetkým pokusom o rozlúštenie. Hrozný publikoval všetky dostupné hieroglyfické nápisy, ktoré sám z veľkej časti odpísal z pamiatok roztrúsených po celom Turecku, a mnohé znaky vysvetlil správne. Korunu víťazstva si však odniesol až v roku 1956 nemecký orientalista Helmut Bossert. To už Hrozný štyri roky nebol medzi živými.

"Ak môžem niekoľkými slovami zhrnúť svoj úsudok o Bedřichovi Hroznom, učencovi medzinárodného formátu, chcem predovšetkým vyzdvihnúť jeho nesmiernu usilovnosť. To je koreň jeho úspechov. Genialita sa v ňom spájala s neochabujúcou radosťou z práce. Jeho prvý veľký úspech, rozlúštenie klinopisnej chetitčiny a jej zaradenie medzi indoeurópske jazyky, nebol pre neho dôvod k odpočinku. Do posledného dychu ostal vede verný a razil jej nové cesty. Napriek viacerým omylom, ktorých nebol ušetrený ako nikto z nás, bude žiť Hrozný v dejinách orientalistiky ako jeden z veľkých priekopníkov a budovateľov," napísal mi v spomienkovom liste Bossert, vtedajší riaditeľ Archeologického múzea v Istanbule roku 1962, Hrozného dávny priateľ.

7. Mozaika národov Anatólie

Azda nikde nenájdeme takú pestrú zmes národov a kultúr ako v starovekej Anatólii, dnešnom Turecku. Pripomína mozaiku, ba v premenách času dokonca kaleidoskop. Najvýznamnejší z tamojších národov boli Frygovia na severe, Lýdovia na západe, Károvia a Lykovia na juhozápade. Dlhé stáročia ovládali Malú Áziu Peržania, prehnali sa cez ňu Skýti, vykrvácali tu keltské kmene Galatov. A hovoriac s Ciceronom, "celé tieto barbarské oblasti lemovali na všetkých brehoch morí kvitnúce mestá Grékov".

V roku 547 pred n. l. prekročil rieku Hálys, dnešný Kizilirmak, lýdický kráľ Kroisos. Delfská veštiareň mu predpovedala, že ak to urobí, "zničí ríšu veľkú". Naozaj ju zničil, lenže nie perzskú, proti ktorej sa vypravil, ale svoju vlastnú.

Tamojší kraj obývali Frygovia, ktorí si na západ od rieky vybudovali hlavné mesto Gordion. Boli to Indoeurópania, ktorí sem vpadli okolo roku 1200 pred n. l. pravdepodobne z Trákie a patrili zrejme medzi dobyvateľov chetitskej ríše.

Nálezy mincí osvetlili starú báj o tom, že kráľ Mídás má oslie uši. Mal ich naozaj: na slávnostnej čapici urobenej zo stiahnutej kože z hlavy osla aj s ušami, ktorá bola podobne ako kráľovská koruna odznakom jeho hodnosti.

A čo známy gordický uzol? Mal ho vraj na oji svojho pluhu kráľ Gordiás, polomýtický zakladateľ mesta. Veštba vravela, že kto uzol rozviaže, stane sa pánom Ázie. Nikomu sa to nepodarilo, kým neprišiel Alexander Veľký. Nemárnil čas jeho rozmotávaním, rozťal ho mečom.

Archeologické nálezy svedčia o tom, že Frygovia boli dobrí remeselníci. Dokazujú to bronzové kotly a keramické vázy v ankarskom a gordijskom múzeu. Nepochybne Frygovia vynikali aj ako hudobníci. Starí Gréci od nich prevzali frygickú stupnicu, ktorú uplatňovali pri prudkých a bujarých skladbách.

A len pre zaujímavosť: frygická čiapka s dopredu prehnutým cípom sa stala vo Francúzskej revolúcii roku 1789 symbolom slobody. Nevedno prečo. Ostatné národy v Malej Ázii milovali slobodu rovnako.

O dejinách Frygov vieme hlavne to, čo o nich zaznamenali Gréci. Ich hlavné mestá zničili na začiatku 7. storočia pred n. l. Kimmerovia, ktorí tam vpadli z dnešného Iránu. Potom ich obsadili Peržania. Tí zničili všetko tak dôkladne, že po Frygoch zostali len hrobky a okrem toho tradícia kultu bohyne Kybely – Veľkej Matky bohov. S ňou sa do Grécka a Ríma dostali mnohé maloázijské mýty a báje, najmä však výstredné obrady spojené s orgiami a sebamrzačením kňazov, ktoré ostro kontrastovali s dôstoj-

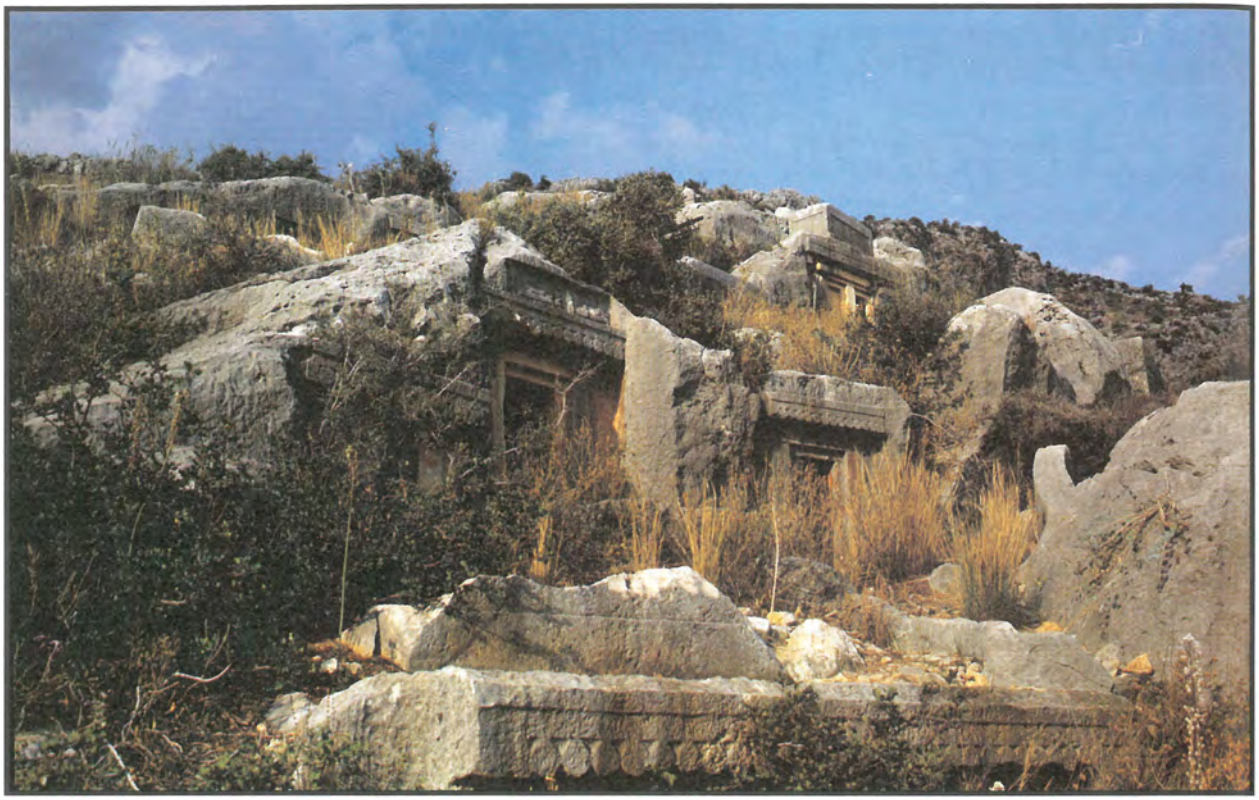

nosťou a prostotou tradičných obradov starých Grékov a Rimanov.

Z množstva hrobiek sú zaujímavé dve. V Kimbete s nápisom Solón nebol však pochovaný slávny athénsky zákonodarca, ale len nejaký jeho menovec. Ani vo veľkom umelom pahorku označovanom ako Mídóv hrob nenašiel miesto posledného odpočinku kráľ Mídás.

O významných mužoch, ktorým vytesali hrobky do skál v Doganli, Ayazine či Aslantaši pri Demirkale, nevieme dosiaľ nič. Iba o jednom hrobe, celkom moderne upravenom, vieme dosť. Tam pri Libyse, dnešnej Gebze, našiel pokoj od bojov s Rimanmi kartaginský vojvodca Hannibal. Po porážke pri Zame sa totiž utiahol k bithynskému kráľovi Prúsiovi. Keď zistil, že ho Prúsius chce vydať Rimanom, otrávil sa je-

Skalné hrobky, akých je na maloázijskom pobreží nesmierne množstvo

Náhrobky v Xanthe

Skalné hrobky v starovekej Kárii. Kto ich tam vytesal a pre koho boli určené, zväčša nevedno

Solónov hrob. Nie je to hrobka slávneho athénskeho zákonodarcu, ale jeho neznámeho maloázijského menovca

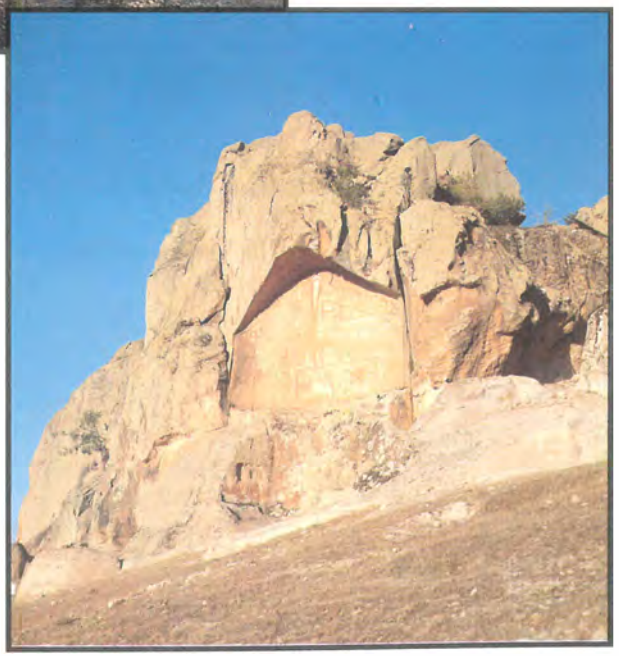

dom, ktorý nosil ustavične pri sebe. Stalo sa tak v roku 183 pred n. l., v tom istom roku, čo v Ríme zomrel jeho premožiteľ Scipio.

Sardy, hlavné mesto lýdického štátu, je dnes veľkým archeologickým pracoviskom. Akropola pripomína síce mesačnú krajinu, ale mesto pod ňou sa skvie "antickými novostavbami". Americkí archeológovia obnovili najmä tamojšie gymnázium, čo je o to zaujímavejšie, že Lýdovia neboli veľkí milovníci športu. Bolo skôr určené pre židovských obyvateľov. Sami Lýdovia platili za prejemnených pôžitkárov. A propos platili: Lýdom vďačí svet za vynález mincí. Razili ich už v 7. storočí pred n. l.

Bin Tepe – tisíc kopcov. Tak sa po turecky

volá sardské pohrebisko kráľov a veľmožov. Tých kopcov možno nie je ani sto, a všetky sú umelé. V jednom z nich bol vraj pochovaný Gýgés, zakladateľ lýdickej dynastie, ktorej posledným členom bol už spomínaný Kroisos. V ktorom? Tají sa to, aby sa vraj nik nezmocnil čarovného prsteňa, ktorý Gýgovi umožňoval stať sa neviditeľným.

Lýdovia veľmi ochotne prijímali grécke kultúrne vplyvy. Dokladom toho je aj Artemidin chrám, postavený v 4. storočí pred n. l. v najčistejšom iónskom slohu. Na trosky ho premenila rozvodnená riečka Paktolos. Je to tá riečka, v ktorej si kráľ Mídás umyl ruky, aby sa zbavil známej kliatby, podľa ktorej sa všetko, čoho sa dotkol, premenilo na zlato (teda aj jedlá a nápoje). To je tiež údajne príčina jej zlatonosnosti.

Na západnom pobreží Turecka, na pomedzí Lýdie a Lykie, leží niekoľko starovekých miest. Poriadne cesty k nim zatiaľ nevedú, turisti ich navštevujú len zriedka, aj archeológovia tam prichádzajú bez rýľa, iba na obhliadku. Boli to zväčša grécke mestá,

založené osadníkmi z Rhodu, ako napríklad Fáselis. Najmä za rímskych čias tam bol prekvitajúci prístav. Priaznivú polohu tohto mesta na obchodnej ceste do Sýrie a Palestíny už predtým využívali Foiníčania. A predsa vieme o ňom len veľmi málo, lebo je takmer nepreskúmané. Ale to nie je len problém Fáselisu.

V dnešnom Turecku je asi desaťtisíc lokalít, na ktoré by vláda vydala archeologickú koncesiu, keby bol o ňu záujem.

Čo všetko sa tam ešte skrýva? Pomer preskúmaného a nepreskúmaného sa nám ozrejmí, keď si uvedomíme, že zatiaľ sa pracuje asi len v troch stovkách takýchto lokalít.

O niečo ďalej leží Olympos, chýrny aj tým, že v rokline v jeho blízkosti sídlila

Gordion. Americké vykopávky v meste, kde žil kráľ Mídás

Efez. Cesta Kúretov s mramorovou dlažbou z konca minulého letopočtu

Artemis Efezská. Socha zo začiatku nášho letopočtu z archaických čias

Chiméra. Bola to fantastická obluda. "...levica vpredu a vzadu zas had, uprostred koza, čo pľuje z papule strašlivý oheň, ktorý hrozne páli," tak ju opísal Homér. Obyvatelia Olympu sa jej však nebáli, už v mýtických časoch ju zabil hrdina Bellerofón.

Atlantída... potopený kontinent s vyspelou kultúrou. Záhada, ktorá už po stáročia znepokojuje predstavivosť romantikov a vyvoláva ironické úsmešky na tvárach skeptikov. Filozofom poskytuje podnety na úvahy, inšpiruje spisovateľov a básnikov, upútava pozornosť čitateľov. To všetko príde človeku na um, keď zazrie Kekovu, antickú Dolicheiu. Mesto prepadnuté do mora ako Baie pri Neapoli, ak nechceme povedať ako bájna Atlantída. No Atlantída je Platónov výmysel. Ale toto je skutočnosť.

Obraz tohto potopeného mesta v nás vzbudzuje protikladné pocity – na jednej

Pergamon. Miesto, kde stál Diov oltár, ktorý je v Pergamskom múzeu v Berlíne

Artemidin chrám v Sardách. V pozadí sardská akropola

Afrodízias. Pozostatky grécko-rímskeho mesta

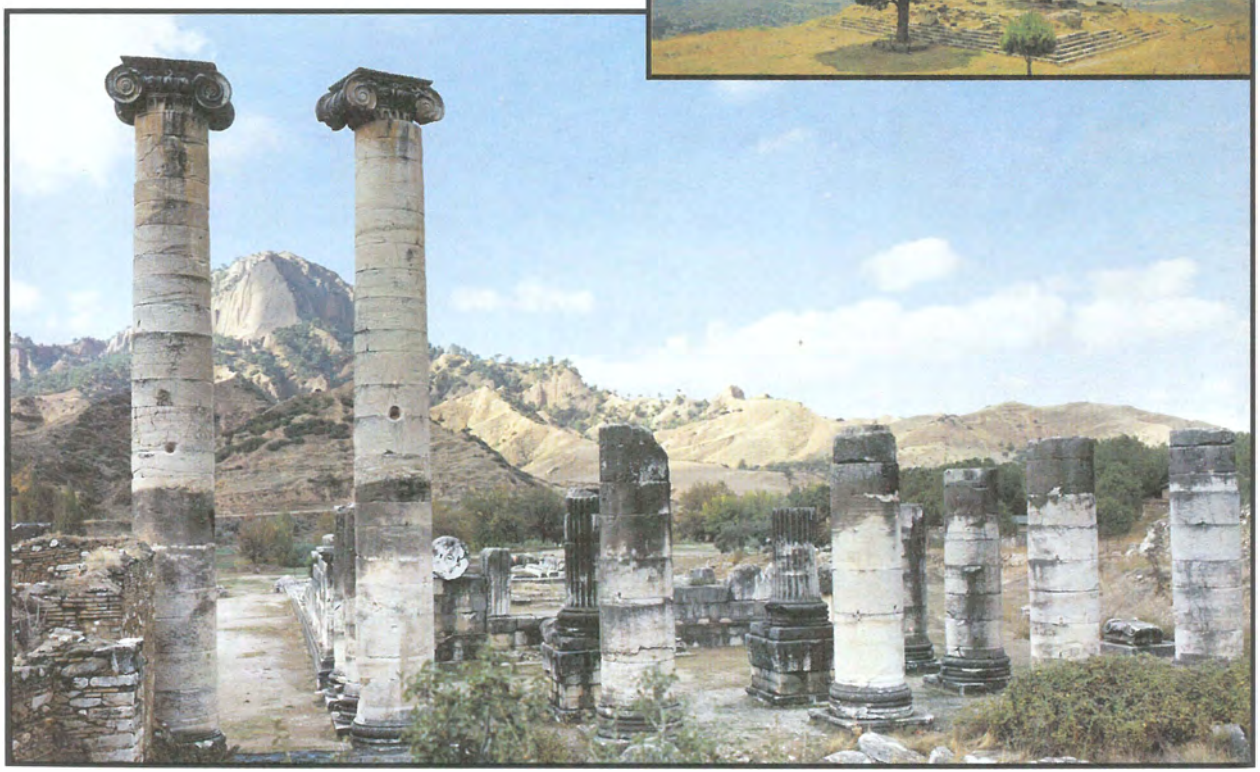

strane krása, na druhej hrôza niekdajšej katastrofy.

Na miestach Fethye, dnes pulzujúcej životom, ležalo jedno z najstarších miest Lykie – Telmessos. Preslávila ho veštiareň; v súčasnosti sú jeho hlavnou atrakciou skalné hrobky. Pri mnohých sa musíme spýtať, ako sa ta ľudia, čo ich tesali, kedysi dostali. Podobné myšlienky sa nám vnucujú aj v Limyre, ktorej skalnaté úbočie je doslova prevŕtané hrobkami.

Ináč Lykovia boli prastarý národ. Súdiac podľa jazyka ich čiastočne rozlúštených nápisov boli indoeurópskeho pôvodu, príbuzní Chetitom a málo známym Luvijcom. Vynikali ako statoční bojovníci a vždy patrili medzi nepriateľov Grékov. Už syn ich kráľa Sarpédón bojoval podľa Homéra v trójskej vojne proti Achájcom a padol v súboji s Achilleovým druhom Patroklom.

Nepriateľstvo voči Grékom nebránilo Lykom, aby nepreberali ich vymoženosti, najmä v umení. Príkladom toho je výzdoba "vežových hrobov", vztýčených v podobe sarkofágov na vysokých podstavcoch.

Jeden z týchto náhrobkov v Xanthe, hlavnom meste Lykie, má podobu klasického iónskeho chrámu. Pochádza z druhej polovice 5. storočia pred n. l. Jeho sochárska výzdoba je dnes v Britskom múzeu v Londýne, kam ju na lodi vojnového námorníctva dopravil objaviteľ Xanthu Angličan Fel-

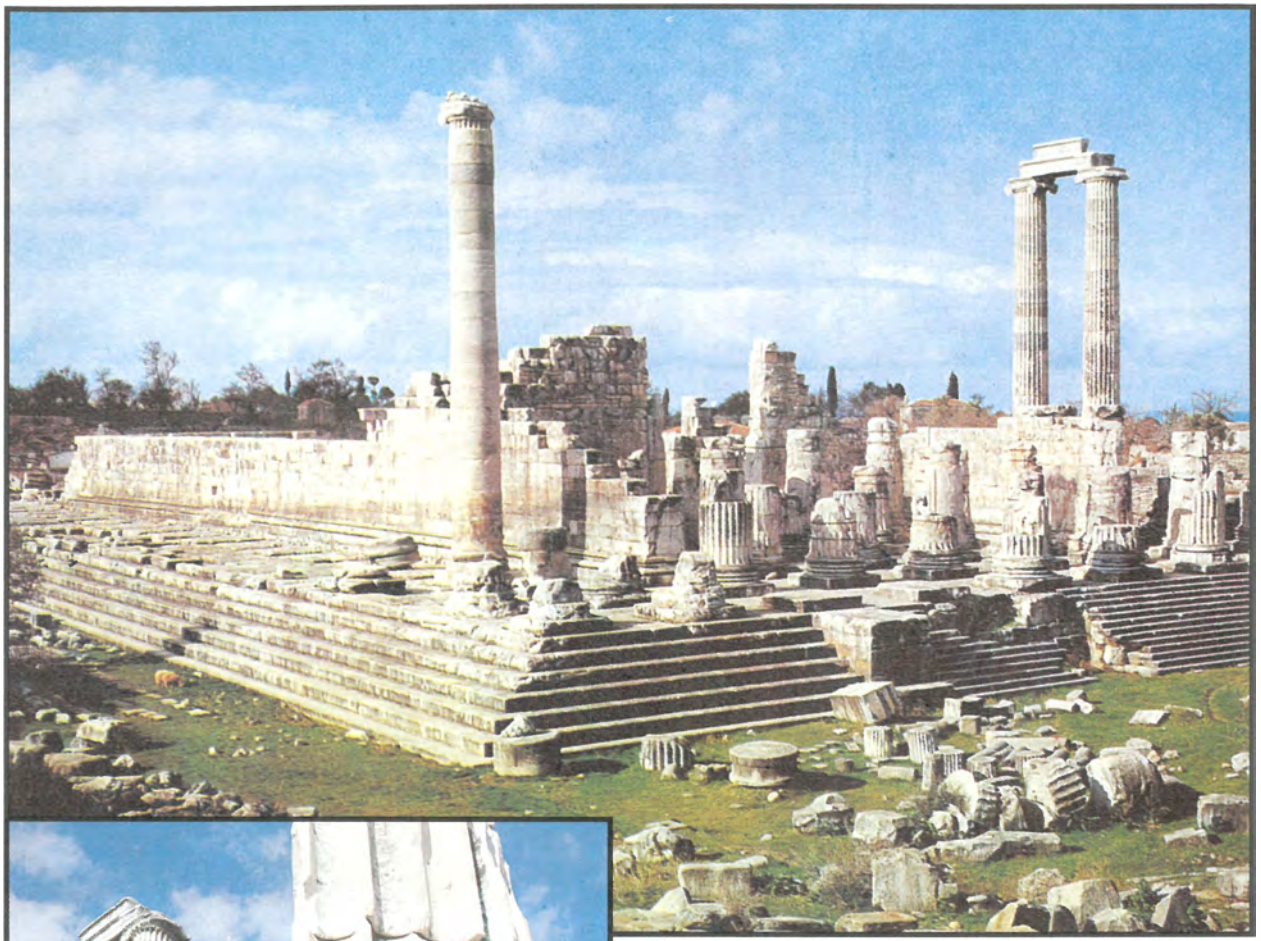

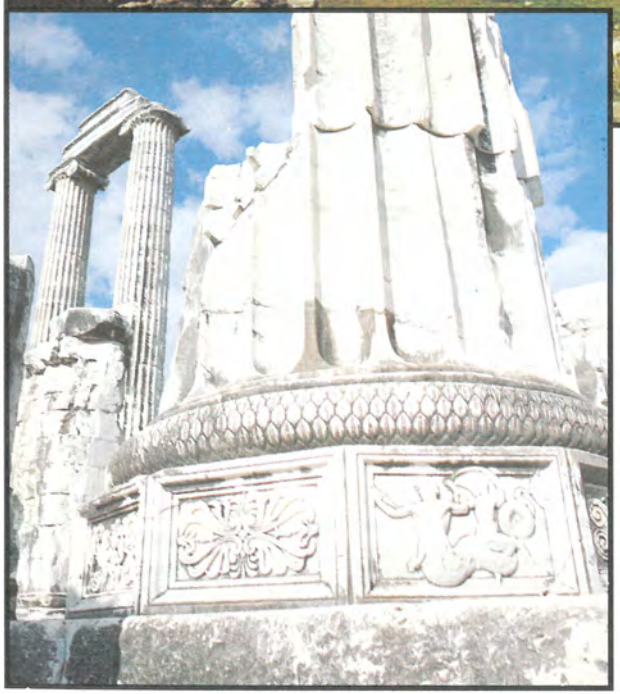

lows. Podobný náhrobok zvaný Pomník Harpií, starší asi o pol storočia, dali Lykovia ozdobiť priamo gréckemu umelcovi z Iónie.

U Károv, predindoeurópskych obyvateľov kraja na západ od Lykie, grécky vplyv je doložený ešte výraznejšie. V susedstve pamiatok z Lykie je v Britskom múzeu sochárska výzdoba náhrobku kráľa Maussólla z Halikarnassu. Náhrobok, ktorý rátame medzi sedem divov sveta a ktorý dal meno všetkým mauzóleám, postavili grécki architekti Pýtheos a Satyros. Vlys na jeho dolnej časti vytvorili podľa antických správ sochári Leócharés, Bryaxis, Skopás a Práxitelés. Britský archeológ Newton objavil

bezmála všetky dosky vlysu pripisované Skopovi. Zobrazujú boj Grékov s Amazónkami a sú opäť v Britskom múzeu.

V mozaike národov starovekej Anatólie je veľa kamienkov, ktorých farby veľmi skoro celkom vybledli. Ide o Churitov, Kaškov, Kimmerov, Lúvijcov, Mittantov a iných.

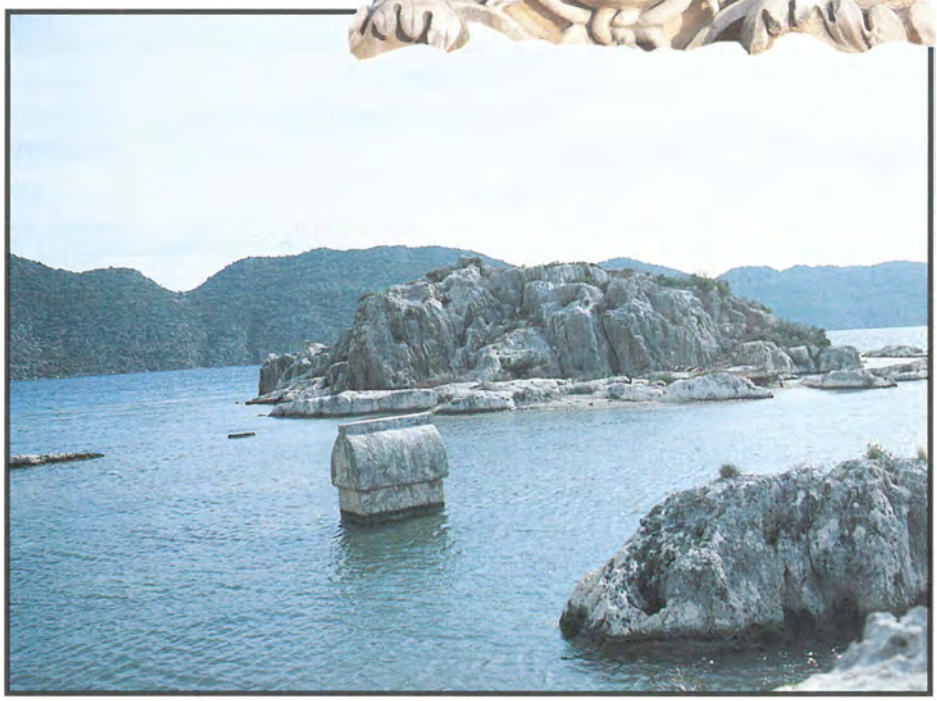

Apollónov chrám v Didymách. Po zničení Peržanmi roku 494 pred n. l. jeho obnovu ani za pol tisícročia nedokončili

Detail stĺpa Apollónovho chrámu v Didymách: "zlatnícka práca v kameni"

Gorgona z trosiek didymského chrámu

Kekova. Mesto, ktoré sa ako bájna Atlantída prepadlo do mora. Iba tento osamelý náhrobok vyčnieva nad hladinou

Daktoré kamienky sa v tejto mozaike neudržali a vypadli už v staroveku. Napríklad Galati.

Ale vráťme sa ešte k spomínanej Ciceronovej "lemovke" týchto oblastí, ku gréckym mestám. Hoci do Afrodíziady v Kárii, k pozostatkom z rímskych čias. Grékov tu pripomína chrám bohyne lásky a krásy, ktorej meno malo mesto v názve, a skvelý, dodnes zachovaný štadión. Rimanov zasa veľké kúpele (thermy) a hradby.

Najskvelejšou pamiatkou na Grékov a Peržanov je Apollónov chrám v Didymách pri Míléte. Gréci ho postavili už v archaických časoch, Peržania ho v roku 494 pred n. l. zničili tak, že z neho doslova zostal iba kameň na kameni. Päťsto rokov trvala jeho obnova či znovuvýstavba, nikdy však nebola dokončená v plánovanom rozsahu, a to ani napriek štedrým darom Alexandra Veľkého a cisára Hadriana. Napokon sa stal kresťanským chrámom a v jeho chýrnej Apollónovej veštiarni postavili stolec mílétskeho biskupa...

Chrám patril medzi najväčšie v celom gréckom svete. A jeho výzdoba, pokiaľ sa zachovala, pripomína "zlatnícku prácu v mramore".

Podľa antických mýtov, kto sa pozrel na Gorgonu, jednu z troch ošklivých a zlých sestier, skamenel. Hoci tu bola jej obrovská podobizeň, v prípade pustošiteľov chrámu a rozkrádačov jeho trosiek to očividne neplatilo...

A možno povedať: veľkosť staviteľov i ničiteľov sa meria aj veľkosťou trosiek. Ale to neplatí len o Didymách, a len o Anatólii.

Athény, Akropolis. Pohľad z Pykny: Uprostred Parthenón, vľavo Erechtheion, vpravo v pozadí vrch Lykabéttos

8. Stretnutie s Gréckom

Grécko je krajina nepodobná iným: svojou dnešnou tvárou, svojou minulosťou, dokonca svojím priezračným vzduchom. Leží uprostred belasých morí posiatych stovkami ostrovov, veľhory sa v nej striedajú so širými rovinami a rušné prístavy s tichými dedinkami. Rastú v nej palmy, jedle a platany, do modrého neba čnejú stĺpy mramorových chrámov, v tôni jej hájov driemu tisícročia. A sú v nej mestá z čias, keď dnešné svetové metropoly neboli ani dedinami. Píše sa v nej písmom, ktoré bolo prastaré už vtedy, keď sa zrodila naša abeceda. Možno nedokážeme prečítať ani jediný grécky nápis a jazyku vonkoncom nerozumieme. Napriek tomu sa tu cítime okamžite doma. Poznáme totiž túto krajinu lepšie, ako si zvyčajne myslíme: jej mestá a architektonické pamiatky, jej sochárov a básnikov, jej filozofov, jej hrdinov, jej dávnych bohov. Každý človek z Európy (alebo pôvodom z Európy), nech žije na hociktorom mieste sveta, nosí z nej kúsok v sebe. Pripadáme si v nej ako vo svojej pravlasti. Vďačíme jej totiž za základy našej kultúry a civilizácie.

V Grécku dospel ľud prvý raz v dejinách k poznaniu, že si vie vládnuť sám, a vytvoril si pre svoj štát aj ústavu. Kým inde boli vládcovia bohmi alebo zástupcami bohov na zemi a ľud poddanou masou, Gréci prví pochopili, že vzťahy medzi ľuďmi vytvárajú ľudia, a svojich predstaviteľov si volili. Človek sa tu stal prvý raz občanom a vláda sa tu stala prvý raz vládou ľudu, demokraciou.

V Grécku si ľudia prvý raz uvedomili silu svojho rozumu a nadobudli presvedčenie, že na svete sú len veci nepoznané, a nie nepoznateľné. Zrodil sa v nich tvorivý duch bádania, skúmania, pochybovania. Dospeli k slobodnému vyjadrovaniu myšlienok a možnosti hľadať pravdu, k uplatňovaniu rozumových argumentov. Pred nimi bola múdrosť len v príslovia ch a svetonázor len v náboženstve. U nich sa po prvý raz v dejinách stretávame s úsilím chápať svet vedecky, s filozofiou.

Gréci položili základy všetkých hlavných vedných odborov. V matematike, fyzike, astronómii i v medicíne dosiahli viaceré národy už pred nimi značné úspechy, a je možné, že Gréci od nich aj dačo prevzali. No tieto znalosti boli viac-menej len skúsenostné, založené na praktickej potrebe. Gréci ich ako prví spracovali do systému vedeckých poznatkov a priviedli ich na takú úroveň, že na jej prevýšenie potrebovalo ľudstvo tisícročia. V spoločenských vedách, na rozdiel od prírodných vied, nemali predchodcov. Stali sa zakladateľmi dejepisectva aj štátovedy.

Gréci vytvorili obdivuhodné umelecké diela, ktoré poskytujú dodnes estetický zážitok a podnety k napodobňovaniu či k prekonávaniu. Vynikajúce stavebné, sochárske a maliarske výtvory poznáme, pravda, už z dávnejších čias; to isté platí o poézii. Grécki umelci ich však rozmnožili novými tvorivými činmi, ktoré neboli opakovaním, a dosiahli nimi hranice dokonalosti. Grécko bolo rodnou krajinou umeleckej prózy

Parthenón. Chrám Athény Panenskej, ochrankyne Athén a Grécka

a divadla. Dalo svetu aj najväčších dramatikov.

V Grécku sa prvý raz v dejinách ozvala požiadavka, že vzdelanie má byť vecou všetkých slobodných ľudí. Kým inde bolo čítanie a písanie výsadou špecialistov a učenosť monopolom kňazov, v gréckych mestách existovali verejné školy a občanom sa všestranne umožňovala účasť na kultúre. Pritom vzdelávanie ducha sa spájalo s pestovaním telesnej dokonalosti a zdatnosti. Prekvitala tu telovýchova a atletika, konali sa tu celonárodné športové a umelecké súťaže. Gréci si ako jediný staroveký národ vytýčili ideál kalokagathie, to znamená harmonického rozvoja ducha i tela, ktorý ostal ideálom dodnes.

Nikdy a nikde sa nesústredilo toľko nadania a schopností na takom malom priestore ako v krajine Grékov. Boli malým národom, ktorý sa však stal jedným z najväčších pred tvárou dejín.

Lež Grécko nie je len krajina veľkých historických prvenstiev a vymožeností, pre ktoré si zaslúži náš obdiv, ani krajina, kde by bolo všetko ideálne.

Okrem demokracie poznalo Grécko aj menej príťažlivé formy vlády; vystriedalo ich takmer všetky, vrátane tyranie. Sloboda ob-

čanov spočívala na základoch, čo boli jej popretím, na systéme otroctva. Rovnosť medzi občanmi prechádzala občas v rovnostárstvo. O rovnoprávnosti žien sa dá hovoriť takisto len v značne obmedzenej miere. Sloboda a demokracia sa často nespájali s potrebnou občianskou disciplínou. Vnútornými spormi sa stalo Grécko príslovečným. Politické rozpory sa v ňom neriešili len diskusiou a hlasovaním v sneme, ale aj so zbraňou v ruke. Neprestajne sa v ňom čosi dialo, stále ním hýbal nepokoj. Na rozdiel od umŕtvujúcej meravosti orientálnych despocií ho však charakterizoval pokrok.

Grécky ľud žil síce v krásnej krajine, tešil sa politickým slobodám, zúčastňoval sa na kultúrnom a športovom živote, mal dostatok všetkého, čo potreboval na uspokojenie svojich potrieb, napriek tomu nežil idylicky. Nesmierne mnoho vytrpel od nepriateľov a sám si tiež vnútornými vojnami spôsobil more útrap. Poznal vrcholy víťazstva i hĺbky pádu, žiarivé príklady hrdinstva i podlosť zrady, cenu i zbytočnosť obetí. Väčšmi než iné národy sa sužoval zlom – jeho básnici a filozofi nám o tom podali nespočetné dôkazy. Človek sa stal u neho mierou hodnôt i vlastnej veľkosti a biedy: vedel, čím by mal, a teda aj nemal byť. Bolo to strašné bremeno a neraz pod ním klesol. Vždy však znova vstal.

Rozhodne to Gréci nemali ľahké. Boli priekopníkmi na ceste európskych dejín a museli

Dionýsovo divadlo pod Akropolou. V popredí kreslá pre čestných hosťov

Olympieion, chrám Dia Olympského v Athénach. Najväčší chrám na gréckej pôde. Stavali ho s prestávkami vyše pol tisícročia

sa presekávať húštinou, kde iní už našli otvorenú cestu. Stáli pred otázkami, na ktoré museli odpovedať bez porady s historickými skúsenosťami. Žasneme, ako v týchto skúškach obstáli. A kde neobstáli, vidíme v nich našich ľudských druhov.

Po stáročia sa hovorilo o "gréckom zázraku" a myslelo sa tým náhle zjavenie sa Grékov v plnej sláve tvorivej sily. Dnes vieme, že Gréci nevstúpili na scénu dejín ako bohyňa Athéna, ktorá vyskočila z Diovej hlavy hneď v plnej zbroji. K svojim objavom, prvenstvám a vymoženostiam sa dopracovali. V mnohých prípadoch doslova prebojovali. Ten zázrak je práve v tom, ako to dokázali. Ba už v tom, že to dokázali.

Na začiatky gréckych dejín sme už narazili v časti o Mykénach: pri návšteve achajských hradov a krétskych palácov, pri veľkej vojne mužov odetých v kove proti vysokej Trói. Narazili sme aj na prvé grécke písomné pamiatky a obdivovali sme šperky z oných čias, čo dokazovali bohatstvo mužov, vkus žien a obratnosť umelcov.

Grécka krajina je osídlená odpradávna. Najstaršie stopy po človeku sa v nej našli z čias asi pred 60. až 50. tisícmi rokov na Chalkidike a v Thessalii. Gréci však prišli do svojej terajšej vlasti až asi na začiatku 2. tisícročia pred naším letopočtom, a to v niekoľkých vlnách. Možno tam v neveľkých skupinách žili už prv, ako sa dá usudzovať podľa gréckych prvkov v pozostatkoch najstarších stavieb. Pritom neprišli do ľudoprázdnej krajiny. V miere, ktorá im zabezpečila prevahu, je tu ich prítomnosť doložená až asi od začiatku 17. storočia pred n.l. Nad pôvodným obyvateľstvom, ináč málo známymi Pelasgami, mali predovšetkým prevahu v zbraniach, ktorá je začiatkom každej prevahy, a po nových vlnách prisťahovalcov aj v počte. No prevyšovali ich aj v organizácii spoločnosti: žili v systéme vojenskej demokracie. A intelektuálnu prevahu, ktorá napokon rozhoduje, mali Gréci takisto. Ich neskoršie výkony to potvrdili.

Medzi najstaršie osady Pelasgov, ktoré nadobudli grécky ráz, patrili Athény, Korint, Théby, Sparta. Keď do Grécka vtrhli i Dórovia, posledný grécky kmeň, ktorý sa cestou

Afain chrám na Aigíne. Jeho reliéfová a sochárska výzdoba je dnes v Mníchove

Akropola v Sparte. Trosky väčšiny budov už nemožno identifikovať

Apollónov chrám v Korinte, druhý najstarší v Grécku. Ako jediný unikol pri ničení Korintu rímskymi legionármi roku 146 pred n. l. V pozadí vľavo Akrokorint so zvyškami byzantskej pevnosti

Rekonštruovaná pokladnica Athénčanov v Delfách postavená na počesť víťazstva v bitke pri Marathóne roku 490 pred n. l.

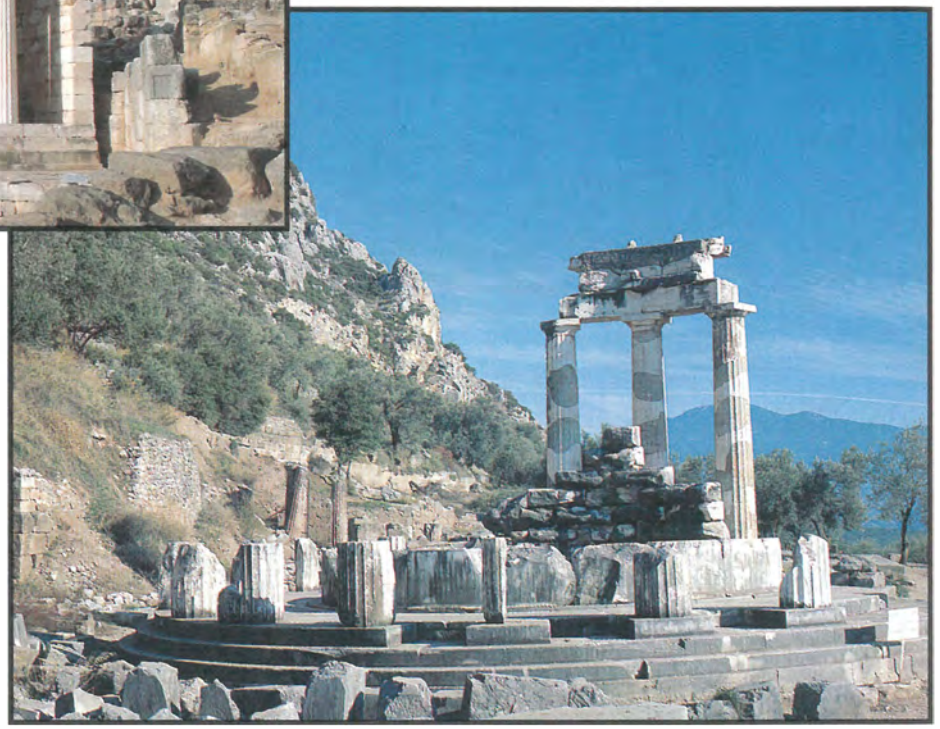

Delfy, Tholos. Kruhový chrám, o ktorom nevieme, na čo slúžil

Dórovia, ktorí prišli do Grécka ako ničitelia, sa však po stáročiach prispôsobili vyššej kultúre a napokon sa na jej rozvoji podieľali rovnako ako ostatní Gréci. Mestá na maloázijskom pobreží neraz predstihli Grékov na pevnine. Najmä Efez a Mílét. Vysokú kultúrnu úroveň si zachovali aj ostrovy, ktoré dórska vlna nezaplavila. Na ostrove Kypros žili po dlhý čas jediní gramotní obyvatelia Európy. Kým totiž Gréci na pevnine v bratovražedných bojoch tak upadli, že zabudli aj na to, že vedeli písať, na tomto ostrove bohyne Afrodíty sa bez prestávky používalo kyperskо-mínójske písmo. Dnešnú alfabetu si Gréci vytvorili už asi v 9. a 8. storočí pred n. l., a to na základe foinícko-aramejskej abecedy, ktorá vznikla zo sinajského písma, a to sa vyvinulo zo zjednodušených egyptských hieroglyfov.

po Balkáne oneskoril, po vzájomných bojoch sa utvorili tri skupiny. Na východe Iónovia so strediskom v Athénach, v západnom Grécku Aitólci a Aiolci a na Peloponnéze Dórovia, ktorých hlavným strediskom sa stala Sparta. Časť gréckych kmeňov osídlila aj západné pobrežie Malej Ázie – od Trója až po Knidos.

Athény, ktoré sa dórskemu vpádu ubránili, pokračovali v rozvíjaní mykénskych tradícií.

Helladou v Hellade nazvali Gréci Athény

Marathón. Mohyla nad padlými Athénčami z nanosenej hliny. V popredí vľavo kópia Aristionovej stély s reliéfom padlého bojovníka

Prilba Miltiada, veliteľa gréckych vojsk v bitke pri Marathóne. Dnes je v Archeologickom múzeu v Olympii

pred dvoma a pol tisícročiami, krásnym a výstavným mestom ich nazval Homér už predtým. Platí to dodnes. Ležia v polkruhu belasých vrchov zvažujúcich sa k ešte belasejšiemu moru a vyrastajú z nich dve biele skaly porastené stromami: tristometrový kužeľ Lykabétos a neskutočne skutočná Akropolis. Ľudia tu žijú už bezmála päť tisícročí, ale dnešný pôdorys Athéninho mesta vznikol na rysovacích doskách nedávnych architektov. Priemerný vek jeho budov nedosahuje ani päťdesiat rokov. Keď sa Athény oslobodili spod tureckej okupácie a stali sa v roku 1834 hlavným mestom Grécka, mali dvetisíc obyvateľov. Dnes sú (spolu s prístavom Pireom) štvormiliónové veľkomesto.

Stredom Athén je Námestie Syntagma, čiže Námestie ústavy. Jeho pôdorys sčasti prekrýva starovekú Záhradu múz a Aristotelovo Lykeion. Dominuje mu budova Parlamentu, ktorý na rozdiel od podobných stavieb v krajinách s mladšou tradíciou nepredstiera antickú starobylosť. Pred ním je hrob Neznámeho vojaka padlého za slobodu Grécka s čestnou strážou v uniforme evzonov z minulého storočia.

Ulice a triedy sa odtiaľto rozbiehajú na se-

dem strán. Jedna z nich vedie k druhému stredisku Athén, a to k Námestiu Omonia (svornosti), ktorého fontánou previeva svieži dych mora. Prevládajú tu úhľadné a účelné stavby, ktorých hlavnou ozdobou je biela farba a mramor. Banky a úrady si nezakladajú na reprezentatívnosti, vily dokazujú skôr vkus architektov ako bohatstvo majiteľov, činžové domy nie sú kasárne.

Stredoveké kostoly, ktorým sa moderná zástavba ohľaduplne vyhla, možno spočítať na prstoch. Historizujúci sloh predstavuje len Schliemannov Trójsky dom a niekoľko novogréckych stavieb dánskeho architekta Hansena z minulého storočia, najmä Univerzita, Akadémia a Bibliotéka. Romantické uličky sú iba v starej štvrti Plaka rovno pod Akropolou.

Starovekých stavieb je v Athénach pomerne málo; od sklonku antiky až do minulého storočia sa tu iba ničilo. Ničiteľské barbarské dielo tu vykonali už predtým Peržania, Rimania, Partovia, Góti. Potom v ňom pokračovali Frankovia, Katalánci, Benátčania. Napokon to s obzvláštnou dôkladnosťou dovŕšili Turci. Z chrámu Dia Olympského, najväčšieho v Athénach, ulúpil prvé stĺpy rímsky dobyvateľ Sulla r. 86 pred n. l. Ešte roku 1760 si dal jeden z nich vypáliť na vápno vtedajší turecký paša. Sochy a reliéfy odvliekali a ničili dobyvatelia, odvážali nadšenci, priekupníci aj vedci.

Chrám Dia Olympského založil vraj Deukalión, keď sa s manželkou Pyrrhou zachránil pred potopou sveta. Jeho základy pochádzajú však až z roku 515 pred n. l., a položil ich athénsky vládca Peisistratos. Dokončiť ho dal cisár Hadrianus roku 132 n. l. S ohradenou terasou, na ktorej stál, mal rovnaký obvod ako rímske Koloseum, krášlilo ho stoštyri korintských stĺpov z pentelského mramoru, vysokých 17,5 m. Trinásť sa ich zachovalo na juhovýchodnej strane, a prichodíme si medzi nimi ako v kamennom lese.

Dojem z Olympieia je vskutku olympský. Prekonáva ho však pohľad na stavby, ktoré žiaria nad bralom Akropoly. Na ceste k Akropole nás vábia mramorové kreslá Dionýsovho divadla a nik nám nebráni, aby sme si na ne sadli. Tu mali pred dvadsiatimi štyrmi storočiami premiéru Aischylove, Sofoklove a Eurípidove tragédie, ktoré sa dožili reprízy vo filme aj televízii, i Aristofanove komédie. Za ďalším divadlom, ódeiom Héroda Attického, ktoré je len o niekoľko storočí mladšie a dodnes je v prevádzke, zabočíme k Propylejam a k Parthenónu. Hoci už dávno poznáme stavby na Akropole z nespočetných fotografií a opisov, priamo na nej si pripadáme ako v prvý deň stvorenia. Veľkoleposť sa tu spája s krásou a krása s majestátom vekov na najvyššej možnej úrovni. Všetko, čo sme o nej čítali a počuli, zdá sa nám naraz chabé a nevýstižné. Celková jej plocha meria sotva tri hektáre a zväčša je pokrytá úlomkami stĺpov a mramorovým štrkom. Archeológovia tu zistili vyše sto objektov alebo aspoň miest, kde tieto objekty kedysi stáli. Štyri z nich sú najvýznamnejšie.

Prvou z nich sú Propylaje, monumentálna vstupná brána z pentelského mramoru so stĺporadím v dórskom slohu, ktorú postavil architekt Mnésiklés v rokoch 437-432 pred n. l. V severnom krídle bola athénska obrazáreň (pinakothéka), v južnom svätyňa Hór. Na brale pred touto svätyňou stojí pôvabný iónsky chrám Athény Níké. Je neveľký a takisto mramorový. Pochádza z rokov 427-424 pred n. l. Postavil ho Kallikratés, ktorý bol spolu s Iktínom aj staviteľom najslávnejšieho chrámu na Akropole, kedysi básnicky a dnes bežne zvaného Parthenón.

Parthenónu hovorili Gréci jednoducho Chrám, podobne ako Homérovi Básnik. Na-

Olympia. Stĺporadie z bývalej palaistry

Gymnázium v Salamíne na Kypre. Pochádza z rímskych čias

toľko vynikal nad ostatnými stavbami, že ho nemuseli od nich odlišovať osobitným menom. Bol vytvorený – postavený sa tu akosi nedá povedať – z pentelského mramoru na vápencovej základni a štvorstupňovej mramorovej terase. Jeho pôdorys meria 69,5 krát 30,8 m a lemovalo ho štyridsaťšesť dórskych stĺpov, vysokých 10,4 m, ktoré boli na čelnej i zadnej strane zdvojené. Tieto rozmery, samy osebe úctyhodné, však ustupujú do úzadia pred jeho výzdobou. Tvorilo ju deväťdesiatdva štvorcových metrov s vysokým reliéfom, stošesťdesiat metrov vlysu s nízkym reliéfom a vyše štyridsať štítových sôch v nadživotnej veľkosti. Jeho výstavbu viedol po umeleckej stránke Feidiás, jeden z najväčších sochárov všetkých čias, a po organizačnej Periklés, najväčší athénsky štátnik.

Práce na Parthenóne sa začali v roku 447 pred n. l. a trvali iba pätnásť rokov. Boli však do nich zapojení všetci athénski umelci a všetky finančné zdroje athénskeho štátu z čias jeho najväčšieho rozkvetu. Zasvätil ho osobne Periklés, ktorý sa stal na ten deň hlavou athénskeho štátu. A kultovú sochu Athény Parthenos (Panenskej) vytvoril zo zlata a slonoviny Feidiás.

Na sever od Parthenónu stojí Erechtheion s otvorenou Sieňou kór (dievčat). Stĺpy v nej sú stvárnené do podoby ženských postáv, karyatíd. Meno má podľa Erechthea, prvého

athénskeho kráľa, ktorý položil život v boji za svoje mesto. Je najkrajším príkladom iónskeho slohu, tak ako Parthenón dórskeho.

Zo všetkých týchto stavieb sú, žiaľ, iba trosky – napriek tomu vládnu Athéninmu mestu. Parthenón bol dve tisícročia hlavným athénskym chrámom; prvých tisíc rokov Panenskej Athény, druhých Panny Márie. V 16. storočí ho turecká okupanti zmenili na mešitu a prizdobili minaretom, v 17. storočí ho turecký veliteľ Akropole povýšil na sklad pušného prachu. Za vojny s Benátčanmi roku 1687 ho zasiahla zablúdená guľa delostrelcov. Od tých čias sa jeho vzhľad takmer nezmenil. Ibaže v rokoch 1801-1802 odviezol z neho vyše dvesto debien sochárskej výzdoby aj s jednou karyatidou z Erechtheia lord Elgin do Londýna.

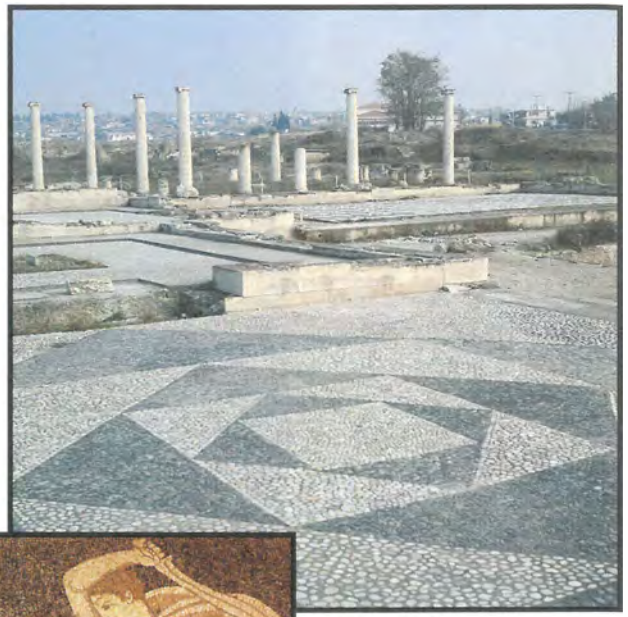

Pella, rodisko Alexandra Veľkého. Dlho trvalo, kým do príkrovu nad ňou zaborili archeológovia rýľ a začali ju obnovovať

Alexander a Kratéros na love levov. Mozaika z drobných farebných okruhliakov v múzeu v Pelle

Keď povieme Athény, príde nám na myseľ Sparta. Obidve tieto mestá či štáty mali pod slnkom Hellady rovnaké ambície. Sparta ich začala uplatňovať dokonca prv; mala predsa skvelú armádu.

Stačí však pohľad na spartskú akropolu, aby bolo jasné, kde tento zmilitarizovaný štát skončil, a porovnať ju s athénskou. Vykopávky britských a gréckych archeológov odkryli len neveľké zvyšky chrámových budov, o ktorých sa ani nedalo zistiť, čoho sú pozostatkom. Rastie tu iba riedka poľná tráva. Dokonca ani miesto, kde stojí dnešná Sparta, ináč pôvabné mestečko s modro-bielou radnicou a sochou kráľa Leónida, venovanou americkými Grékmi, nie je totožné so starovekou Spartou. Postavili ju až v roku 1837 na želanie kráľa Ottu na mieste, o ktorom si archeológovia mysleli, že tam stála stará Sparta.

Podobný príklad podávajú Théby, ktoré v grécko-perzských vojnách držali proti väč-

Novoveký pomník Alexandra Veľkého v Thessalonike (Soluni)

šine Grékov s Peržanmi. Kedysi slávne mesto, ktoré nakrátko bolo hegemónom Grécka, je dnes tichým okresným mestom takmer bez viditeľných architektonických pamiatok.

Korint založil vraj Sísyfos, ktorý podľa mýtov prežil vlastnú smrť. Korint svoju smrť prežil dokonca dva razy. Po poslednom zemetrasení v minulom storočí ho Gréci postavili o niekoľko kilometrov ďalej, kde vyrástol v kvitnúce prístavné mesto. Zo starého Korintu neostalo skoro nič, lebo ho Rimania po porážke Grékov v roku 146 pred n. l. úplne zrovnali so zemou a jeho obyvateľov rozpredali do otroctva. Jeho veľkolepé trosky sú až troskami rímskeho Korintu, znovu založeného Caesarom. Stojí tu iba Apollónov chrám z polovice 6. storočia pred n. l., ktorý Rimania po dobytí Korintu ušetrili. Pôvodne mal tridsaťosem monolitických vápencových stĺpov; dnes stojí z nich sedem. Zdajú sa byť pomníkom nezničiteľnosti.

Skvelé grécke mestá krášlili aj západné pobrežie Malej Ázie. Najslávnejšie z nich bol Efez, ktorý sa stal v čase rímskej nad-

vlády hlavným mestom provincie Ázie. Založili ho podľa tradície krátko po trójskej vojne Athénčania. Dnes je to najväčšie pole archeologických zrúcanín na svete. Bibliotéku rímskeho prokurátora Celsa obnovili rakúski archeológovia, ktorí začali kopať v Efeze už pred sto rokmi – vynikajúce ukážky výsledkov ich práce sú v Efezskom múzeu vo viedenskom Hofburgu. Mimochodom, koľko našich ľudí bolo vo Viedni a navštívilo toto múzeum?

Aké mesto bol Efez, ukáže jeden príklad: už v 2. storočí pred n. l. malo na hlavnej ulici verejné osvetlenie. Toto mesto síce Góti poničili, ale na jeho skaze sa zapísala hlavne príroda: piesok zavial jeho prístavy a tak napríklad hora s pevnosťou, v ktorej bol väznený svätý Pavol, nestojí už nad morom, ale mnoho kilometrov od pobrežia.

Mílét, druhé najväčšie mesto v Anatólii, zničili Peržania v roku 494 pred n. l. ako trest za to, že jeho vláda sa postavila na čelo boja za oslobodenie Grékov proti perzskému despotizmu. Celkom zrúcané mesto, ktorého obyvateľov Peržania vysídlili až pod Kaukaz, však Gréci znovu obnovili. Stoja tu pozostatky skvelého divadla, chrámov gréckych a egyptských bohov, kúpele atď. Iba brána na Agoru tu už nie je. Stojí v Berlíne v Pergamskom múzeu, kam ju dal odviezť veľký kopáč z Mílétu Wiegand.

Súčasťou gréckeho sveta v staroveku bola okrem pobreží Malej Ázie aj južná Itália a Sicília, ktoré tvorili Megalé Hellas – Veľké Grécko. Tri chrámy v Paeste, gréckej Poseidónii, sú najlepšie zachované grécke chrámy na východ od Athén. Na Sicílii je to predovšetkým sedem veľkolepých chrámových stavieb, a to v Údolí chrámov v Agrigente, gréckom Akragante, a chrámy v Selinunte. Skoro všetky sú staršie ako athénsky Parthenón a bádatelia v Európe dlho o nich nevedeli. Keď ich v 18. storočí navštívil mních Tomasso Faseli, vyjadril sa o jednom z nich, že vyzerá, ako keby tam bol zúril boj gigantov s bohmi.

V Syrakúzach, ktorých obyvatelia si dodnes pripomínajú svoj grécky prapôvod, je okrem iného najväčší oltár na svete. Meria rovných sto metrov.

Pamiatky gréckeho osídlenia nachádzame aj v Egypte v Naukratide (dnešnej En-Nigruši), sú aj na západnom pobreží Čierneho mora, pri ústí Donu (Tanais), v Leviom zálive (v dnešnom Marseille), ba i na pobreží Španielska. Štyri hodiny potreboval Héliov slnečný voz, kým prešiel od najvýchodnejšej gréckej osady po najzápadnejšiu.

Prepestrý bol svet Grékov a rovnako pestré bolo aj politické zriadenie ich miest. Pritom tu išlo skoro vždy o miništáty. Najväčšie z nich, Athény a Sparta, neprevyšovali svojou rozlohou náš najmenší kraj. Napríklad ostrov Keos, na ktorom boli štyri štáty (so štyrmi vládcami i štyrmi systémami mier a váh, štyrmi kalendármi atď.), bol menší ako hocktorý náš okres. Ich armády by hádam nestačili ani na posádku a obsluhu jedného nášho stredne veľkého tanku. Pritom základná výchova občanov všetkých mestských štátov bola vcelku jednotná, čo platilo aj o ich vojenskej príprave. Práve preto sa rozdrobené grécke štáty vedeli ubrániť útokom Peržanov, ktorí vtrhli do Grécka s niekoľkomiliónovou armádou. Marathón, Thermopyly (Horúce brány), Plataje – to sú pamätníky bitiek, kde Gréci zachránili Európu pred podmanením ázijskými despotmi. A "bledé vody Salamíny" sú náhrobkom nad obrovským loďstvom a dobyvateľskými plánmi perzského kráľa Xerxa.

Gréci vtedy skutočne reprezentovali Európu. Ich vojaci vytvorili podmienky, aby grécki filozofi, básnici, sochári a iní umelci položili staroveké základy dnešného spoločného domu Európanov.

9. ZLATÝ VEK UMENIA

Historici majú naozaj čo robiť, ak sa chcú dopátrať, ako po stáročiach temna, ktoré nasledovali po dórskom vpáde, znovu rozkvitli všetky kvety gréckej kultúry. Hospodársky a spoločenský život vedia zrekonštruovať z archeologických nálezov a zo záznamov svojich dávnych kolegov, vznik a vývin politických inštitúcií takisto. Pri kultúre sa však dostávajú do takmer bezvýchodiskovej situácie.

Kde sa zrazu, uprostred najhlbšej doby temna, vzali také diela ako Ílias a Odysseia? Sú to predsa najväčšie básne gréckej a svetovej literatúry. Hoci sa od ich vzniku svet celkom zmenil, stále nám poskytujú umelecký zážitok, uchvacujú krásou a múdrosťou, sú živou a neodmysliteľnou súčasťou všeľudskej kultúry. Vedú od nebeských výšin Olympu do najskrytejších hlbín ľudského vnútra, zobrazujú stovky individuálnych postáv so stovkami osudov, hýria fantáziou a realisticky zachycujú život, vynikajú bohatým a obrazným jazykom, smelými metaforami. O ich tvorcovi Homérovi nevieme nič bezpečné, iba azda to, že pochádzal z maloázijskej Iónie a že bol pevcom, ktorý sa živil chlebom a vínom tejto zeme. Nevieme ani kedy žil; bádatelia sa rozchádzajú v rozpätí od 9. do 7. storočia pred n. l. Homérove básne, ktoré sa šírili pôvodne ústnym podaním, dal zredigovať athénsky štátnik Peisistratos až v druhej polovici 6. storočia pred n. l.

Homérove eposy sa nám zachovali, no šesť iných veľkých básnických skladieb o trójskej vojne sa stratilo; vieme o nich iba zo správ.

Druhým veľkým básnikom, ktorého diela sa z veľkej časti zachovali, bol boitský rodák Hésiodos z 8. a 7. storočia pred n. l., autor epických básní, medzi ktorými vyniká dielo Práca a dni. A kto by nepoznal "desiatu Múzu", poetku Sapfó? To skôr vyprchali z pamäti ľudí Archilochos, Mimnermos (prvý básnik lásky!), Alkaios a mnohí iní. Vďaka povesti o zázračnej záchrane delfínom žije dodnes Árión a vďaka oslave víťazov olympijských a iných športových hier žije básnik Pindaros.

Poézia sa u Grékov spájala s hudbou a spevom: pojmy báseň a pieseň v najstarších časoch splývali. A výraz poietés znamená básnik, spevák i tvorca (aj pracujúci). Hudba spojená či nespojená so slovom hrala u Grékov nesmiernu úlohu. Hudobnú tvorbu stavali Gréci na rovnakú úroveň ako sochárstvo a staviteľstvo. Nemôžeme si to overiť, ale veríme tomu, a o to väčšmi ľutujeme jej stratu. Veď čo všetko nevieme o národe, keď nepoznáme jeho hudbu?

Pomerne dobre sme na tom pri gréckom maliarstve. Nie že by sme poznali všetky jeho významné diela. Z dlhých stáročí, čo uplynuli od krétsko-mykénskych čias, nezostal ani jeden nástenný alebo tabuľový obraz. Zachovalo sa však udivujúce množstvo gréckych váz s maľbami, ktoré sú jednak odrazom veľkých maliarskych diel, jednak samostatnou maliarskou tvorbou. Iba

antických váz s figurálnou výzdobou, ktoré môžeme presne datovať, je dnes vo svetových múzeách vyše päťdesiattisíc.

Vázové maliarstvo je u všetkých národov umením viac-menej okrajového významu. U Grékov ho však považujeme za samostatný odbor, a pritom za jeden z najvýznamnejších. Jemnosťou kresby mnohé z malieb na vázach prevyšujú perzské miniatúry, iné uchvacujú skratkou výpovede; na svoje si pri nich príde milovník abstraktného ornamentu i realistickej figurálnej maľby. Návštevníkov múzeí ich množstvo niekedy odstrašuje. Kto však prešiel okolo nich a nepozrel si aspoň niekoľko vybraných exemplárov, veľmi sa tým ochudobnil. Na najmenšej ploche býva sústredené najväčšie majstrovstvo, aké maliari a kresliči v staroveku dosiahli. Sú na nich vyrozprávané výjavy z mýtov, zo športových súťaží i z bežného života. Sú štýlovo rozmanité a ich výroba sa rozšírila v celom gréckom svete. Najznámejšie sú attické vázy, dosť často signované (poznáme asi 150 mien hrnčiarov a maliarov), ďalej sú to vázy korintské, lakónske, chalkidské, krétske, juhoitalské atď. Dnes poznáme vyše dvadsať základných typov gréckych váz. Od dvojuchej, podlhovastej a nadol sa zužujúcej amfory až

Bojovníci na voze. Mykénska váza zo 14. storočia pred n. l.

Achilleus a Aiás hrajú kocky. Vázová maľba od athénskeho maliara Exekia z čias okolo roku 530 n. l.

Korintská maľba na dreve. Jeden z najstarších dokladov gréckeho maliarstva z čias okolo roku 540 pred n. l. Zobrazuje prinášanie obety bohom

po veľké krátery na miešanie vína a štíhle lékythy z výzdoby hrobov.

O veľkom tabuľovom a nástennom maliarstve vieme až do hellenistických čias len zo správ – až na jednu výnimku. Ide o fresky z počiatku 5. storočia pred n. l., nájdené v Paeste. Potom sú to maľby z hrobiek makedónskych kráľov a mozaiky.

Na rozdiel od maliarstva je grécke sochárstvo všeobecne známe a uznávané. Bez výhrad sa považuje za jeden z najcennejších prínosov do pokladnice svetového výtvarného umenia a za jeden z najvýraznejších prejavov gréckeho génia. Platí to predovšetkým o vrcholnom klasickom sochárstve, ktoré reprezentujú osobnoti ako Feidiás, Myrón, Polykleitos. No ani to, čo Gréci vytvorili potom, nie je druhoradé. Spomeňme si len na Práxitela, Skopu, Lýsippa. A rozhodne ani to, čo vytvorili predtým. Rovnaké ocenenie, aké sa už dávno dostalo hellénistickým dielam, napríklad Gigantomachii z Pergamského oltára alebo Laokoóntovi, patrí rovnakým právom aj dielam z archaickej doby.

Grécke sochárstvo kráčalo neobyčajne rýchlo. Kým egyptské alebo babylonské sochárstvo pretrvávalo v takmer nemennej schéme, grécke sa z generácie na generáciu vyvíjalo. Od prvej známej sochy v životnej veľkosti, ktorú dala postaviť na Déle bližšie neznáma Nikandré na sklonku 7. storočia pred n. l., od tohto nesmierne začiatočníckeho diela, dospelo k Myrónovmu Diskobolovi a Polykleitovmu Doryforovi za jeden a pol storočia. Veľké sochy mladých mužov a žien, známe a slávne, poznáme pod gréckym názvom Kúros a koré (Mladík a dievča) už od polovice 6. storočia pred n. l. Z tých istých čias pochádza dvojsocha Kleóbia a Bitóna, ktoré videl v Delfách už Hérodotos (na rozdiel od nás ešte nie v múzeu), ďalej triapolmetrový a po umeleckej stránke ešte väčší Moschoforos (Muž nesúci teliatko) z Akropole a Rampinov jazdec, najstaršia známa jazdecká socha. Kópia Aristionovej stély, zobrazujúca vojaka, ktorý splnil svoju povinnosť, stojí dnes na plošine pri hrobe maratónskych hrdinov z roku 490 pred n. l.

Na ceste za gréckym sochárstvom sa stretávame väčšinou s torzami a kópiami. Napriek tomu vieme dnes o gréckom sochárstve viac, ako vedel napríklad Michelangelo, ktorý nevidel jediný originál gréckeho klasického sochárstva (tzv. Belvederské torzo a Laokoón pochádzajú až z 1. storočia pred n. l.), oveľa viac ako ešte v minulom

storočí Goethe, ktorý považoval tzv. Junonu Ludovisi, priemernú rímsku repliku hellénistického diela, za vrcholný výtvor gréckeho sochárstva "hodný Homérovho eposu".

Najlepšie a najzachovanejšie dielo raného klasického sochárstva je nadživotný bronzový Zeus z Artemízia. Pravdepodobne je to dielo athénskeho sochára Kalamida, ktorý v ňom majstrovsky spojil prudké gesto atléta s dôstojnou pokojnosťou boha. Jeho kópia z Athénskeho archeologického múzea krášli právom vstupnú halu budovy OSN v New Yorku.

Najväčším sochárom pod slnkom bol podľa jednoznačného názoru antiky Feidiás. Nemáme o tom, bohužiaľ, priamy dôkaz, no ani dôvod pochybovať. Kolosálnu sochu Dia Olympského, najslávnejšie dielo považované za jeden z divov sveta, vytvoril až v stareckom veku. Už predtým okrášlil athénsku Akropolis niekoľkými sochami, medzi nimi vytvoril predovšetkým kultovú sochu Athény Parthenos pre chrám, ktorý podľa nej dostal meno Parthenón. Zobrazil ju ako patrónku svojho rodného mesta: majestátnu, vznešenú, so symbolmi moci a slávy. Rúcho, ktoré sa dalo sňať a z matríc znovu odliať, mala zo zlata, takže tvorilo finančnú rezervu štátu. A to nemalú: podľa antických správ vážilo vyše šestnásťtisíc kíl. Obnaženú časť tela mala Athéna zo slonoviny. Socha stála v hlavnej lodi Parthenónu od roku 438 pred n. l. približne do rovnakého roku n. l., keď ju dal cisár Teodózius II. odviezť ako pohanskú modlu do Konstantinopole, kde potom zmizla.

Iná Feidiova kolosálna socha na Akropoli bola bronzová Athéna Promachos, ktorej pozlátený hrot kopije žiaril na slnku do mora. Ďalšou z jeho sôch bola Athéna Lémnia. Tú vyhotovil na objednávku athénskych osadníkov z Lémna ako symbol mieru.

Zo všetkých Feidiových sôch sa zachovali len kópie, a aj tie najlepšie reprodukujú len ich celkovú podobu. Z jeho umenia je v nich iba vyblednutý tieň.

Myrón bol majstrom sochárskej momentky, Polykleitos majstrom monumentálnej harmónie. Ten druhý sa predstavuje nielen ako sochár, ale aj ako autor prvej knihy o sochárstve zvanej Kánón, v ktorej vysvetlil proporcionálne vzťahy ľudského tela. Z jeho viac ako dvoch desiatok známych sôch sa zachovalo šesť, a to tiež len v kópiách. Už spomenutý Doryforos (Atlét nesúci kopiju) sa pre dokonale zvládnutú anatómiu a proporcie považuje za "klasický vzor zobrazenia ľudského tela". O jeho reputácii svedčí to, že sa zachoval vo vyše tridsiatich antických kópiách.

K veľkým gréckym sochárom mladšej generácie patrí predovšetkým Práxitelés, ktorého sochu Herma s malým Dionýsom našli nemeckí archeológovia v Hérinom chráme v Olympii, presne na tom mieste, kde ju videl stáť v 2. storočí pred n. l. Pausaniás. Potom tam patrí Leócharés, ktorého socha Apollóna v rímskej kópii je pýchou Vatikánskych múzeí, takisto ako jeho socha Artemidy je pýchou Louvru. Ďalej Skopás a Lýsippos – jedine Lýsippovi sa údajne dal portrétovať Alexander Veľký.

Torzá, fragmenty, kópie, len tu a tam originál... Kto je tvorcom napríklad Afrodíty Mélskej? Táto socha, považovaná za najkrajší príklad gréckeho klasického sochárstva, bola podľa meradiel Grékov taká bezvýznamná, že sa o nej nenájde ani zmienka u antických spisovateľov. Je to podľa dnešného stavu vedomostí pravdepodobne len provinčné dielo z čias okolo roku 100 pred n. l.

Pozoruhodný je aj druhý prúd skromnejšieho umenia. Predstavujú ho diela anonymných sochárov (a niekedy len kamenárov) na súkromné objednávky. Najlepším

Reliéf z Parthenónu. Vytvorili ho athénski umelci pod Feidiovým vedením alebo možno aj sám Feidiás

Athéna smútiaca nad padlými bojovníkmi, ktorých mená sú na stéle. Mramorový reliéf z rokov 460-450 pred n. l.

príkladom sú náhrobné pomníky z athénskeho pohrebiska Kerameiku, napríklad stéla Hégesy, stéla Démetrie a Pamfily, stéla Polyxény.

Samozrejme, aj v Grécku vznikalo nemálo netvorivých a manieristických diel. Nemožno však prijať stanovisko niektorých historikov umenia, že všetko, čo vzniklo po vrcholnom klasickom období, predstavuje len úpadok. Noví umelci sa jednoducho nezastavili pri osvedčených výdobytkoch a pokračovali v tvorbe podľa zmenených podmienok a estetických noriem. Oslavovali vládcov a hrdinov, ale (a očividne s väčšou chuťou) aj ženskú krásu. O ich veľkosti možno diskutovať naozaj iba v gréckom kontexte. Príkladom nech sú reliéfy pergamskej školy, ktoré môžeme dnes obdivovať najmä v berlínskych a rímskych múzeách. Pergamskí králi chceli vytvoriť zo svojho maloázijského sídla "nové Athény", a dali preto vyškoliť v Athénach svojich umelcov. Ako sa im to podarilo, môžeme si overiť napríklad na vlyse Diovho oltára, ktorý je dnes v Pergamskom múzeu v Berlíne.

Akropolis bola náboženským strediskom Athén, ich politickým a občianskym strediskom bola Agora. Správy antických auto-

Zeus z Artemízia. Bronzová socha v mierne nadživotnej veľkosti z rokov 460-450 pred n. l. Vytiahli ju z mora pri myse Artemízion, a to na dvakrát: v rokoch 1926 a 1928

Erechteion, sieň karyatíd. Dnes sú všetky sochy, ktoré tu stáli, v múzeách: štyri v Athénach, jedna v Londýne. Aj v Grécku je už znečistené ovzdušie, treba ich chrániť

Zeus unáša Ganyméda. Terakotová socha z čias okolo roku 470 pred n. l. Majstrovské dielo korintského umelca i reštaurátorov, ktorí sochu zložili z množstva kúskov často nie väčších ako kocka cukru

”spoločnou pýchou všetkých, palácom demokracie”.

Po perzskom vpáde potrebovali Athénčania pol storočia, aby Agoru pretvorili zo zrúcaniska na námestie, ktoré výstavnosťou zodpovedalo významu ich mesta. Najprv obnovili Prytaneion, hlavnú vládnu budovu. Dostala kruhový pôdorys a končistú strechu podobnú pyramíde. Potom postavili radnicu a chrám Matky bohov, kam umiestnili štátny archív, ďalej Areov chrám a Apollónov chrám. Severnú stranu ohraničili dvoma kolonádami, z nich väčšia sa podľa výzdoby Polygnótovými obrazmi volala Maľovaná stoa (od nej dostala neskôr meno stoická

rov i výskumy moderných bádateľov nás ubezpečujú, že Agora nezaostávala v architektonickej výzdobe za Akropolou, bola škola, ktorú si tu koncom 4. storočia pred n. l. otvoril filozof Zénón z Kitia). Na južnej strane postavili ďalšie dve kolonády a na

východnej vybudovali až neskôr, v 1. storočí pred n. l., Prostrednú stou. Súčasne s výstavbou verejných budov a tienistých kolonád na prechádzky občanov postarali sa Athénčania o okrášlenie Agory sochami a oltármi. Úhľadne ju aj vydláždili, odvodnili kanalizáciou a na voľných miestach zasadili platany. Všetky stavby na Agore padli za obeť neskorším dobyvateľom. Sochy a pomníky takisto.

Na rozdiel od rímskeho Fora ani jeden múr tu nepresahuje výšku človeka, iba štyri podstavce a tri sochy Gigantov pred Odeiom. Z klasických čias sa na vyvýšenine západne od Agory zachoval jedine Théseion, chrám boha Héfaista. Zachránil sa akoby zázrakom. Ešte v roku 1680, keď slúžil vyše tisíc rokov ako kresťanský chrám (predtým takmer tisíc rokov ako pohanský), chcel ho athénsky paša z vojenských dôvodov zrúcať, ale sultán mu to na patriarchovu prosbu zakázal. Obklopoval ho sad, v ktorom rástli granátovníky a kry myrty, zasadené do jám vysekaných do skaly, kde rastú dodnes. Miesto pôvodnej polychrómie pokrýva pentelský mramor Théseia jemná jasnožltá patina. Pri pohľade na grécky chrám máme zvyčajne sklon považovať za jeho hlavnú súčasť stĺpy. Sú najnápadnejšie a najtypickejšie, z funkčného hľadiska mali však druhoradý význam. To hlavné, bez čoho by chrám nebol chrámom, skrývalo sa za nimi: "príbytok boha", v ktorom stála kultová socha. Pri všetkých spoločných znakoch a výzdobe neboli však grécke chrámy "typizované stavby". Poznáme ich v zachovanejších či menej zachovaných pozostatkoch niekoľko stovák, ale ani o dvoch sa nedá povedať, že by boli rovnaké.

V chrámovej architektúre sa uplatňovali v podstate dva slohy, to znamená pravidlá týkajúce sa koncepcie, formy a výzdoby chrámu: dórsky a o niečo mladší iónsky.

Rozdiely poznáme v prvom rade na stĺpoch a vonkajšej reliéfovej výzdobe. Dórsky stĺp vystupuje rovno z podlažia, po celej výške drieku má vyhĺbené žliabky spojené ostrými hranami, ukončený je hlavicou s okrúhlou podložkou a šťvorhrannou doskou. Iónsky stĺp stojí na pätke, žliabky má oddelené tupými hranami a hlavicu stvárnenú do dvojitej previsnutej špirály. V porovnaní s dórskym stĺpom je štíhlejší. Na stĺpoch spočíva horizontálne brvno s vlysom a rímsami. Pri dórskom slohu sa vo vlyse striedajú triglyfy a metopy s reliéfmi, pri iónskom je vlys ozdobený súvislým reliéfom. Iné stavebné a výzdobové prvky boli pri obidvoch slo-

hoch rovnaké. Napriek tomu ich však rozoznáme aj z diaľky a za súmraku. Dórsky chrám sa vyznačuje masívnosťou, iónsky je vznosnejší.

Tretí sloh, korintský, sa rozšíril až v neskorších časoch. Pripisuje sa už však sochárovi Kallimachovi v druhej polovici 5. storočia pred n. l. Stal sa slohom rímskej architektúry.

Ak grécke chrámy pôsobia aj ako zrúcaniny majestátne, je to predovšetkým vďaka ich vyváženým proporciám a premyslenému umiestneniu. Preto ani najväčší grécky chrám neohromuje gigantickosťou a aj najmenší vyniká monumentálnosťou. Francúzsky architekt Le Courbusier vyhlásil grécky chrám pre suverénne spojenie hmoty a formy za zázrak architektúry.

Mnohí bádatelia vidia v chrámoch hlavné (dakedy dokonca jediné) prejavy gréckej monumentálnej architektúry. Okrem chrámov stavali však Gréci divadlá, ódeiá pre hudobné predstavenia, gymnáziá, budovy mestských rád atď., ktoré nebývali o nič menej monumentálne. Neslobodno teda grécku architektúru redukovať na chrámovú. Ba dokonca ani len na architektúru budov, lebo Gréci boli aj vynikajúci urbanisti.

Chrámy však neboli "cirkevné", ale verejné stavby. Slúžili náboženským účelom, no v štátnom a politickom zmysle. Podľa chápania Grékov bol chrám budovou, ktorá mala uspokojovať ideologické a estetické potreby slobodných občanov, mala posilňovať ich sebavedomie a stmeľovať ich, manifestovať politickú silu štátu. Keďže Gréci stvorili bohov na svoj obraz, vytvorili im aj pozemské príbytky podľa svojich domov. Ústrednou miestnosťou gréckeho domu bolo obdĺžnikové megarón. To určilo aj osnovu gréckeho chrámu. V tejto miestnosti prebýval boh "vo svojom obraze", čiže v posvätnej soche. Grécky dom mal okrem obývacej miestnosti otvorenú predsieň, ktorú kryla prečnievajúca strecha podopretá stĺpmi. Rovnaký tvar dostal teda i chrám. Dôležité je, že grécky chrám nebol na rozdiel od kresťanského alebo moslimského zhromaždiskom veriacich k spoločným bohoslužbám, ale bol výhradne príbytkom boha.

Mimochodom, chrám volali Gréci naos rovnako ako príbytok alebo loď.

Ak platí, že "aká doba, taká architektúra", potom Grécko po víťazstve nad Peržanmi prežívalo naozaj veľkú epochu svojich dejín.

Len raz ešte zažilo ľudstvo podobný rozmach sochárskej a architektonickej tvorby. V renesancii, ktorá, ako hovorí sám jej názov, bola znovuzrodením toho, čo sa zrodilo v antickom Grécku.

10. Rodisko divadla a športu

Divadlá patria popri chrámoch medzi najvýznamnejšie pamiatky gréckej antiky. "Chrámy stavali Gréci tak, aby bol na ne najkrajší pohľad," povedal francúzsky prozaik Prosper Mérimé, "divadlá naopak tak, aby bol z nich najkrajší výhľad."

Navyše mali fantastickú akustiku. Kryté boli iba širym nebom, a predsa z ich najvyšších radov bolo hercov rovnako dobre počuť ako z čestných sedadiel hneď pri javisku. Platí to bez výnimky o všetkých gréckych divadlách: o skvele zachovanom divadle Eleuzíne na Peloponnéze, o divadle v maloázijskom Efeze alebo Míléte, o prastarých divadlách na Sicílii.

Divadelné predstavenia sa spočiatku konali na verejných priestranstvách, a to na udupanej kruhovej plošine pre tance. Diváci sedeli na stupňovitých laviciach podopretých dreveným lešením. Keď raz v Athénach počas hry toto lešenie spadlo, upravili pre hľadisko južný svah na Akropole. Tam teda vzniklo okolo roku 490 pred n. l. stále divadlo, do ktorého sa po neskorších úpravách podľa dnešných výpočtov zmestilo na sedemnásťtisíc divákov; antické pramene uvádzajú až tridsaťtisíc.

Divadelné predstavenie malo charakter slávnosti na počesť boha Dionýsa. Mohli sa ho zúčastňovať aj cudzinci a otroci, no museli si zaň zaplatiť. Štát totiž prenajímal priestor divadla podnikateľom, ktorí sa starali o jeho zariadenie a ktorí vyberali vstupné. Bolo síce jednotné, ale pomerne vysoké. Keď si totiž diváci zaplatili, mohli potom v divadle stráviť celý deň. Prichádzali zväčša ráno v slávnostnom rúchu, a keďže predstavenie trvalo osem-deväť hodín a bufety ešte nejestvovali, prinášali si so sebou jedlo i nápoje. Spokojnosť prejavovali tlieskaním, nespokojnosť syčaním a dupkaním, niektorí aj mľaskaním, ale to sa považovalo za neslušné. Najväčšou poctou publika bolo volanie authis – ešte raz. Divadelné predstavenia mali charakter súťaže o ceny, o udeľovaní ktorých rozhodoval zbor rozhodcov. V Athénach dostal víťazný autor a prvý herec brečtanový veniec a okrem toho zo štátnej pokladnice honorár a osobitnú peňažnú odmenu. Honorár býval vraj slušný, ale z ceny mu mnoho nezostalo, lebo sčasti padla na obetu bohom a sčasti na hostinu pre hercov a priateľov. Vystrojiť ju sa pokladalo za spoločenskú povinnosť.

Divadlo pozostávalo z orchéstry – otvoreného okrúhleho javiska – a z podkovovitého stupňovitého hľadiska zvaného theátrón. Uprostred orchestry stál Dionýsov oltár, sedadlá v hľadisku boli kamenné, prvý rad tvorili zvyčajne mramorové kreslá pre čestných hosťov. Mimo dohľadu divákov bola skéné, búda, kde sa herci preobliekali, ktorú neskôr premiestnili za javisko a ktorá sa stala dekoratívnym pozadím pre hru. Herec (hypokrítés) bol pôvodne len jeden, neskôr pribudli k nemu ďalší. Herci používali masky, ktoré predstavovali určité ľudské typy. Meravý výraz masky sa vo veľkom divadle nepociťoval

Athénska Agora. Na východ ju ohraničuje obnovená Attalova stoa, na západe vyvýšenina, na ktorej stojí Théseion, najzachovanejší grécky chrám

rušivo. Pre ústa bol v maske široký otvor, takže zosilňovala hlas ako hlásna trúba, a takto umožňovala uplatniť deklamačné umenie herca, ktoré sa hodnotilo najväčšmi Aby herci vyzerali vyšší, nosili obuv s hrubými podošvami. V komédii mali masky s karikatúrnym vzhľadom. Prednes hercov sprevádzal zbor mimickým tancom. Do hry priamo nezasahoval, hovoril za neho náčelník (koryfaios). Herečky v gréckom divadle neexistovali, úlohy žien hrali preoblečení muži. Ináč herci sa dosť zavčasu profesionalizovali a utvorili tzv. Dionýsovo bratstvo. Ako osoby zúčastnené na kulte dostávali od štátu plat a nemuseli platiť dane. Ich množstvo vzrástlo najmä v 4. storočí pred n. l., keď si takmer každé mesto postavilo vlastné divadlo, a to také veľké, že počtom sedadiel prevyšovalo aj najväčšie divadlá dnešných svetových metropolí.

Grécka dráma bola vždy básnickým dielom v prísne záväznej forme. Tragédia bola kompletná len vtedy, ak ju tvorili tri hry s vážnym obsahom, zaoberajúcim sa základnými problémami človeka, a jedna ľahká, ktorá u diváka vzbudzovala dobrú náladu. Obsah hier býval vopred známy: pri tragédiách z mýtov alebo z histórie, pri komédiách prinajmenšom z prológu. Autori i herci mali teda čo robiť, aby upútali záujem divákov.

Poznáme asi tucet autorov z najstarších čias. Ich diela však zmizli ako ranné hviezdy v žiari takých sĺnk, ako bol Aischylos, Sofoklés, Eurípidés.

Aischylos sa narodil roku 525 pred n. l. v Eleuzíne, ako jednoduchý vojak bojoval pri Marathóne, potom pri Salamíne a možno aj pri Platajách, a všade splnil, čo mu kázal zákon. Napísal nie menej ako deväťdesiat hier. Úplných sa zachovalo sedem tragédií,

z toho iba jedna kompletná trilógia. Osemdesiatdva ich poznáme podľa titulov a jednotlivých zlomkov. Najznámejšie jeho hry sú: Peržania, Siedmi proti Thébam, Oresteia. Posledné jeho známe dielo je Spútaný Prométheus. Svoje diela nazýval "omrvinkami z veľkej hostiny Homérovej". Presvedčením bol demokrat konzervatívneho zamerania; napriek tomu sú jeho hry naplnené vierou v pokrok ľudskej spoločnosti.

Sofoklés, druhý z najväčších antických dramatikov, bol o voľačo mladší. Pochádzal zo zámožnej rodiny a zastával rad verejných funkcií. Bol napríklad kňazom boha lekárstva Amyna (Asklépiovho predchodcu) a Periklovým spoluveliteľom vo vojne proti Samu. Vedel dať deju strhujúci spád, majstrovsky charakterizoval zložité postavy. Napísal dovedna stodvadsaťtri (!) hier a tešil sa nesmiernej obľube v celom gréckom svete. Z jeho obrovského diela sa zachovalo takisto len sedem tragédií. V najznámejšej z jeho hier – v Antigone – rieši konflikt medzi vyššími a nemennými zákonmi morálky a náboženstva a premenlivými zákonmi vládcov. V tragédii Élektra spracoval staré mykénske mýty, v tragédii o Oidipovi thébske. K trójskej vojne sa vrátil v tragédiách Filoktétés a Aiás.

Eurípidés bol z trojhvezdia antických dramatikov najmladší. Za mlada bol atlétom a zvíťazil na athénskych hrách v boxe. Ako

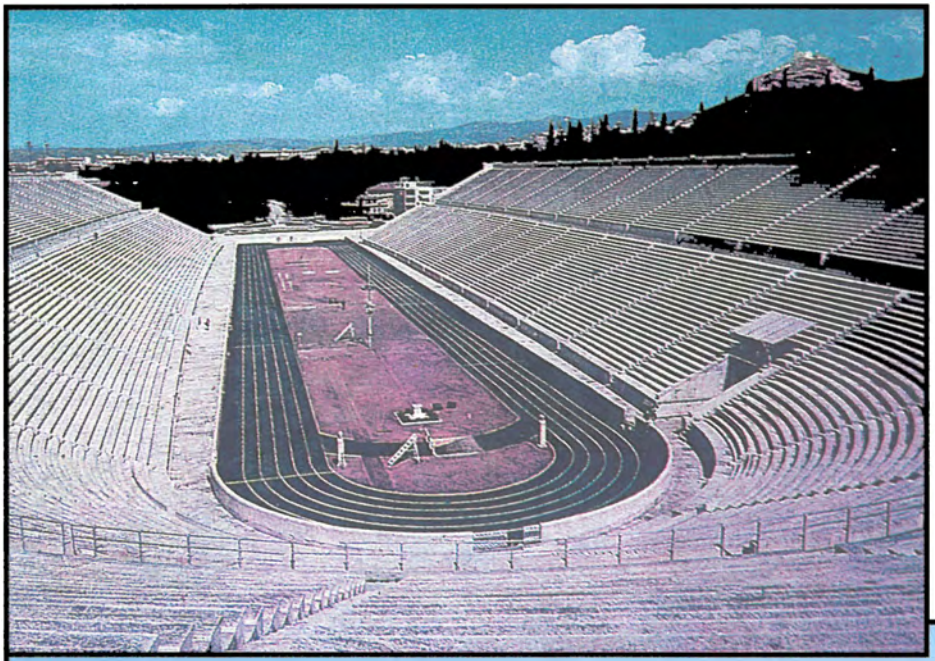

Athénsky štadión z prvých novodobých olympijských hier. Je vernou napodobeninou antického štadióna, ktorý stál na tom istom mieste

Obnovený olympijský štadión v Olympii. Okrem tribúny pre rozhodcov bol (a je) bez sedadiel

dospelý muž sa stránil politickej činnosti, čo bolo v demokracii nezvyčajné, a žil ako samotársky mysliteľ uprostred kníh. Pritom však pohotovo reagoval na aktuálne otázky. Antika ho nazývala "filozofom na scéne", hoci nebol prívržencom nijakej filozofickej školy. Pevné bolo však jeho athénske vlastenectvo a demokratické presvedčenie. Videl v demokracii "zriadenie slobody", ale neprehliadal ani jej vnútorné rozpory.

Zložil deväťdesiatdva tragédií, z ktorých sa zachovalo sedemnásť. Sofoklés sa vyjadril, že kým on sám zobrazuje "ľudí, akí majú byť", Eurípidés ich zobrazuje "akí v skutočnosti sú".

Jestvovali, samozrejme, aj iní autori tragédií ako Aischylos, Sofoklés, Eurípidés. Koncom 3. storočia pred n. l. vystriedala tragédiu druhá vetva gréckej drámy - komédia. Na rozdiel od tragédie sa od nej žiadalo, aby jej námet bol novinkou a dej bol čo najfantastickejší. Navyše mala diváka rozosmiať.

Klasikom komédie sa stal Aristofanés, rodák z Athén (445 pred n. l.). Literárni historici ho tak nazvali jednak pre básnickú úroveň jeho diel, no hlavne pre výstižný, hoci z krivého zrkadla snímaný obraz athénskeho života. Zložil štyridsaťštyri hier, z ktorých sa zachovalo jedenásť. Spočiatku sa venoval politickej komédii, v ktorej útočil z pozície demokrata na athénskych vodcov či skôr zvodcov ľudu. Vtedajší mocipán Kleón sa v jednej jeho hre spoznal a zažaloval ho pre urážku na cti. Súd ho však oslobodil, čo nie je zlé vysvedčenie pre demokraciu ani pre básnika.

Najznámejšia Aristofanova hra, ktorá sa dodnes s úspechom hrá, je Lýsistrata. Spája sa tu erotika s politikou, základnou zápletkou je úspešný sexuálny štrajk žien, ktorý prinútil mužov skončiť nekonečnú vojnu. V Ženskom sneme skarikoval Aritofanés Platónov projekt ideálneho štátu so spoločenstvom majetku aj mužov i žien. V komédii Plútós zobrazil prevrátený svet, v ktorom na rozdiel od skutočného sa čestným ľuďom vodí dobre a nečestným zle, lebo slepý boh bohatstva Plútós rozdáva svoje dary slepo.

Vplyv vtedajšej dramatickej tvorby zasiahol všetky kultúrne národy. Azda nijaký iný odbor gréckeho umenia nemal taký historický a naozaj celosvetový význam ako dramatická tvorba. Pritom sama nepatrí iba do histórie: jej klasické diela sú súčasťou súčasného repertoáru svetových divadiel. Dodnes sa smejeme Aristofanovmu vtipu, dodnes považujeme Aischyla popri Shakespearovi za najväčšieho dramatika ľudských vášní, Sofoklés a Eurípidés spĺňajú všetky kritériá dobrých televíznych autorov.

Pre Grékov malo divadlo a verejné uvádzanie hier ešte ďalší význam. Zaujímalo ich, tešilo ich, bolo pre nich odpočinkom a zábavou, spoluvytváralo kultúrnu atmosféru ich miest. Bolo navyše školou všeobecného vzdelania ľudových más. Učilo ich mýtom i dejinám, vychovávalo ich ideologicky. Preto demokratické štáty sprístupňovali ľudu účasť na divadelných predstaveniach. Od Periklových čias dostávali chudobní athénski občania náhradu vstupného a ujdeného zárobku zo štátnej pokladnice.

Tento prístup athénskej demokracie k divadlu a vôbec ku kultúre je vskutku pozoruhodný. Ukázal, že demokracia neznamená len vládu ľudu, ale aj kultúru ľudu. Že demokratickosť kultúry sa nemeria len podmienkami pre jej tvorcov, ale i spôsobom sprostredkovania kultúrnych diel ľudu.

Takmer sa nám nechce veriť, že k tomuto chápaniu kultúrnej politiky dospeli Gréci už pred 2400 rokmi. A nielen k chápaniu. Aj k jeho premene na skutočnosť.

Štadiónov sa zachovalo z gréckej antiky veľmi málo. Pritom pod slovom štadión dnes

rozumieme niečo iné ako Gréci. U nás sú to predovšetkým sedadlá a tribúny pre divákov. V starom Grécku štadión bola bežecká pretekárska trať, a to krátka a bez obrátky. Štadión bol zároveň aj základnou dĺžkovou mierou; najrozšírenejší bol olympijský štadión – táto miera sa rovná 192,5 m.

Najstarší známy štadión bol a je v Olympii. Je však bez tribúny a bez sedadiel. Diváci sedeli na okolitých svahoch, iba pre rozhodcov tam boli sedadlá. Azda najkrajší štadión je dnes v Delfách, obnovený v helénistických časoch; skvie sa na úbočí Parnasu. Vošlo sa doň asi päťtisíc až šesťtisíc divákov, čiže podstatne menej než na štadión v Olympii. Zaujímavé je, že už v antike bolo treba zakazovať, aby sa diváci priveľmi nepovzbudzovali alkoholom; pri rekonštrukcii delfského štadióna v minulom storočí sa tu totiž našiel kameň s nápisom zakazujúcim donášať na štadión víno. Dnes je v podpornom múre na južnej strane štadióna.

Skvele zachovaný je aj štadión v maloázijskej Afrodíziade asi z 2. storočia n. l. Z pergamského zastrešeného štadióna ostali len zvyšky pod divadlom.

Ako vyzeral antický štadión v klasickej podobe, môžeme vidieť v Athénach. Tamojší štadión postavený pre prvé novodobé olympijské hry má pôdorys podkovy, tak ako ho mal pôvodný v antike, a stojí na tom istom mieste.

Z čoho vyrástol grécky šport? Azda najlepšie sa to odráža v oficiálnom všeobecne uznávanom svetonázore. Ak život Egypťana spočíval v putovaní k smrti a do večnej Usirovej ríše, ako učili egyptskí kňazi, šport nebol dôležitý a starostlivosť o telo sa scvrkla na zabezpečenie riadneho mumifikovania. Ak všetko, čo sa stane, bolo napísané vo hviezdach, ako učili babylonskí a asýrski kňazi, tak nijaké preteky, vrátane športových, nemali zmysel. Ak bol celý národ zbedačený povinnosťou robotovať, ak sa smel schádzať iba na bohoslužby a vzdávanie holdu vládcom, ak zmysel života nemali ľudia vidieť v živote, ale v príprave na smrť či v službe bohom, tak v tom národe nebolo miesto pre šport, alebo ho bolo len celkom málo.

Lenže to nebol prípad Grékov, práve naopak. Preto už na začiatku ich vstupu na scénu dejín, dávno pred klasickou dobou, vzniká u nich veľa športových odvetví a súťaží a napokon i celogréckych hier.

Pravda, aj národy, ktoré vstúpili na javisko dejín pred Grékmi, pestovali niektoré druhy činností, ktoré dnes voláme športom, ba usporadúvali v nich aj súťaže. Prvý šport, o ktorom sa dozvedáme z predgréckych prameňov, je zápasenie. Najstarší doklad o ňom pochádza z 26. storočia pred n. l. z Mezopotámie, o niečo mladší je z Egypta. Box máme v Egypte doložený na vápencovom reliéfe z konca 14. storočia pred n. l. Poznáme stadiaľ aj šermovanie palicami a nástennú maľbu, na ktorej je zobrazená hra s loptou. Z mladších čias sú známe maľby, na ktorých sú ženy pri akrobatických cvičeniach a muži pri dvíhaní bremien; nevieme však, či tu išlo o športové súťaženie, alebo o dačo na spôsob jarmočnej atrakcie.

Grécky šport sa kvalitatívne odlišoval od športu ostatných národov. Spájala sa v ňom túžba po manifestovaní telesnej zdatnosti a obratnosti s prirodzenou súťaživosťou. Kým u ostatných starovekých národov existovali iba ojedinelé športové disciplíny, Gréci z nich vytvorili bohato rozvetvený a navzájom skĺbený systém. Kým východné národy pestovali šport vo veľmi malom rozsahu a Rimania v neveľkom, u Grékov dosiahol masové rozšírenie. Stal sa podstatnou a neoddeliteľnou súčasťou života.

A azda najväčší rozdiel: Gréci ako jediný staroveký národ formulovali úlohu športu

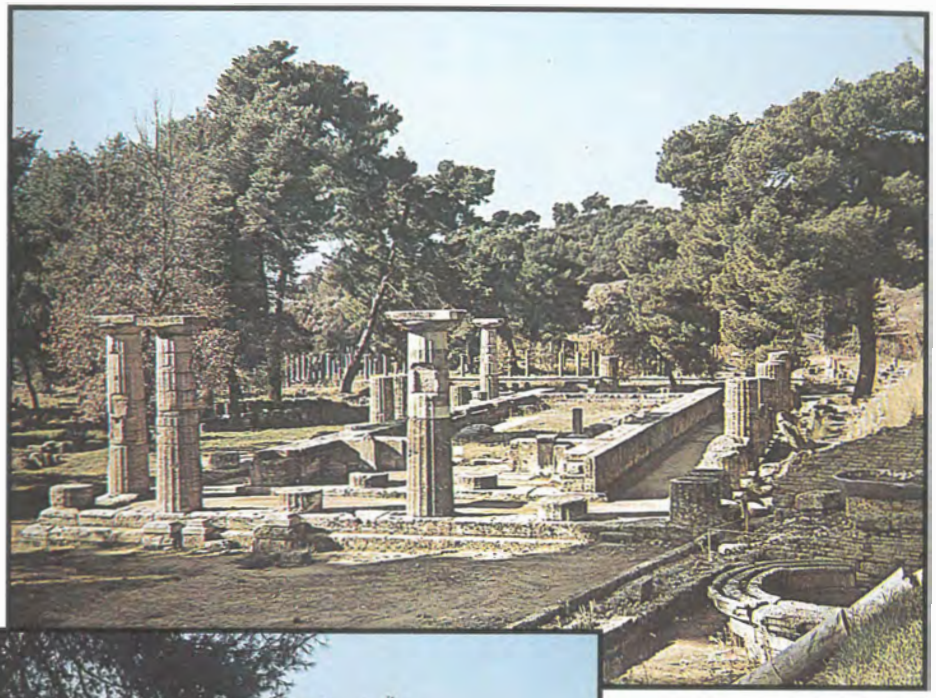

Hérin chrám v Olympii, najstarší na gréckej pôde

Pozostatky kolonády Ozveny (stoy Echa) z 3. storočia pred n. l.

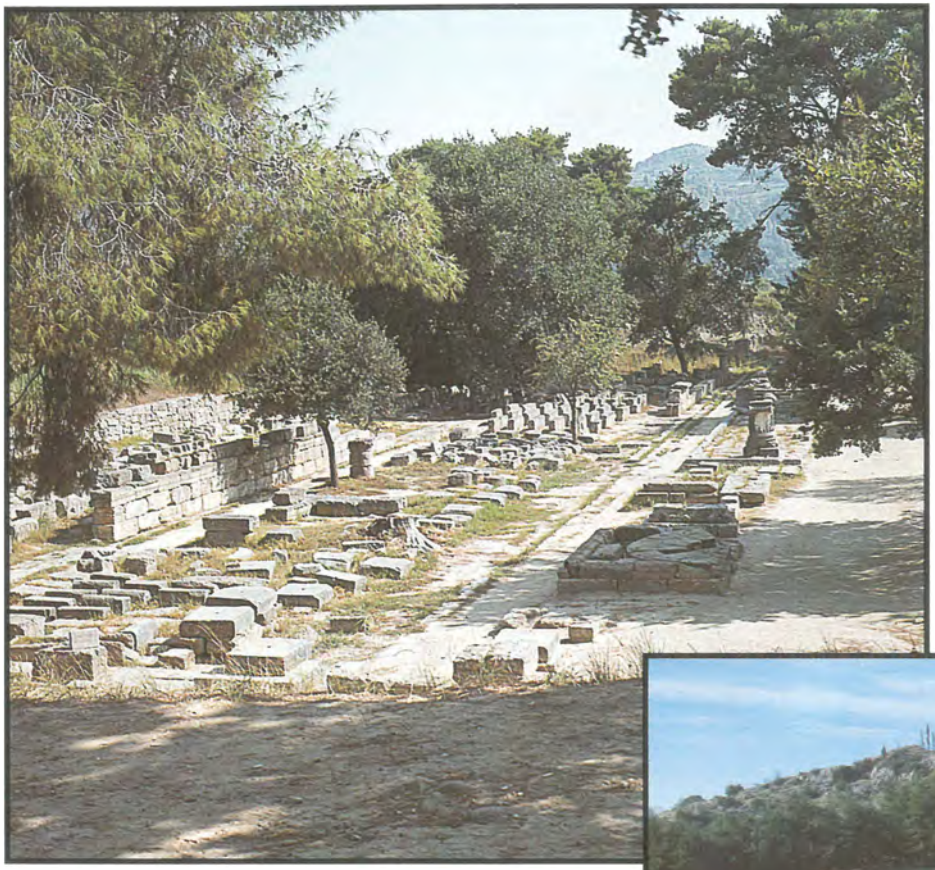

Trosky Diovho chrámu v Olympii, kde stála Feidiova socha, ktorá bola divom sveta

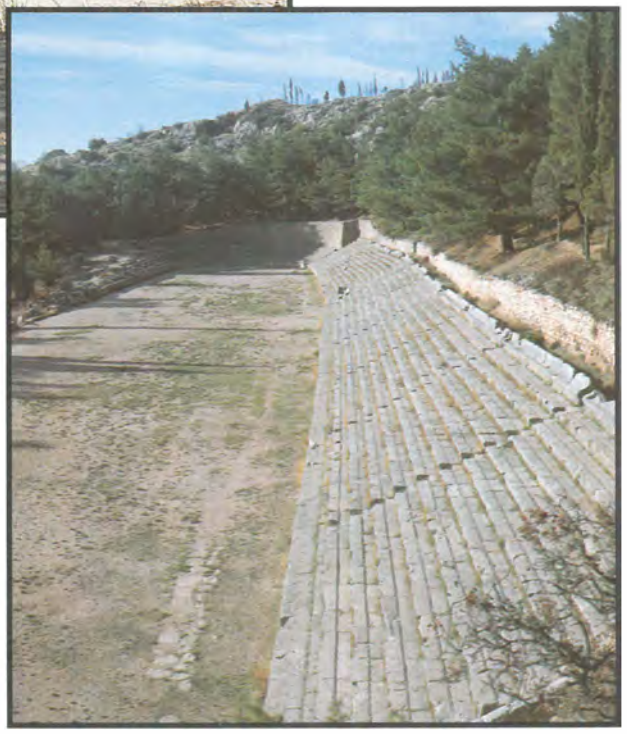

Delfy. Pohľad z divadla na Apollónov chrám. V pozadí mramorová terasa s Tholom

v živote jednotlivca i spoločnosti a vytýčili si ideál kalolagathie, t. j. harmonického rozvoja tela a ducha. Ideál, ktorému podriadili športové preteky a súťaže.

Verejný charakter výchovy v starom Grécku zabezpečoval, aby slúžila telesnému a duševnému rozvoju mladých mužov, ktorí sa mali stať oddanými občanmi štátu, ochotnými obetovať zaň aj život. Mladých mužov spočiatku vychovávali v dvoch odboroch: gymnastike a muzike. Gymnastike patrilo prvenstvo a rozumeli sa pod ňou telesné cvičenia, atletické disciplíny a základy brannej výchovy. Pod muzikou rozumeli Gréci všetky druhy umenia, ktoré stáli pod ochranou Múz. Keď sa po 9. – 8. storočí pred n. l. rozšírila v Grécku znalosť písma, výchovný

Štadión v Delfách Najlepšie zachovaný grécky štadión na európskej pevnine. Pochádza z archaických dôb, obnovený bol v grécko-rímskych časoch

program sa ďalej obohatil o gramatiku, čiže vyučovanie písania a čítania. To napokon vyústilo do vzdelávania vo všetkých oblastiach poznania, ktorých syntézou sa stala filozofia.

Súťaže v jednotlivých gymnáziách vyústili do súťaží na významných štadiónoch a napokon do celogréckych hier, z ktorých najvýznamnejšie boli olympijské. Ďalšie sa konali v Delfách, kde sa súťažilo hlavne v umeleckých disciplínach, a to v hre na píšťale a lýre, v speve jednotlivcov a zborov, v prednese básní a dramatických predstavení. Odmenou pre víťaza bol vavrínový veniec z posvät-

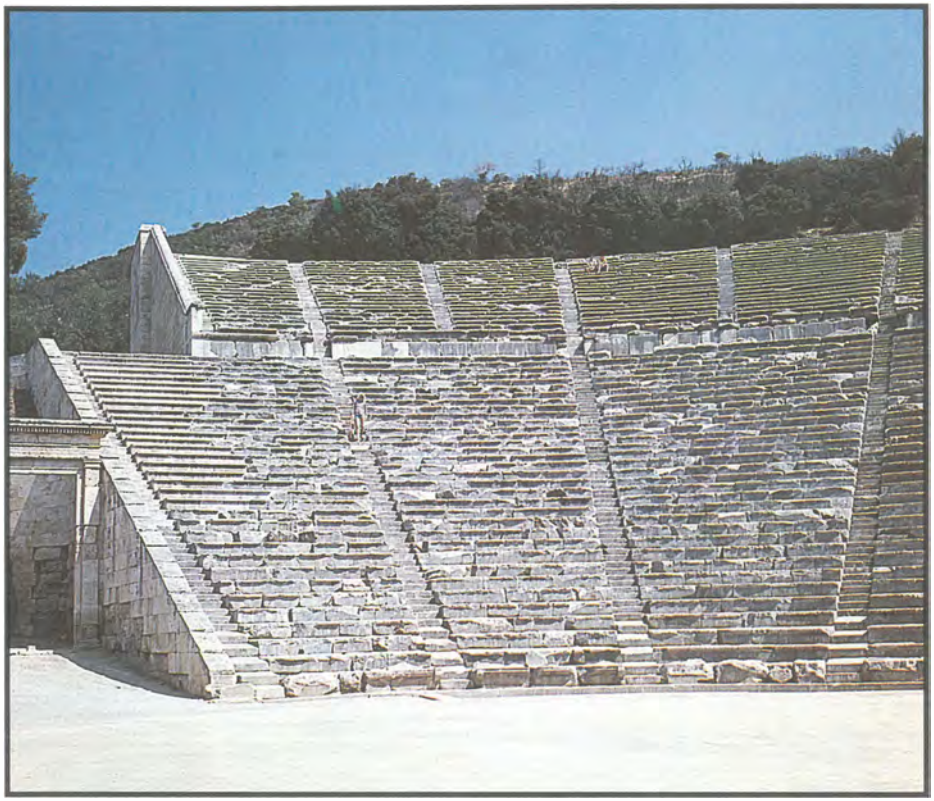

Divadlo v Eleuzíne na Peloponnéze. Pochádza zo 4. storočia pred n. l. a po malej rekonštrukcii východného schodiska slúži dodnes svojmu účelu

Divadlo v maloázijskej Afrodíziáde, vpravo zvyšky športových zariadení z počiatku n. l.

ného Apollónovho stromu. Pre umelca predstavoval najvyššiu poctu, akú mohol na celogréckom kolbišti dosiahnuť.

Po pýthijských hrách, ako sa delfské súťaže volali, vznikli na začiatku 6. storočia pred n. l. celogrécke hry v Isthmii pri Korinthe. Ich program bol zameraný väčšmi na šport, podobne ako aj program ďalších, štvrtých celogréckych hier v Nemei.

Najvýznamnejšie celogrécke športové hry boli, pravda, v Olympii, v Élide na Peloponnéze v tichom údolí medzi riekami Alfeiom a Péneiom. Podľa tradície prvé olympijské hry sa konali roku 776 pred n. l., a odvtedy každé štyri roky až do roku 393 n. l., teda vyše jedenásť storočí.

Olympijské hry roku 776 pred n. l. (tento dátum sa považuje za začiatok gréckeho kalendára) boli však v skutočnosti iba prvé oficiálne hry. Nimi sa začína zoznam olympionikov, v gréckom zmysle olympijských víťazov (nie iba účastníkov hier) a zároveň prvá olympiáda, to znamená štvorročné obdobie medzi jednotlivými hrami, ktoré bolo jednotkou datovania. Zdá sa, že v Olympii bolo kultové stredisko už v mykénskych časoch, čo je najmenej pol tisícročia pred prvými historicky uznávanými olympijskými hrami.

Podľa najznámejších a najrozšírenejších mýtov mali olympijské hry vyše pol tucta zakladateľov, pri dobrej vôli by sa ich našiel aj tucet. V ich zozname vedie Pelops, syn kráľa Tantala a víťaz nad kráľom Oinoamom, dobyvateľ a vládca Peloponnézu. Jeho manželka Hippodameia, Oinoamova dcéra, založila podľa elidských povestí iné olympijské preteky, a to pre dievčatá a pre ženy. Vo-

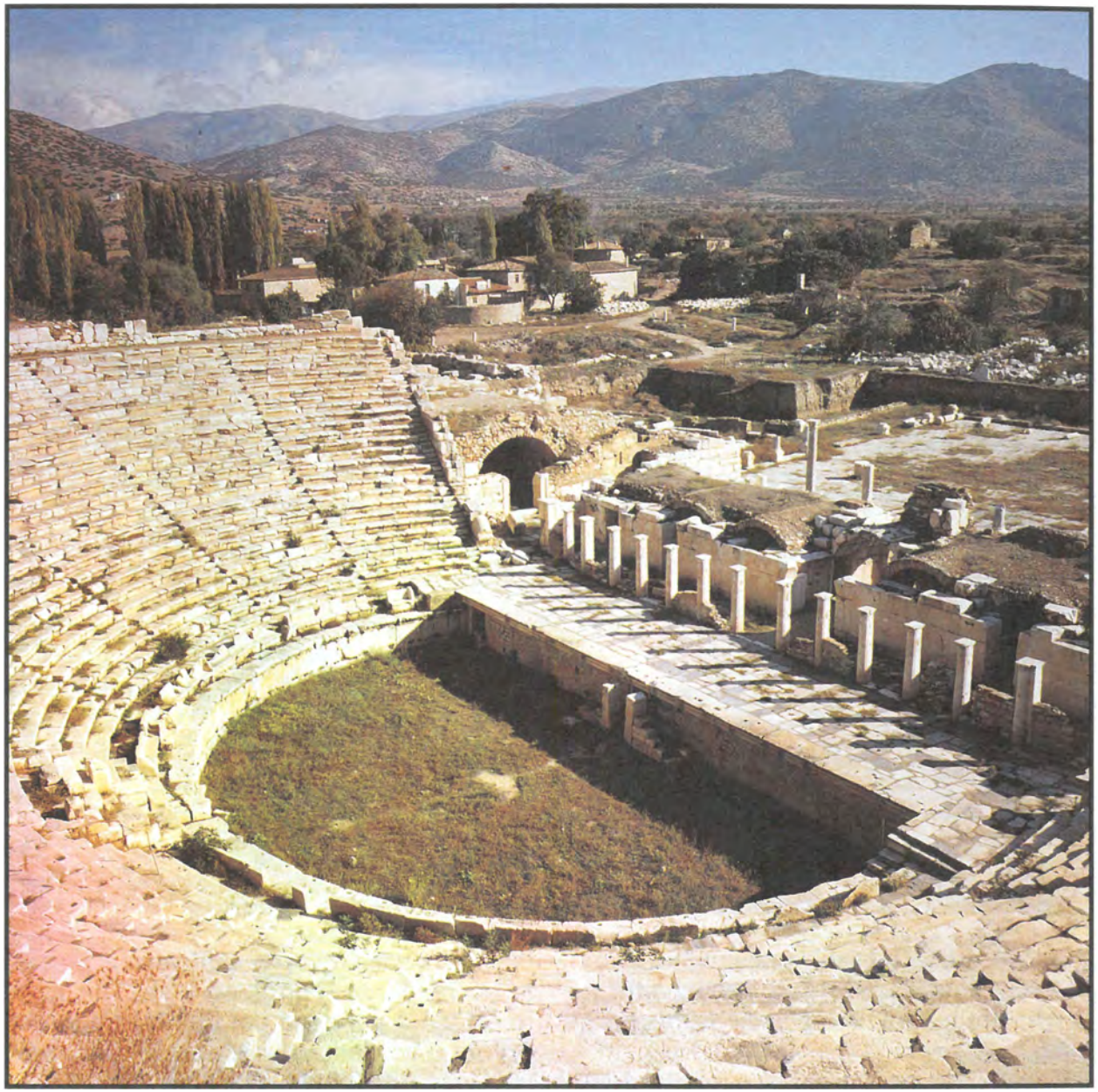

lali sa Héraie, na počesť Diovej manželky Héry.

Za zakladateľa olympijských hier sa povedľa Pelopa najčastejšie považoval Hérakles, syn najvyššieho boha Dia a kráľovny Alkmény. On určil aj ceny víťazom: veniec z vetvičiek olivy, ktorú priniesol osobne do Olympie.

Podľa Strabóna založil olympijské hry Héraklov potomok Oxylos, ktorý priviedol do Élidy Dórov a stal sa tam z ich vôle kráľom. O Oxylovi niet pochýb, že je osobnosťou

z mýtov a bájí. O jeho pravnukovi Ífitovi, kráľovi v Élide, sa už takéto pochybnosti vyskytli, a tu je krok, ktorý vedie na historickú pôdu.

Založiť hry nariadila Ífitovi delfská veštiareň, aby v gréckom svete konečne zavládol mier. Už niekoľko storočí bojovali totiž Gréci proti Grékom, takže hrozilo nebezpečenstvo, že sa celkom vyhubia. Športové preteky v Olympii mali byť prostriedkom, ako mier dosiahnuť. Šlo o to, aby sa využilo všeobecné nadšenie Grékov pre šport, ako aj dávne tradície Olympie. Delfskí kňazi správne pochopili, že šport je obrovská sila, ktorú je možné a potrebné dať do služieb mieru. Pritom si uvedomovali, že táto sila nezabráni vojnám navždy. No keďže každý deň, čo vytrhol mier z rúk vojne, zachránil mnoho životov, uložili kňazi Ífitovi, aby dosiahol zastavenie bojov aspoň počas hier.

Ekecheiria – ruky preč (od zbraní) – tak sa volal po grécky všeobecný posvätný mier počas olympijských hier. Ekecheiria predovšetkým zabezpečovala neutralitu a nedot-

Divadlo v Míléte, jedno z najväčších v Malej Ázii. Dnes sa v ňom konajú folklórne festivaly

Divadlo v Xanthe, hlavnom meste lýckej provincie

knuteľnosť Olympie. Ďalej dovoľovala účastníkom hier (vrátane divákov) slobodnú cestu do Olympie a späť, a to aj cez územie znepriatelených štátov. A po tretie, čo bolo z jej ustanovení najdôležitejšie, zakazovala počas olympijských hier všetky vojny a násilné činy, vrátane popráv zločincov. Historické pramene zhodne konštatujú,že ekecheiriu uznávali a rešpektovali všetky grécke štáty.

Škoda, že pri obnovení olympijských hier roku 1896 sa mohlo na ekecheiriu iba spomínať. Tak ako antickí Gréci kvôli olympijským hrám odkladali vojny, my naproti tomu kvôli vojnám odkladáme olympiády. Ba v poslednom čase už ani to nie.

Prvé olympijské hry v roku 776 pred n. l. trvali iba jeden deň a súťažilo sa na nich iba v jednej disciplíne – v behu na vzdialenosť

jedného štadióna. Neskôr k tomuto jednoduchému behu pribudol dvojitý beh-pretekalo sa na dĺžku dvoch štadiónov. Potom tieto disciplíny doplnili o dlhý beh, beh ozbrojencov, ďalej o zápasenie, po grécky palé, a o päťboj čiže pentathlón. Napokon do hier zaradili box i jeho kombináciu so zápasením (všeboj). Vedľa týchto disciplín existovali aj hippické čiže jazdecké alebo vozatajské súťaže. Pri nich sa však za pretekára nepovažoval jazdec alebo vozataj, ale majiteľ koňa, resp. záprahu.

Zaraďovanie nových disciplín malo za následok predlžovanie olympijských hier. Ich trvanie sa napokon ustálilo na päť dní.

Účastník hier musel splniť tri základné podmienky: Po prvé, mohol to byť iba Grék a slobodný človek; cudzinci a otroci sa na hrách nemohli zúčastniť. Po druhé, nesmel sa previniť ťažkým zločinom, a po tretie, musel sa desať mesiacov na hry pripravovať a úspešne absolvovať mesačný tréning v Élide.

Podmienka, že pretekár musel byť Grék, je pochopiteľná: olympijské hry boli gréckym sviatkom a konali sa na počesť gréckeho boha. Negrékom boli oslavy gréckych sviatkov cudzie, o to väčšmi vo forme športových súťaží, ktoré väčšinou ani nepoznali. Keď však o ne prejavili záujem, ako sa stávalo v neskorších časoch, Gréci im účasť na nich umožnili. Formálne zotrvali na pôvodnej podmienke, ale jej obsah interpretovali voľnejšie. Hovoriac slovami Isokrata, na celogréckom zhromaždení v Olympii: "Meno Helléni patrí skôr tým, ktorí sa s nami delia o našu kultúru, než tým, s ktorými sa delíme o spoločnú krv."

Pred hrami museli účastníci zložiť prísahu, že spĺňajú požadované podmienky a že budú čestne bojovať. Ak túto prísahu niekto porušil, musel štát, za ktorý pretekár štartoval, postaviť pred vchodom do štadióna tzv. pokutovú sochu. Sochy už zmizli, ostali po nich len podstavce. Zistilo sa však, že za viac ako tisíc rokov existencie hier takýchto porušení bolo dovedna šesť(!).

"Kto má rýchle či vytrvalé nohy, je bežec. Kto má silu, čo zovrie súpera, je zápasník, a kto vie zasiahnuť súpera mocným úderom, je boxer; kto dokáže to i to, je pankratista. Kto je však vo všetkom majster, súťaží v päťboji." Ťažko to povedať výstižnejšie, veď autorom týchto slov je Aristotelés.

Päťboj, po grécky pentathlón, bol na olympijských i iných hrách najväčšmi cenenou disciplínou. Právom: kládol najvyššie nároky na všestrannosť pretekára a najväčšmi prispieval k harmonickému rozvoju tela podľa požiadaviek kalokagathie. Navyše bol pre divákov mimoriadne príťažlivý. Pozostával z troch "ľahkých disciplín", t. j. behu, skoku do diaľky a hodu oštepom, a z dvoch "ťažkých" či "silových", za ktoré sa považovali hod diskom a zápasenie.

Päťbojár musel stelesňovať kompromis medzi požiadavkami kladenými na šprintérov i zápasníkov, predstavoval vyváženosť a všestrannosť, ktorých spojenie sa volalo harmónia. A takýchto atlétov grécky pentathlón tiež vypestoval. Dosvedčuje to množstvo ich sôch a malieb s priam ideálnymi postavami a potvrdzuje to i výrok takého kritického muža, akým bol Aristotelés: "Päťbojári sú najkrajší muži v Hellade."

Povedali sme si, že veniec z Héraklovej olivy bol jedinou odmenou víťazného olympionika. Treba však dodať, že to bolo jediné, čo dostal v Olympii. Ináč je známe, že víťazstvo v Olympii bolo takou prestížnou záležitosťou, o akej sa nám ani nesníva. Už návrat olympionika do rodného mesta sa podobal tomu, čo čakalo víťaza vo významnej vojne v Ríme – triumfu. Víťaz mal

Divadlo v Efeze. V pozadí Arkádiova cesta a pahorok s pevnosťou, kde bol väznený sv. Pavol

spravidla právo nadosmrti sa vo vládnej budove svojho mesta stravovať, bol oslobodený od daní a dostával navyše veľké peňažné sumy. Môžeme odhadovať, že v mnohých prípadoch mu toto víťazstvo vynieslo okrem onoho skromného venca prinajmenšom milión našich korún.

Vyše tisíc rokov sa konali antické hry s pravidelnosťou, ktorá si zasluhuje obdiv. Po celý ten čas si udržiavali postavenie najvýznamnejších gréckych hier. Pravda, to neznamená, že sa vždy skveli rovnakým leskom. Sledovali vzostupný a zostupný pohyb gréckej spoločnosti, zachycovali jej prosperitu a nevyhli sa jej krízam. Vždy však Olympia ostávala bokom od vnútrogréckych rozporov, nikdy tu Grék na Gréka nevytiahol meč; meče nemali ani príslušníci olympijskej polície – rabdúchovia; nosili iba palice.

Olympia začala upadať až po podmanení Grécka a úpadok dovŕšilo víťazstvo kresťanstva. Dnes sa nám to zdá už ťažko uveriteľné, no skutočnosťou je, že kresťanstvo malo spočiatku záporný pomer k športu. Vyrástlo na pôde, na ktorej sa šport nikdy nepestoval, a prví kresťanskí spisovatelia neodlišovali rímsky cirkus s krvavými bojmi gladiátorov od gréckeho štadióna s jeho bežcami, skokanmi, oštepármi...

Olympijské hry nemohli byť pre kresťanov prijateľné ešte z jedného dôvodu. Rovnako ako ostatné hry z dávnych čias a verejné podujatia starých Grékov boli to po formálnej stránke náboženské slávnosti. Konali sa na počesť najvyššieho boha Dia, pred Diovou sochou skladali pretekári olympijskú prísahu, v Diovom chráme dostávali olympijský veniec. To všetko boli pohanské neprístojnosti, ktoré nemohol kresťanský štát trpieť. V roku 391 n. l. vydal Teodózius I. edikt, ktorým zakázal návštevu pohanských chrámov i modloslužbu. Tým zakázal aj prístup do Olympie, lebo bola pohanskou svätyňou, i účasť na hrách, lebo boli prejavom modloslužobníctva. Napriek tomuto ediktu sa odvážili Éliďania usporiadať roku 393 n. l. v Olympii hry. Teodózius I. doplnil teda všeobecný zákaz špeciálnym, ktorým ich výslovne zrušil. Cisársky úradník pravdepodobne zhromaždeným pretekárom rozkázal, aby odišli domov, a mnísi, čo podľa príkladu svätého Pachómia brojili proti starostlivosti o hriešne telo, roztĺkli sochy pohanských bohov a zapálili tamojšie chrámy.

Olympia však mala tuhý život: jej tisícročná tradícia sa nedala len tak zlikvidovať a bol potrebný opätovný príkaz nového cisára. Teodózius II., ktorého životným cieľom bolo vyhlásiť pohanstvo v ríši za mŕtve, vydal roku 426 n. l. nový edikt. Tentoraz celkom nekompromisný. Znovu v ňom zakázal a zrušil olympijské hry a výslovne rozkázal rozbiť všetky modly. Navyše všetky olympijské chrámy a bezbožné stavby nariadil zrovnať so zemou. Zo sôch dostala výnimku len Feidiova socha z hlavného chrámu, z ktorej zlato a slonovina sa mohli cisárovi zísť.

V Olympii sa potom rozhostilo hrobové ticho, rušené paberkovačmi v tamojších rozvalinách, s občasným hurhajom barbarov i hrmotom zemetrasení. Na tisícpäťsto rokov...

Takisto ako štadióny osireli na dlhé stáročia aj grécke divadlá. Hry Aischylove, Sofoklove, Eurípidove sa vrátili na javiská až po dobe, ktorá sa nazýva renesancia. Dá sa skoro povedať, že dovŕšenie renesancie, to znamená znovuzrodenie antických ideálov, sa ukončilo až obnovením olympijských hier.

NA ZÁVER

Z cesty za veľkými civilizáciami staroveku sme si priniesli vyše tisícky snímok, z ktorých asi desatina je v tejto knihe. Prešli sme trinásť krajín a zostúpili sme do hĺbky piatich tisícročí. Tam sme sa zastavili: na hranici, kde vznik písma premieňa dobu predhistorickú na historickú.

Niekoho azda prekvapí, že dejiny sa teda nezačali písať v Európe, ale na Blízkom východe, v Mezopotámii a v Egypte. No je to tak. Tieto krajiny boli po dlhé stáročia najvyspelejšie krajiny pod slnkom. Existovali v nich štáty a zákony, súdy a daňové úrady, stáli tam chrámy a paláce, do neba sa týčili zikkuraty a pyramídy – Európa v tých časoch nebola ani len "rozvojovou krajinou" a ľudia tu bývali v jaskyniach.

Časom sa všeličo z Blízkeho východu dostalo aj do Európy a padlo tam na úrodnú pôdu. Európa sa vzápätí východným krajinám pomerne rýchlo vyrovnala, prinajmenšom jej južná časť obývaná Grékmi a Rimanmi, až ich napokon predbehla. V tisícoch kníh hľadajú autori odpoveď na otázku, ako to bolo možné, čo bolo príčinou. Zhodujú sa v podstate len na jednom: že napriek vplyvom zvonka sa tak stalo vlastnými vnútornými silami európskych národov. Skutočnosť, že Európa je dnes (a vlastne už dávno) na kultúrne i civilizačne vyššej úrovni ako krajiny, odkiaľ pochádzajú prvé tehly na jej základy, je nepopierateľná. A to nie sme nijakí "Eurocentristi".

Cieľom našej cesty však nebolo riešiť "veľké otázky" historickej vedy. Chceli sme obrazom zachytiť miesta starovekej slávy a pamiatky, čo ju dodnes pripomínajú, a trochu sa nad nimi zamyslieť. Obmedzili sme sa na to, čo má vzťah k staroveku našej kultúrnej sféry. Nechali sme teda bokom Čínu a Ďaleký východ, predkolumbovskú Ameriku, čiernu Afriku aj Indiu, s ktorou až do Alexandrových čias nemala Európa takmer nijaké styky a potom len veľmi malé. Navyše sme sa museli obmedziť na to, čo bolo (a je) vidieť. To znamená na krajinu s prírodou, na stavebné pamiatky, sochy, reliéfy, maľby. Máme napríklad viacero snímok gréckych divadiel. Čo všetko nám však nepovedia bez veršov antických tragédií či bez vtipu vtedajších komédií!? Máme portréty básnikov a filozofov, ako však bez čítania môžeme vychutnať pôvab ich diela? A čo povedať o hudbe? Čo všetko nevieme o národe, keď nepoznáme jeho hudbu!

Na našej ceste sme obdivovali veľkosť a veľkoleposť stavebných pamiatok a usilovali sme sa za nimi vidieť ich tvorcov: tých, čo ich navrhli, vyhotovili, ale i organizačne a finančne zabezpečili. No pretože tieto pamiatky sú zväčša v úbohých troskách alebo vôbec neexistujú, treba si sprítomniť aj ich ničiteľov. Obidvoch charakterizuje veľkosť – lenže s opačným znamienkom. Mená ničiteľov na rozdiel od tvorcov zväčša poznáme, veď to boli hrdinovia. Napríklad z troch tisícročí egyptských dejín sú známe mená iba troch architektov a dvoch sochárov, no mien úspešných vojvodcov sa

zachovali celé tucty. A v Asýrii? Tam všetko "urobil", teda vybudoval i zničil, kráľ.

Už sme spomínali, že ako refrén sa na asýrskych nápisoch opakuje: Dobyl som, vyraboval som, spálil som...

Čo všetko tak padlo za obeť ľudskej túžbe po moci, sláve, bohatstve a porobení iných národov! Napríklad Mennofer čiže Memfis, prvé hlavné mesto Egypta, kde bežec, aby prebehol z jedného konca mesta na druhý, potreboval štyri hodiny, zmizlo i s rozľahlými hradbami, palácmi a chrámami takmer bez stopy. Ninive, najväčšie mesto Asýrie, o ktorom Strabón napísal, že iba "dojčiat, čo nepoznajú rozdiel medzi pravou rukou a ľavou, bolo v ňom stodvadsaťtisíc", bolo zničené tak, že o niekoľko generácií ľudia už nevedeli, či stálo na pravom brehu Tigrisu či na ľavom. Dokonca aj antický Rím bolo treba objaviť! Ešte pred dvoma storočiami sa na slávnom Fore pásli ovce a kravy...

Historia est magistra vitae – história je učiteľkou života, vraveli Rimania podľa Cicerona.

Pri návrate z putovania po staroveku si však musíme povzdychnúť : Kedy príde čas, keď jediným poučením z histórie už nebude to, že sa z nej ľudia nepoučili..?

O AUTOROVI

Vojtech Zamarovský sa narodil roku 1919 v Trenčíne. Študoval na vysokej škole obchodnej v Prahe a Bratislave, promoval na právnickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Pracoval v bankovníctve, po roku 1945 na Generálnom sekretariáte Hospodárskej rady v Prahe, potom na Štátnom úrade plánovacom. Z politických dôvodov musel toto zamestnanie opustiť a po dlhšej nezamestnanosti dostal miesto v Štátnom nakladateľstve krásnej literatúry v Prahe. Povedľa práce v nakladateľstve prekladal a postupne sa dostal i k vlastnej tvorbe.

Ako prvú knihu z oblasti literatúry faktu vydal "historický cestopis" Za siedmimi divmi sveta (1960). Druhou knihou bolo Objavenie Tróje (1962), "konfrontácia básne a pravdy", čiže Homérových eposov a archeologických vykopávok. Ďalej mu vyšli "archeologické detektívky" Za tajomstvom ríše Chetitov (1963) a Na počiatku bol Sumer (1966). Na mnohé žiadosti čitateľov, prejavené na besedách a v listoch, napísal "slovník na čítanie" Bohovia a hrdinovia antických bájí (1969), ku ktorému sa neskôr priradila kniha podobného charakteru Bohovia a králi starého Egypta (1979). Dejiny antiky priblížil čitateľom v dvoch rozsiahlych syntetických prácach. Sú to Dejiny písané Rímom (1971) a Grécky zázrak (1974). Ďalej nasleduje Vzkriesenie Olympie (1978) a prvá časť zamýšľanej trilógie

o starovekom Egypte Ich veličenstvá pyramídy (1977).

Popri vlastnej tvorbe V. Zamarovský prekladal i prekladá, a to z angličtiny, francúzštiny, nemčiny a latinčiny. Z prekladov určených najmä mládeži si zaslúži pozornosť prerozprávanie asýrsko-babylonského Eposu o Gilgamešovi, Vergíliovej Aeneidy a staroegyptského Príbehu o Sinuhetovi.

Knihy V. Zamarovského boli preložené do jedenástich jazykov (Bohovia a hrdinovia antických bájí i do gréčtiny!) a iba v Česko-Slovensku vyšli v mnohých vydaniach spolu v náklade takmer dvoch miliónov výtlačkov.

Obsah

	Ako to bolo	5
1.	Svetovládny Rím	7
2.	Rím a staroveká Itália	17
3.	Kréta – ostrov záhad	27
4.	Egypt – tri tisícročia	37
5.	Babylon, Asýria, Sumer	54
6.	Za tajomstvom reči Chetitov	63
7.	Mozaika národov Anatólie	69
8.	Stretnutie s Gréckom	79
9.	Zlatý vek umenia	91
10.	Rodisko divadla a športu	99
	Na záver	115
	O autorovi	119

Vojtech Zamarovský

NÁVRAT DO STAROVEKU

PO STOPÁCH VLASTNÝCH KNÍH

GRAFICKÁ ÚPRAVA KVETA DAŠKOVÁ

Fotografie: Vojtech Zamarovský (76ks), Juraj Galvánek, (24ks)
Peter Zamarovský (11ks), Juraj Bartoš (4ks)

Vyšlo vo vydavateľstve Q 111, Bratislava, roku 1992,
s prispením Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Vydanie prvé.
Zodpovedná redaktorka Kveta Dašková,
korigovala Elena Račková

Príprava tlačových podkladov **TYPO**CON spol. s r.o.
Osvit na film Prompt a.s.
Tlač UNI line spol. s r.o.

ISBN 80-85401-11-8

Q111

MORAVSKÁ ZEM
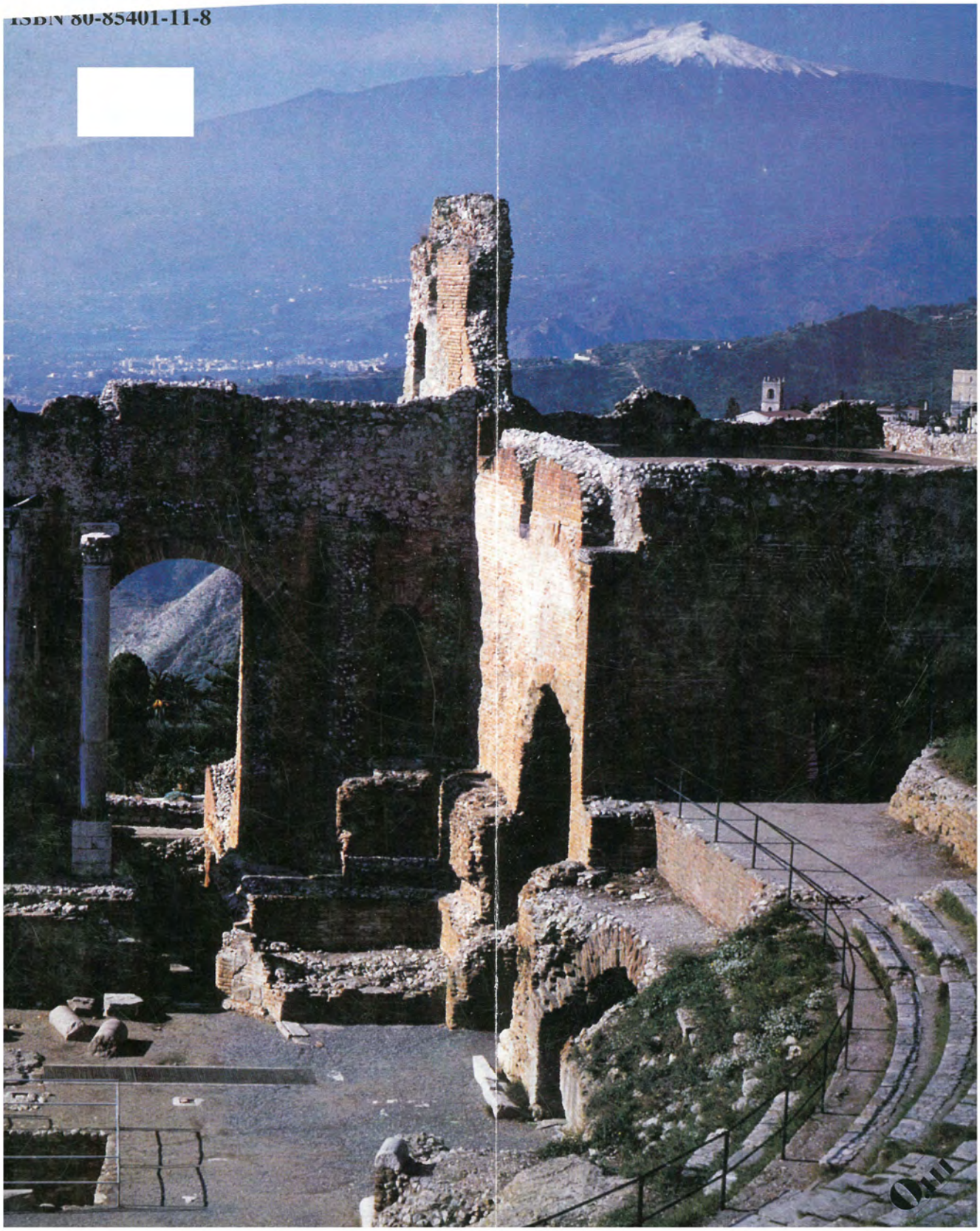
ISBN 80-85401-11-8